

GELOOF EN HELDENMOED IN ZUID-WEST VLAANDEREN

Door

Joh. DECAVELE

Toegevoegd: bijzondere geloofsgetuigenissen van martelaren

Door

A. van Haamstede

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2008

INHOUD

Hoofdstuk 1

De evangelische beweging en de godsdienstige verdeeldheid in de Lage Landen in de 16de eeuw.

Overgenomen uit: *De eerste protestanten in de Lage Landen*, door Joh. Decavele

DIT MOOIE BOEK TE VERKRIJGEN BIJ UITGEVERIJ DAVIDSFONDS TE LEUVEN

Lijst met plaatsnamen waar de Hervorming aanhangers had

Hoofdstuk 2

Nieuwsgaring in Gent over de godsdienstberoerten in Ieper, Veurne, Hondschote, Belle en Armentières tijdens het wonderjaar 1566

Uit: *De eerste protestanten in de Lage Landen*, door Joh. Decavele

Hoofdstuk 3

Martelaren in het Zuid-Westkwartier van Vlaanderen

Hondscote:

1. Karel Elink
2. Andries Berteloot (Baerdeloos), predikant

Hoofdstuk 4

*** Kort overzicht van de hervorming in Ieper**

*** MARTELAREN IN IEPER**

1. Marten de schoenmaker
2. Jan de Creus
3. Michiel de Messère, predikant
4. Mailgaert de Hongerige; dienaar des woords
5. Jan Cateau

Hoofdstuk 5

MARTELAREN IN VEURNE

1. Christiaan de Quekere
2. Mr. Jakob Dieussart
3. Janneken Salomes
4. Jan Herrewijn

Hoofdstuk 6

Enkele andere geloofsgetuigenissen uit Vlaanderen

1. Johannes de Klerck
2. Dionysius van Rieux
3. Christophorus Fytretus te Nuys, bij Oudenaarde
4. Jan van Ostende, bijgenaamd Tromken
5. Arnoud Diericks
6. Daniël Galland
7. Pieter Annood

8. Carolus de Koninck
9. Jan de Grave
10. Coenraad van der Belijen
11. Jan Claijsone
12. Wilhelmus Pressius
13. Mr. Arent
14. Mr. Adriaan

Hoofdstuk 7

- ? Uit de geschiedenis van het Waasland.
- ? Classisindeling in Zuidelijk Vlaanderen
- ? Naamlijst van predikanten in het Vrije van Brugge anno 1581

Hoofdstuk 1

De evangelische beweging en de godsdienstige verdeeldheid in de Lage Landen in de 16de eeuw

Een overzicht

Op een groot Gents stadsplein, de Kouter, speelde zich op 22 september 1566 een verwoed gevecht af tussen twee rivaliserende jeugdbenden. Precies een maand tevoren had de Beeldenstorm in dezelfde stad in kerken, kloosters en cultusgebouwen vernieling gezaaid. De jongeren knutselden met ossenbenen in een stuk hout gevat proppenschieters ineen, waarmee ze gevaarlijk verbeterd op elkaar instormden. Een ooggetuige, de kroniekschrijver Marcus van Vaernewijck, die het verhaal vertelt, zag hierin de afschaduwing van de ongemeen scherpe breuk die in die dagen in de samenleving was ontstaan. En elders knoopte hij er de bedenking aan vast dat, net zoals de kinderen zich lukraak in het ene of het andere vechterskamp opstelden, maar zich niettemin mateloos lieten opzweepen tegen hun kameraadjes bij de 'vijand', ook de onberedeneerde haat tussen twee partijen van volwassenen in die dagen, mede ten gevolge van de godsdiensttroebelen, zinneloos fel was opgelaaid.

De Beeldenstorm had inderdaad in Vlaanderen en Brabant, op de plaatsen waar hij het hevigst was geweest, een paniekerige ontreddeering veroorzaakt. Velen die zich tot dan niet of nauwelijks voor de religieuze en politieke strijdvragen hadden geïnteresseerd, waren nu tot een snelle stellingname gedwongen. De stem van de gematigden leek in het algemeen gewoel wel versmoord. Zeker, heel wat politieke verzetsstemming en opgekropte materiële nood hadden in de Beeldenstorm of in het openlijk manifesteren van een nieuwe geloofsovertuiging een uitlaatklep gevonden. Is het niet tekenend dat in de Noord-Vlaamse stadjes Axel en Hulst de helft van het totale aantal zoutzieders actief bij de troebelen was betrokken, op een ogenblik dat hun nering door erge crisisverschijnselen was getroffen? Maar dat alles neemt niet weg dat de publieke opinie in de eerste plaats een Calvinistisch initiatief zag in de uitbarsting. Niet ten onrechte. Vandaar overigens dat in de noordelijke gewesten, waar de invloed van het Calvinisme vóór het 'wonderjaar' veel minder groot was geweest, de storm niet eens zo'n gewelddadig karakter kende. In Holland hadden agitators, wellicht op instigatie van Hendrik van Brederode, zich bediend van slinkse streken - zoals het verspreiden van geruchten over het bestaan van een Bloetbouck waarin de minderbroeders de namen van protestanten en lauwe katholieken zouden hebben opgetekend — om via een angstpsychose ook daar een zeker verzet los te weken.

Maar dan toch vertoonden de Lage Landen in die dagen alom het beeld van diepe verscheurdheid wegens de godsdienst. Kregen degenen die steeds voor de protestanten hadden gewaarschuwd achteraf toch niet gelijk? De invloed van de evangelische beweging in de Nederlandse samenleving sinds enkele decennia was natuurlijk wel niemand ontgaan. Men wist dat veel dissidenten in onvrede leefden met de pauselijke Kerk, zonder ze echter bewust te verlaten om naar een confessioneel protestantisme over te gaan. Zoals een Jan Daelman uit Oudenaarde, die in 1557 tijdens een twistgesprek met predikant Adriaan van Haernstede vasthield aan de stelling dat de roomse Kerk, ondanks haar verwording, de Kerk van Christus blijft en dat de gelovige de superstitie en afgoderij mag beoefenen zonder in zonde te vallen, voor zover hij tenminste in zulke oefeningen zijn heil niet zoekt.

Overtuigde protestanten waren in de ogen van anderen dan weer de arme verdrukten geweest, wier moed op de brandstapel ze bewonderden, ook al deelden ze hun opvattingen niet.

Nu moest men door de gebeurtenissen van 1566 eensklaps ontuchtend vaststellen dat de

gereformeerden, ondanks de vervolgingen, erin geslaagd waren in de voorafgaande jaren een weliswaar ondergrondse, maar toch volwaardige tegenkerk op te bouwen. Hoe was dat voordien allemaal zo onduidelijk kunnen blijven? Het optreden van Luther tegen de aflaat lag al bijna een halve eeuw terug en in grote delen van Europa had een min of meer geprofileerd protestantisme zich stevig kunnen vastzetten. In de Lage Landen evenwel, geografisch én intellectueel zo breed openliggend voor alle grote reformatische stromingen, is het verloop van het protestantisme veel minder rechtlijnig gegaan. Ook de hedendaagse historici zijn in dat opzicht tot een meer genuanceerd inzicht gekomen. Ze beschouwen de Nederlandse Reformatie niet langer als een getrapte beweging, met duidelijk onderscheiden en chronologisch op elkaar volgende Lutherse, anabaptistische en Calvinistische fasen. Het pluriforme karakter van zowel het protestantisme als het rooms-katholicisme begrijpt men nu beter, terwijl het belang van de 'middengroepen', waarvoor er nog zeer lang een verrassend grote speelruimte bleef bestaan, thans algemeen wordt erkend.

Vast staat wel dat de beginnende evangelische beweging in de Lage Landen een gunstige kweekbodem heeft gevonden in de intellectuele milieus. Intellectuele openheid was er hier in elk geval in bijzondere mate. In de meeste Nederlandse steden was de schoolopleiding voortreffelijk. In hoofdstuk 5, 'Van geletterde mensen en geleerde schoolmeesters', wordt daar dieper op ingegaan. Die hele intellectuele toestand werd geschraagd door een uitmuntende grafische nijverheid. Alleen al tussen 1500 en 1540 rolden in de Lage Landen zowat vierduizend boeken van de persen, waarvan meer dan de helft in Antwerpen werd gedrukt.

Van de geletterde bedrijvigheid bij het volk getuigt overigens het bloeiende rederijkersleven. Over de hele Nederlanden zijn er 184 rederijderskamers bij naam bekend waarvan drievierde in Vlaanderen. Naast hun specifieke literaire bezigheden tot stichting en vermaak van het volk groeiden die kamers uit tot echte kunst- en debatingclubs waar de actuele problemen aan de orde werden gesteld.

Het staat vast dat in die literaire sociëteiten, die bovendien zeer begaan waren met de lectuur en de studie van de Bijbel, de nieuwe ideeën een gunstige kweekbodem en een krachtig propagandamiddel hebben gevonden. Het kan geen toeval zijn dat bijvoorbeeld alle be waard gebleven gegevens over de heide kamers van Ronse betrekking hebben op heterodoxe activiteiten; dat de Oudenaardse rederijders dé grote aanstichters werden genoemd van de religietroebelen van 1566; dat de nieuwgezinden van Brussel zich voor het eerst in de openbaarheid manifesteerden door precies het opvoeren van *scandaleuse spelen* op de Grote Markt; dat *het Spel van Sinne*, in 1561 opgevoerd door de Leidse rederijderskamer, sterk doordrongen bleek te zijn van Lutherse invloeden; dat het protestantisme het snelst furore heeft gemaakt in het Vlaamse Westkwartier, een gebied dat veruit het dichtste net van rederijderskamers bezat van de hele Nederlanden.

Sterke impulsen tot religieuze vernieuwing zijn er vooral ook uitgegaan van *de humanisten*. In hun teruggrijpen naar de authenticiteit van de vroege Kerk toonden ze hun afkeer van de spitsvondige definities en het theoretische geharrewar van sommige theologen, en kwamen ze tot het besef dat waar het werkelijk op aankomt de zuivere beleving is van het geloof op grond van het Woord in de Bijbel. De Antwerpse stadssecretaris Cornelius Grapheus had, zo schreef hij in 1522, de overtuiging dat de *bonae litterae* overal aan het herleven waren, dat het evangelie herontdekt was en dat Paulus als het ware opnieuw leefde. Het humanistische streven om de kennis van de klassieken ten dienste te stellen van een beter begrip van de bijbel en van het christelijke leven in het algemeen, ging nauw samen met het algemeen streven om de Kerk weer dicht bij haar oorsprong te brengen, haar te vernieuwen en weer tot een levende gemeenschap te maken. Maar door de strenge vervolgingen van Karel v en Filips n. die de conservatieve theologen bleven steunen en het gezag van de oude Kerk onver-

minderd gehandhaafd wensten te zien, is het christelijk humanisme nooit kunnen opgaan in een reformatie in evangelische zin. De nauwe band die er in de Nederlanden in de periode 1520-1550 ontegensprekelijk heeft bestaan tussen de intelligentsia en de evangelische beweging is door de straffende hand van de overheid vrij grondig en definitief verbroken geweest.

Het waren die intellectuele kringen die aanvankelijk zeer door het optreden van Luther werden aangesproken, omdat hij zijn theologie op het evangelie en de bronnen van het christendom baseerde. In de Nederlanden had, zoals elders, de figuur van Luther aan het begin gestaan van de evangelische beweging. Zijn woord bracht ook hier scheiding en tweespalt, zoals in de twee volgende hoofdstukken omstandig wordt toegelicht. De Habsburgse regering in Brussel nam snel tegenmaatregelen en liet die in 1520-1521 met de hulp van de pauselijke gezant Hiëronymus Aleander uitvoeren.

Op de bekende rijksdag van Worms (1521) vaardigde Karel V een decreet tegen Luther uit en verklaarde dat, als landheer van de Nederlanden, ook in zijn gewesten geldig. Hiermee was een begin gemaakt met de vervolging, op grond waarvan de ambtenaren van de centrale, gewestelijke en stedelijke rechtbanken tegen de aanhangers van de nieuwe leer konden optreden.

Het jaar daarop ging Karel een stap verder door het oprichten van een eigen inquisitie die naast (en vaak boven) de traditionele pauselijke en bisschoppelijke inquisitie zou werken. Inquisiteur Frans van der Hulst, een leek, ging direct aan het werk. De eerste slachtoffers waren enkele augustijnen-eremieten van Antwerpen, die de leer van hun Duitse ordebroeder gemakkelijk overnamen en ze aan hun toehoorders in de Scheldstad verkondigden.

Ook in het Noorden vielen er slachtoffers. Hinne Rode, de Utrechtse rector, moest de stad verlaten *propter Lutherum*. Jan de Bakker, een oud-priester uit Woerden, leerling van Rode, liet in 1525 zijn leven op de brandstapel in Den Haag. Bij de Brusselse, Leuvense en Gentse Lutheranen was er permanent een sterke binding met Antwerpen. Dat was niet te verwonderen. De stad was de meest internationale metropool van de Nederlanden. Door haar grote contingent Duitsers onder de bevolking was er een voortdurende doorstroming van het Lutheranisme. De magistraat toonde weinig neiging tot geloofsonderzoek, althans tegenover Lutheranen; zowel christelijk- humanistische als economische beweegredenen zullen die pragmatische denkwijze beïnvloed hebben. Vandaar dat een bloeiende Lutherse gemeente van Duitse signatuur zich door vele wederwaardigheden heen wist te handhaven in de Scheldestad, tot 1585 toe.

Ongetwijfeld zijn Luther, zijn geschriften en liederen en zijn gedachtewereld een belangrijke plaats blijven innemen in het godsdienstige denken en handelen van de 16de-eeuwse Nederlanden. Maar toch is het opvallend dat, ondanks de krachtige start, de Lutherse kerkvorm — althans buiten Antwerpen — niet echt wortel heeft geschoten en hier na 1525 nog nauwelijks weerklank vond bij het volk. Dit is eigenlijk niet verwonderlijk. De specifieke Lutherse Reformatie is bijna overal het werk van de regerende vorsten geweest: ook hier was *het cuius regio eius religio-principe* van toepassing.

In de verschillende Duitse landen was het verloop van de Reformatie er meer een van boven naar beneden, volgens de wil en de beslissing van de regerende vorst. In de Nederlanden was zoiets uitgesloten. In dit deel van de Habsburgse erflanden heeft Karel V de ketterij vanaf het begin consequenter en systematischer bestreden dan waar ook in het Rijk. Zowel hijzelf als zijn zoon Filips II hebben de handhaving van de katholieke eenheid als hun dure plicht beschouwd.

Toen hier het volk in de contramane ging tegen Kerk en maatschappij en rijp was voor het doorbreken van de twee-eenheid van staat en katholicisme, vond het een uitlaat voor zijn radicalisme in de beweging der dopers en weldra veel meer nog in het militante Calvinisme.

Het is opmerkelijk dat Luthers Avondmaalsopvatting, zijn nadruk op de werkelijke aanwezigheid van Christus, nooit veel belangstelling heeft gekregen van de Nederlandse evangelischgezinden. De zuiver symbolische betekenis van de eucharistie ('dit is Mijn lichaam' wil zeggen: 'dit betekent Mijn lichaam') was een thema dat reeds in de jaren twintig en dertig werd besproken in de informele conventikels die op diverse plaatsen werden gehouden door de zogenoemde sacramentariërs (Luther sprak van Schwärmer en Sakramentslästerer).

De pauselijke nuntius Aleander berichtte in 1521 aan de keizer dat in Rijsel en Artesië kettters waren gevat die de tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal loochenden en het sacrament slechts als een teken beschouwden.

Wendelmoet Nicolaasdochter uit Monnikendam zei tijdens een verhoor in 1527: 'Ic houde u sacrament voor broot ende meel.' Tegenover de 'werkelijke aanwezigheid' — waardoor Luther veel dichter bij de katholieke opvatting aansloot— hielden de evangelische Lagelanders het bij de zinnebeeldige betekenis van brood en wijn bij de instellingswoorden van het Avondmaal.

De huiselijke bijeenkomsten, waar doorgaans de best geletterde van het gezelschap voorlas uit de Bijbel en waar allerlei gebruiken van de pauselijke Kerk werden bekritiseerd, kon men aanvankelijk nog het best typeren als Bijbelgroepen: In Leuven was het nichtje van de kunstenaar Duimen Metsys, Katelyne, vaak ten huize van de adellijke dame Antonia van Roesmaele geweest. Soms waren er vier mensen, soms vijf, en er werd gemeynlyck gelezen inden bibel ende somwylen inde postille. Ze noemde de namen van degenen die voorlazen en bekende een van hen te zijn geweest. Er werd daar ook gesproken over het altaarsacrament, dat slechts eene gedenckenisse was, over het vagevuur, over de groote rabbauwerye bij de geestelijkheid. Aan afscheiding van de oude Kerk dacht men toen evenwel allerminst.

Omstreeks 1531 begonnen zulke conventikels bij de Amsterdamse *anabaptisten* (de naam wordt verder toegelicht in hoofdstuk 6 over Karel van Manders geloofsgegoten) het karakter aan te nemen van een verzamelde gemeente, met Bijbellezing, viering van het Avondmaal en verstrekking van bijstand door diakens.

In de Nederlanden vormden de Dopers de eerste groep die wél radicaal de breuk met de officiële Kerk voltrok. Het vroegst gebeurde dat in het Noorden, in Holland en Friesland, waar de extatische prediking van de Duitser Melchior Hoffman en anderen vooral weerklank vond bij duizenden armoedzaaiers.

Evenmin als het Lutheranisme of later het Calvinisme was het doperdom een autochtone beweging. De beïnvloeding kwam uit het Zürich van Ulrich Zwingli en uit Straatsburg terwijl Einden in Oost-Friesland bijna onophoudelijk als bruggenhoofd heeft gefungeerd. Wel kreeg het Nederlandse anabaptisme, eerst in zijn *revolutionaire*, later in zijn *pacifistische* vorm, een heel eigen profiel.

In de overtuiging dat Christus zeer spoedig op aarde zou terugkeren, wilden de dopers de mensen op die komst voorbereiden. De doop was het teken dat de belijder brak met het vroegere leven en deel wilde uitmaken van de heilige gemeenschap. De wederdopers wensten aan de met ongeduld verwachte komst van het Duizendjarige Rijk van Christus op aarde een zichtbare gestalte te geven in de Westfaalse bisschopsstad Munster. 'Koning' Jan van Leiden vestigde daar niet geweld het 'Nieuwe Jeruzalem'. Maar het experiment van de gewapende kerkstaat werd in 1535 in bloed gesmoord. De overheid reageerde met een golf van arrestaties en strenge vonnissen. Vanaf dat moment kregen de meer vreedzame elementen in de beweging de overhand. Het odium van Münster is evenwel nog generaties lang op de Nederlandse dopers blijven wegen. Ook nadat ze het gewelddadige karakter geheel hadden

afgeworpen, werden ze door zowel katholieken als Calvinisten vervolgd en uitgestoten.

Tegen het einde van de jaren veertig van de 16de eeuw ging het anabaptisme heel krachtig herleven. Dirk Philips, maar in toenemende mate de gewezen Friese pastoor Menno Simons, werden de vereerde leiders. Menno's *Fundament des Christelycken Leers* (1539) ging de grondslag vormen van de nu 'stille' doperse beweging (mennonieten, menisten), die niet meer beperkt bleef tot Holland, Friesland en Zeeland, maar na 1550 ook stevig wortel schoot in Vlaanderen en Brabant, en daar zelfs, over alle religieuze en politieke wederwaardigheden heen, tot diep in de 17de eeuw nog wist stand te houden. Haar geschiedenis is getekend door de voortdurende migratie van de ene plaats naar de andere, en door de nooit afwezige tragiek van het martelaarschap. In Holland, Zeeland, Brabant en Vlaanderen was de kettervervolgning in overwegende mate tegen de anabaptisten gericht. Zoals in de jaren dertig en veertig de door de crisis getroffen textielwerkers van Leiden heel ontvankelijk waren geweest voor het doperdom, zo rekruteerde de beweging in de jaren vijftig en zestig in Vlaanderen vooral bij de armoedige lijnwaadwevers in het Leiegebied rond Kortrijk en in Hondschote. Hoewel er een aantal opmerkelijke uitzonderingen waren, betrof het zowel in het ene als in het andere geval de sociaal zwakkeren van de maatschappij.

Buiten de doperse sfeer begonnen de *evangelischgezinden* in de Lage Landen pas tegen het einde van de regering van Karel V tegenkerken te vormen. Tot die tijd hadden ze uit hun overtuiging niet de consequentie getrokken om de oude Kerk te verlaten. Het was pas in de ballingschap dat de Nederlandse reformatorische stroom stilaan een eigen bedding begon te zoeken. Aanleiding hiertoe waren de zeer hevige vervolgingen geweest van 1544-1546, die vooral in het Zuiden een einde maakten aan de prille hervormingsgezinde kernen in plaatsen als Doornik (Piere Brully!), Rijsel, Leuven, Brussel, Namen, Gent, Brugge. Oudenaarde en de Zwalm-Scheldestreek, Ronse en het gebied Ieper-Veurne.

De repressie had een eerste grote emigratiegolf vanuit die plaatsen tot gevolg, aanvankelijk een aantal Franstaligen die in oostelijke richting naar Aken en Keulen trokken, maar vanaf 1549-1550 ook Nederlandstaligen en in toenemende mate naar Engeland. Juist toen ontplooidde zich daar de Engelse hervorming onder het bewind van koning Edward VI. De Nederlanders kregen in Londen de beschikking over het schip van de voormalige kerk van de Austin Friars, de augustijnenbroeders.

De Pool Johannes a Lasco, een vriend van Erasmus die tot de Reformatie was overgegaan en die voordien in Emden al zijn organisatietalent had bewezen, werd superintendent, de contactpersoon met de Engelse kroon. De predikanten waren de gewezen Amsterdamse stadsleraar Wouter Deelen en de Gentenaar Marten Micron. Een andere Gentenaar, de edelman Jan Utenhove, werd de gezaghebbende ouderling en zou dat vijftien jaar blijven.

Toen in 1553 de katholieke Mary Tudor aan het bewind kwam, vond de vluchtelingenkerk via een lange omweg langs Lutherse steden—die evenwel niets van de sacramentarische Lagelanders wilden weten—bijna in haar totaliteit gulle gastvrijheid in het Oost-Friese Emden. Na de troonsbestijging van koningin Elizabeth ging vanaf 1559 bovendien ook Londen opnieuw functioneren als veelgezocht ballingsoord voor de Nederlandse emigrés. Emden en Londen zijn in de daaropvolgende jaren als het ware de pijlers geweest waarop het gereformeerd protestantisme in de Nederlanden zich heeft kunnen ontplooiën.

Genève is allerminst te verwaarlozen voor een goed begrip van het *Nederlandse Calvinisme*, ook in de beginperiode. Natuurlijk zijn er al heel vroeg velerlei contacten geweest rechtstreeks met de stad van Calvijn en Théodore de Bèze, of meer nog via het Hugenootse Frankrijk. De tussenkomst van de Antwerpse predikant Adriaan van Haemstede bij de koning van Frankrijk voor een aantal in Parijs gekerkerde Franse geloofsgenoten op 1 december

1557, is hiervan een illustratie.

Maar het is dan toch opvallend dat bij de dood van de Geneefse hervormer (1564) amper vier van zijn geschriften in het Nederlands waren vertaald. Van de 84 bekende predikanten die in 1566 in de Zuidelijke Nederlanden werkzaam waren, hadden er niet meer dan een dozijn banden gehad met Genève en slechts vier onder hen hadden daar aan de Academie gestudeerd.

Veel ingrijpender dan Genève en het Hugenootse Frankrijk waren dus, althans voor de eerste ervaring van het gereformeerd protestantisme na 1550, de impulsen uit de *vluchtelingengroepen in Londen en Emden*. De nauwe bindingen tussen de Franse en Nederlandse vreemdelingenkerken aldaar droegen er mee toe bij dat zowel de Waalse als de Nederlandstalige gemeenten in de Lage Landen zelf hoofdzakelijk langs die omweg voeling hebben gekregen met het gereformeerd protestantisme, en weldra met het Calvinisme.

Intussen hadden andere Nederlandse emigranten zich in het Rijnland verspreid, een gebied dat wegens de goede weg- en waterverbindingen en de vele handelsrelaties 'goed in de markt lag'. In eerste instantie waren het inwoners uit Franstalige gebieden, maar zeker vanaf 1555 vormden de Nederlandstaligen er de meerderheid. Aan de Beneden-Rijn waren vooral Wezel, en verder ook Calcar, Goch, Xanten en Emmerik geliefkoosde schuilplaatsen voor de vluchtelingen. In Duisburg (Mercator!) trof men al vroeg Brugse en Gentse emigranten aan, terwijl er in Aken in 1558 een grote groep Antwerpenaren woonde. In Frankfurt had een deel van de Londense gemeente die door Bloody Mary was verdreven een toevlucht gevonden. De plaatselijke stadsraad had in 1554 besloten dat alle protestanten welkom zouden zijn, zodat de Messestad enige tijd een extra aantrekkingskracht uitoefende.

Tot in het najaar van 1555 daar de predikant Pieter Datheen verscheen, die vanuit Emden was overgekomen. Wegens zijn onverzoenbaar conflict met de Lutherse stadspredikanten zagen de gereformeerde Lagelanders zich mettertijd gedwongen naar een andere wijkplaats uit te kijken. Die werd hun in 1562 aangeboden door de keurvorst van de Palts, Frederik in, die het oude klooster van Frankenthal in de nabijheid van Worms te hunner beschikking stelde. De plek werd een waarachtige Lagelandse nederzetting die, mede door de aanwezigheid van Datheen, een plaats van gewicht werd, ook voor de ontwikkelingen in het moederland zelf.

Het is niet steeds na te gaan of de emigranten om religieuze, dan wel om economische of andere redenen naar al die toevluchtsoorden waren gegaan. Men kan goed vaststellen dat ze overal waar ze zich vestigden hun stempel hebben gedrukt op het economische en commerciële patroon van de steden, met name in de branche waar ze sterk in waren: de textielnijverheid, de handel en de scheepvaart. Ook velen uit het intellectuele en artistieke milieu, zoals apothekers, chirurgijnen, onderwijzers, predikanten, kunstenaars en drukkers, vonden er een gastvrij onthaal. Welke ook hun beweegredenen mogen zijn geweest voor uitwijking, in elk geval werd het kolonieverband op de meeste plaatsen tevens een kerkverband. In de regel waren het protestantse predikanten die als eersten de verzoekschriften aan of de overeenkomsten met de lokale autoriteiten ondertekenden. En alleszins gingen die door Nederlandse emigrés gevormde gemeenten als vluchthavens fungeren voor hen die wél vanwege het geloof hun thuisland verlieten. In de eerste plaats waren juist zij die door de justitie werden gezocht de vurigste en strijdbaarste belijders. Zij hebben zich dan ook van meet af aan zeer strak opgesteld in godsdienstige aangelegenheden.

De vluchtelingenkerken, vooral dan die van Londen en Emden, zijn van uitzonderlijk grote betekenis geweest voor de doorbraak van het protestantisme in het moederland. Onmiddellijk na de oprichting van de emigrantenkerk in Londen werden van daar uit contacten gelegd met de zuidelijke gewesten: met Antwerpen, Doornik, Rijsel, Armentières, westelijk Vlaanderen,

Gent en Brugge. Op al die plaatsen signaleerde men voortdurend heen en weer reizende Londenaars.

In Brugge trad goudsmid Cornelis Volckaert op als geldschieter voor het op gang brengen van een boekenproductie bestemd voor Londen én voor de Brugse nieuwgezinden.

In Gent zei de ex-priester Stefaan Myelbeke hij zijn arrestatie niets over Calvijn, maar had hij het uitvoerig over de geloofsbelijdenis van de *Duutsche Keercke* van Jan Utenhove en Johannes a Lasco in Londen, die hij de *waere kercke* noemde. De Nieuwkerkse chirurgijn Jakob Dieussart bracht naar Vlaanderen exemplaren over van Marten Microns *Christlicke Ordinantien*. Tijdens de verhoren in de gevangenis van Veurne sprak hij over Zwingli en Calvijn, maar noemde in één adem ook *Johannes a Lasco en Marten Micron als behorend tot de grote reformatoren*.

Toen de protestantse Nederlanders in 1554 uit Londen moesten vertrekken, vestigden verscheidenen zich weer in het thuisland en begonnen er een intense propaganda. Op tientallen plaatsen werden ze in 1554 en 1555 gesignaleerd, zowel in het West-Vlaamse industriegebied tussen Hondschote en Rijsel als in het Land van l'Alleu.

De belangrijkste uit Londen teruggekeerde balling zou weldra **Guy de Brès** blijken te zijn. Die vroegere glazenmaker uit Bergen in Henegouwen probeerde in Rijsel een georganiseerd gemeentelven op te bouwen, maar slaagde daar voorlopig nog niet in wegens de hevige repressie van 1555. Hij en vele andere teruggekeerde 'Londenaars' drukten heel duidelijk hun stempel op de gereformeerde geloofsrichting.

Emden nam in 1554 de zendingstaak van Londen over. De gemeente van Emden werd terecht de moederkerk, *de herberge der kerke Gods* genoemd. A Lasco organiseerde ze onmiddellijk volledig naar het model van de door Calvijn zelf gestichte kerkgemeenten. Een eigenlijke vluchtelingenkerk in strikte zin was Emden niet. De immigranten traden wel op de voorgrond, maar maakten gewoon *deel uit van de stadskerk*, die op den duur vrijwel de gehele Emdense bevolking omvatte. Voor de ballingen vormde de structuur van de Calvinistische gemeente een zeer hechte band. Er werd een consistorie opgericht bestaande uit ouderlingen en diakens en onder de leiding van een predikant. De catechismus van A Lasco, de kerkelijke leerboeken van A Lasco, Micron en Utenhove kwamen daar tot stand of werden er uitgegeven. Emden speelde voor de Nederlanden een vergelijkbare rol als Genève voor de Franse Calvinisten, niet enkel voor het trainen en uitzenden van predikanten, maar ook voor het drukken en binnensmokkelen van protestantse boeken.

Emden werd inderdaad een belangrijk drukkersoord, dat de hele Nederlanden van reformatorische lectuur voorzag. De eerste Nederlandse vertaling van Calvijns Institutie, van Heinrich Bullingers Huysboec, verscheidene Bijbelvertalingen (onder meer de Deux-aes-bijbel), de psalmvertaling van Jan Utenhove, waarschijnlijk ook het Martelarenboek van Adriaan van Haemstede, en tal van theologische en polemische geschriften in het Nederlands kwamen er van de pers. Tevens vormde de kerk van Emden een soort van centraal adviesbureau voor alle andere Nederlandse gemeenten in de verstrooiing en een bemiddelingskantoor voor het verwerven van predikanten in het thuisland.

Tussen de Oost-Friese stad en de Nederlanden was er na 1554 een voortdurend komen en gaan van vluchtelingen en predikanten. Een poging om in dit vroege stadium vanuit Emden gemeenten op te richten in Gent en Brugge (allebei 1556) mislukte.

Fortuinlijker was Gaspard van der Heyden, een schoenmaker afkomstig van Mechelen, die in 1555 vanuit Emden als predikant naar Antwerpen werd gestuurd. Hij vond er een gunstig klimaat. Antwerpen was immers het toevluchtsoord voor velen die, elders vervolgd, hier in de anonimiteit van de grootstad een veilig onderkomen hoopten te vinden. Een protestantse koopman uit Elversele in het Land van Waas getuigde bij zijn arrestatie in 1558: *'Antwerpen*

is ghelijck een werelt, men magh hem daer wel in verborgen houden sonder daer uyt te vlieden.'

Hier was het dan ook dat omstreeks 1555 de eerste gereformeerde Kerk onder het Kruis in de Nederlanden werd opgericht. Adriaan van Haemstede kwam zich in 1556 als tweede predikant bij Van der Heyden voegen. Het gemeentelven werd hier van in het begin bijzonder streng ingericht. Vooraleer tot het Avondmaal te worden toegelaten moest de gelovige openlijk belijdenis doen van zijn geloof en zich aan het gezag van de kerkenraad onderwerpen. Hij diende — helemaal zoals Calvijn het had voorgeschreven—radicaal te breken met *de roomsche gruwelen en superstitiën*: dezelfde strakke, scherp omlinjnde sfeer van exclusivisme die men ook in de vluchtelingenkerken aantreft en die later kenmerkend zou zijn voor de nieuw opgerichte Gemeenten onder het Kruis in de Nederlanden.

Toen en later hadden die — relatief zelfstandige — gemeenten een sterke interne organisatie. Ze werden geleid door een beroepen predikant. Een kerkenraad, *consistorie* genoemd en bestaande uit *leken*-ouderlingen doorgaans plaatselijke notabelen, organiseerde de geheime bijeenkomsten en stond in voor de aanwerving en het salaris van de predikant en voor de aanschaf van devotieboeken zoals de Bijbel en de psalmen, beide in de volkstaal. Een college van diakens was belast met de armenzorg.

Antwerpen fungeerde op zijn beurt als voogdijkerk voor een groot deel van Vlaanderen, en verder voor Brabant, Zeeland en Holland. Het was vanuit Antwerpen dat, bijna steevast in overleg met Emden, predikanten werden uitgestuurd, onder meer vanaf 1558 naar Brussel, Axel, Hulst en Eeklo, in 1562 naar Gent, in 1564 naar Mechelen.

Het waren drie ouderlingen van het Antwerpse consistorie die in 1560 aan de Emdense kerkenraad om de overkomst verzochten van een bekwame predikant die zijn arbeidsveld zou hebben in Brussel, Mechelen, Breda, Turnhout en Holland, *'anghesien dat den ogst groet is ende die aerbeijders hier wijnich sijn'*.

Breda kreeg daarop weliswaar af en toe het bezoek van een predikant, maar het duurde nog tot 1565 voordat hier een gemeente met ouderlingen en diakens werd gevormd, met een vaste predikant, die aanvankelijk werd gedeeld met Maastricht. Het is dan weer te kenend dat het niet zozeer ingeborenen van de stad zelf, maar ingeweken protestanten uit Antwerpen, Eeklo, Doornik, Rijsel en het Waalse gebied waren die in Breda de protestantse kern uitmaakten.

Ook op andere plaatsen in de Nederlanden, tot zelfs in het graafschap Namen toe, richtte de kettervervolgning zich voornamelijk tegen 'ketterse' immigranten uit Antwerpen, Gent, Rijsel, Doornik en Valenciennes. Waarmee meteen de meest actieve kernpunten van het vroegste gereformeed protestantisme van de Lage Landen zijn aangeduid.

Naast de Nederlandstalige gemeente bestond er in Antwerpen sinds 1557 ook een afzonderlijke **Waalse kerk**. De belangrijkste Franstalige kruisgemeente werd echter die van Doornik. Alhoewel de Emdense kerk *de frères de Tournay* (Doornik) reeds in 1556 belangrijk genoeg achtte om mede hun stem te laten horen bij Calvijn, lijkt de organisatie van de gemeente hier pas voltooid te zijn met de terugkeer van Guy de Brès als vaste predikant in 1559. Vanuit Doornik gaf De Brès ook leiding aan de kerken van Rijsel en Valenciennes. In die laatste steden bestonden er sinds 1563 volwaardige gemeenten, die nog in hetzelfde jaar werden aangevuld met kerken in Toerkonje (Tourcoing), Quesnoy-sur-Deule en Armentières.

Een derde groeipool was *het industriegebied van westelijk Vlaanderen*. Meer dan uit Emden en Antwerpen kreeg dit gebied na 1559 zijn gereformeerde stempel uit de heropgerichte vluchtelingenkerk in Londen en sinds 1561 tevens uit het dichterbij gelegen Sandwich. De Londense kerk heeft veel minder rechtsreeks invloed gehad op de organisatorische ontwikkeling van het Nederlandse kerkverband dan die van Emden. Maar ze is wel zeer

belangrijk geweest als overlegoord, zelfs als plaats van samenzwering voor de expansie van het protestantisme in het algemeen en in de Nederlanden in het bijzonder. Door heel de tweede helft van de 16de eeuw heen werd vanuit de Londense kerk een drukke briefwisseling onderhouden met de kopstukken van het Calvinisme, en zeer geregeld werd van daar uit met geldelijke bijdragen steun verleend aan de clandestiene gemeenten in het thuisland. Betekenisvol is verder wel dat na 1566 precies Engeland het toevluchtsoord werd van de watergeuzen.

Nog radicaler dan Londen was vanaf 1561 de 'satellietkerk' in Sandwich, aan de Engelse zuidoostkust, gelegen op amper enkele uren varen van Vlaamse havens als Duinkerken, Grevelingen en Nieuwpoort. Sandwich werd in de jaren zestig en zeventig de veilige operatiebasis van het strijdbaar Calvinisme in de Zuidelijke Nederlanden. De zowat 25 predikanten, hulppredikanten en 'weetdoenders' die tussen 1560 en 1565 hun werkterrein hadden in westelijk Vlaanderen kwamen allen over uit Londen en Sandwich. Calvinisten mogen we ze zeker noemen. Terecht zei inquisiteur Pieter Titelmans over de Nieuwkerkse lakenwever Gillis Ente, die in 1562 bij zijn terugkeer uit Engeland in de val gelopen was: *'wesende van der Duutscher kercke in Inghelandt ende es houdende die leeringhe van Calvinus.'*

Dit flinke Londense stempel belet niet dat er vanuit West-Vlaanderen op het organisatorische vlak dan toch weer nauwe banden bestonden met Antwerpen. Die werden aangehaald door de Antwerpse predikant van Tieltsse origine Joris Wybo en voornamelijk door de voortdurend heen en weer reizende predikant van het Westkwartier, Pieter Hazaert. Een hele reeks aanwijzingen duidt er dus op dat Antwerpen als grootste en belangrijkste gemeente in de praktijk een soort voorrangpositie heeft bekleed boven alle andere Nederlandse gemeenten, waarschijnlijk zelfs boven Doornik. Nog eens wordt daardoor **de centrale betekenis van Antwerpen** als zenuwcentrum van het Lagelandse protestantisme in het licht gesteld. In dit verband mag er in het voorbijgaan op worden gewezen dat volgens recent onderzoek de hele reformatorische ontwikkeling in Brussel (in haar Lutherse, doperse en Calvinistische uitingen) gedurende de volledige 16de eeuw bijna uitsluitend te verklaren is vanuit de directe leiding en beïnvloeding uit de Scheldstad. Recentelijk is eveneens aangetoond dat, op de synode van Gent in 1566 na, alle synodale vergaderingen binnen de Nederlandse grenzen vóór 1571 in Antwerpen zijn gehouden.

De vorming van een eigen synode vanaf 1562, waarin de verschillende Nederlandse gemeenten vertegenwoordigd waren, betekende vanzelfsprekend een belangrijke stap in de organisatorische opbouw van het Calvinisme. Die 'meerdere' vergaderingen naar het voorbeeld van Frankrijk — waar in 1559 de eerste nationale synode plaatsvond — sproten voort uit de behoefte om buiten de bestaande Kerk en desnoods los van het wereldlijke gezag een volwaardige tegenkerk op te bouwen. En aldus zijn we, in dit pluriforme Nederlandse protestantisme, bij de beïnvloeding van het Franse protestantisme aanbeland, dat — iets later dan Emden en Londen — vanaf de jaren zestig mee zijn stempel ging drukken op wat er in de Nederlanden gebeurde.

Het belangrijkste confessiegeschrift was de **Geloofsbelijdenis in 37 artikelen** die in 1561 werd opgesteld door Guy de Brès ter verdediging van de leer tegenover de vervolgende overheid. De Doornikse predikant heeft zich hierbij duidelijk geïnspireerd getoond door de Confessio Gallicana, **de Franse, geloofsbelijdenis** van 1559, maar heeft voor het uitwerken van het geschrift tevens overleg gepleegd met zijn eigen gemeente en met die van Antwerpen. Ook de Franse en Vlaamse vluchtelingenkerken in Londen hebben er kennis van gekregen. De synode van april 1563 bepaalde dat nieuwgekozen diakens, ouderlingen en predikanten de belijdenis moesten ondertekenen. Ze werd een van de sterkste bindmiddelen tussen de

Calvinistische gemeenten, vooral toen de synode van Antwerpen in 1566 na enkele wijzigingen De Brès' werk verhief tot de belijdenis van de Calvinistische kerken in de (Zuidelijke) Nederlanden.

Vóór zijn terugkeer naar Doornik in 1559 had De Brès in Genève in de nabijheid van Calvin geleefd. Hij trad met zoveel gezag op dat hij *ministre de la parole de Dieu des Pays-Bas* werd genoemd en hij heeft ongetwijfeld de verspreiding van het gedachtegoed van Genève in de Nederlanden versterkt. Ook Holland kreeg spoedig daarop rechtstreekse voeling met het Calvinisme naar Geneefs model wat blijkt uit het feit dat enkele verspreid wonende protestanten in 1565 tot tweemaal toe advies vroegen aan Calvijns opvolger Théodore de Bèze.

Uit zoveel aanwijzingen blijkt hoezeer de spectaculaire ontplooiing van het Calvinisme in Doornik en Valenciennes en in de wijde omgeving gelijkliep met de politieke agitatie in het naburige Frankrijk. Samen met Rijsel lagen die Nederlandse steden door de geografische nabijheid en de gemeenschappelijke taal breed open voor het **Franse Calvinisme**, vooral toen na het einde van de oorlog tussen Filips II en Frankrijk door de Vrede van Le Cateau Cambrésis (1559) het vrije grensverkeer werd hersteld. Al sinds 1559 hielden de Brusselse en plaatselijke overheden en de inquisiteur van Vlaanderen, Pieter Titelmans, niet meer op te waarschuwen voor *het dreigende gevaar uit die hoek* voor de religie en voor de orde en rust in het land. In 1561 zongen de Calvinisten in de straten van Doornik de Franse psalmen van Clement Marot en Théodore de Bèze. Het houden van zulke chanteries, het liefst nog onder het raam van de plaatselijke geestelijkheid, zou in de komende jaren schering en inslag worden in Vlaanderen. Bij de bevrijding van de maubralez van de brandstapel in Valenciennes op 27 april 1562 was het een Fransman die de menigte toesprak.

Is dus na 1559 de band met de hugenoten en met het Genève van Calvin en Théodore de Bèze overduidelijk merkbaar in het ideeëngoed, de gebruikte literatuur en de herkomst van sommige leidende predikanten, dan hebben op hun beurt de partijstrijd en de godsdienstoorlogen in Frankrijk de spanningen en de dynamiek van het Zuid-Nederlandse protestantisme verhoogd. Het Franse Calvinisme was niet enkel een religie, het was ook een politieke beweging. Met de steun van Genève. dat predikanten opleidde en uitzond, werden de Calvinistische gemeenschappen in Frankrijk gebruikt door de Hugenootse partij om de kroon, die volkomen in de macht van de katholieke adel was, te destabiliseren.

Geheel in de lijn van Calvin had Pieter Datheen al in 1559 zijn geloofsgenoten in Vlaanderen en Antwerpen erop gewezen dat verzet tegen de overheid kon verantwoord zijn indien het uitging van de *magistratus inferiores*, de lagere overheden, maar dat particulieren zich van zulk verzet dienden te onthouden.

Het probleem werd vanaf 1561 bijzonder actueel toen de meest militante protestanten, in navolging van Frankrijk, ook in de Zuidelijke Nederlanden wilden gaan preken, maar er zich geplaatst zagen tegenover de 'tirannie' van de centrale regering en de onverbiddelijkheid van inquisiteur Pieter Titelmans. De consistories van de plaatselijke kruiskerken en van de vluchtelingenkerken reageerden verdeeld op het zo omstreden vraagstuk van het recht op weerstand. Maar op het ogenblik dat ze hierover nog eindeloos aan het discuten waren, nam de volksbeweging in **de Waalse industriesteden en in het Vlaamse Westkwartier** — twee regio's waar het protestantisme een massabeweging was geworden — hand over hand toe. Door zijn machtswil en organisatie en door de strijdvaardigheid van zijn aanhangers nam het Calvinisme niet alleen de leiding van het religieuze verzet, maar ging het uiteindelijk ook op het politieke vlak een belangrijke rol spelen. In het klimaat van sociaal-economische malaise en van politieke verwarring kreeg het weldra een revolutionair elan, dat zich voor het eerst in

alle hevigheid manifesteerde tijdens de zomer van 1566 in de Beeldenstorm.

De Beeldenstorm had als onmiddellijk gevolg dat de gereformeerden in de praktijk geloofsvrijheid bezaten en dat zelfs op vele plaatsen, niet alleen in het Zuiden, maar ook in Zeeland, Holland en Utrecht, de uitoefening van de katholieke eredienst tijdelijk werd gestaakt. Met de hulp van massaal teruggekeerde ballingen groeide het aantal volwaardige gemeenten — in de 'beloken tijd' minder dan tien — in korte tijd verbazend snel, nu ook boven de grote rivieren. Zoals vóór 1566 ging er in de organisatie ook nu weer veel leiding uit van het Antwerpse consistorie. In het Noorden kregen de protestanten op verschillende plaatsen bestaande kerken als preekkerken toegewezen, zoals in Amsterdam, Asperen, Brielle, Delft, Vianen en Leeuwarden. Elders, onder meer in Gorcum Leiden, Haarlem, Middelburg en Zierikzee, werd aan de rand van de stad een tempel opgericht of werden bestaande gebouwen (schuren, afgedankte zoutketen) tot cultusgebouw ingericht. Hetzelfde werd aan de belangrijkste gemeenten in het Zuiden toegestaan. Hier telde men in 1566 op z'n minst een **zeventigtal** min of meer volwaardige kerken met een eigen consistorie, niet alleen in bijna alle grote steden, maar ook in kleine stadjes als Deinze, Tiel Axel, Hulst en zelfs in dorpen als Aalter en Boeschepe.

De nederlaag van de geuzenlegers bij Oosterweel (Austerweel) in het voorjaar van 1567 en de daaropvolgende capitulatie van Valenciennes werkten als een ijskoud bad op de Calvinisten. Voor hen werd het een algemeen 'redde wie zich redden kan', te water en te land, opnieuw naar de vluchtelingenkerken van Duitsland en Engeland. In de loop van maart en april namen de predikanten in hun laatste openbare preken afscheid van hun gemeenten, en vervolgens werden alle nog overblijvende Calvinistische gebouwen gesloten of met de grond gelijk gemaakt. Meteen was ook de rol van het Calvinisme in de Nederlanden — zo leek het althans — volkomen uitgespeeld. Er begon een tijd van gewelddadige reactie, die met allerlei middelen van repressie en wraak het Spaanse bewind van Alva zo berucht heeft gemaakt.

Opnieuw werden de Calvinistische gemeenten naar de ondergrondse illegaliteit verbannen, of naar de vluchtelingencentra in den vreemde, die geconfronteerd werden met een massale toeloop. In die buitenlandse plaatsen nam het gereformeerd protestantisme de organisatie van het kerkverband weer op.

Na *informele besprekingen* in Wezel in 1568 (volgens sommige onderzoekers in werkelijkheid *in het geheim in Antwerpen*), kwam in oktober 1571 op instigatie van de Nederlandse Calvinisten in de Palts een synode bijeen in Emden, onder het voorzitterschap van de predikant van Frankenthal, Gaspard van der Heyden. De belangrijkste Nederlandse vluchtelingenkerken in het Duitse Rijk hadden een afvaardiging gestuurd, ook de kruiskerken van Antwerpen en Gent, terwijl andere aanwezigen beweerden te spreken voor enige Hollandse gemeenten. Een stap verder gaand dan Wezel in 1568, waar men zich beperkt had tot het geven van richtlijnen voor de plaatselijke kerken, werkte men thans een algemeen kerkverband uit. Daartoe werd de Franse kerkregeling van 1559 aangenomen. Hierdoor werd ook volop aangeknoopt bij de presbyteriale kerkorde van de verborgen synoden in de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1564: 'Geen kerk zal over een andere voorrang of heerschappij uitoefenen.' Dat artikel sloot iedere hogere instantie in het kerkelijke leven uit, zowel plaatselijk als landelijk. Wel zou men regelmatig in een regionale of provinciale synode samenkomen. Er werd ook aan een algemene synode om de twee jaar gedacht. Tussen de plaatselijke kerkenraad en de provinciale synode in, ontwierp de vergadering van Emden de 'classis' van bijeengelegene gemeenten, een soort districten van onderling bereikbare kerken die twee tot vier keer per jaar gezamenlijk overleg zouden plegen. Het gebruik van andere catechismussen dan die van Genève en Heidelberg werd afgewezen. Bovendien werd de geloofsbelijdenis van Guy de Brès door de aanwezigen ondertekend, en tevens verklaarden ze

zich bereid om ook de Franse confessie te ondertekenen. Zowel de eendrachtigheid van alle Nederlandse kerken als de band met de Franse kerken werden daardoor benadrukt, en alleszins werd de kerk bevestigd in Calvinistische geest.

De synode had vooraf overleg gepleegd met Willem van Oranje. Alhoewel er geen politieke uitspraken werden gedaan, werkte ze helemaal in de overtuiging dat de Prins er binnenkort in zou slagen een staatkundige ommekeer in de Nederlanden teweeg te brengen, waarvan de vestiging van het Calvinisme het gevolg zou zijn.

Een veeleer toevallige gebeurtenis bracht dat toekomstperspectief onverwacht dichterbij. Aan de watergeuzen, een zootje ongeregeld van verbitterde piratenkapiteins en bemanningen dat zich met een vrijbrief van Oranje onledig hield met het enteren van Spaanse schepen, werd op een gegeven moment door koningin Elizabeth de toegang tot de haven van Dover ontzegd. Rondzwalpend op de Noordzee konden ze tot hun eigen verbazing op 1 april 1572 moeiteloos aan land gaan in het amper verdedigde Hollandse havenstadje Den Briel (Brielle) aan de Maasmonding.

Dikwijls met de hulp van een kleine Calvinistische minderheid binnen de stadswallen, wisten de geuzen in de zomer van 1572 de meeste plaatsen in Holland en Zeeland te bezetten. Grote steden als Amsterdam en Middelburg bleven echter voorlopig in handen van Alva. In het voetspoor van de rebellen volgden de terugkerende protestantse vluchtelingen, afkomstig zowel uit het Zuiden als uit het Noorden, die uit de ballingschap een consequente en onwrikbare geloofshouding hadden meegebracht.

Het *'openen van de deur voor het evangelie'*, waar het convent van Wezel in 1568 had van gesproken, was werkelijkheid geworden. De nu onbetwiste leider van het verzet, Willem van Oranje, ging in 1573 zelf tot de Calvinistische belijdenis over, blijkbaar niet zozeer uit echte religieuze overtuiging dan vanuit een vast vertrouwen in de kracht van het Calvinisme als stevige factor in de revolutie. De Nederlanden zouden volgens zijn programma een protestantse staat vormen, waar de 'ware christelijke religie' zou worden gepredikt. Wat evenwel niet heeft belet dat hij lange tijd de gedachte aan een samengaan van de beide religies levendig heeft gehouden, met de verwachting dat er misschien een eigen Nederlandse volkskerk uit zou ontstaan.

In de door de rebellen bezette steden van Holland en Zeeland werd de uitoefening van de katholieke religie in de lente van 1573 verboden. De stadsbesturen en de provinciale staten bekleedden, meestal zonder al te veel enthousiasme, de gereformeerde kerk met gezag. Ze betaalden de predikanten uit de opbrengst van de in beslag genomen katholieke kerkgoederen. De inkomsten van de benedictijnenabdij van Egmond werden aangewend voor het salaris van de professoren van de Leidse universiteit, die in 1575 was opgericht voor de vorming van de toekomstige politieke en godsdienstige leiders.

In **Holland en Zeeland** begon de protestantisering dus in de zomer van 1572 als een gevolg van de geuzeninvastatie, hoewel de Calvinistische gemeenten er kwantitatief nog voor lange tijd weinig ontwikkeld bleven. In de grote Hollandse en Zeeuwse steden, en verder in Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Overijssel en Friesland kwam de godsdienstige ommekeer in 1577-1578. Eigenlijk kan men nergens gewagen van het voorafgaandelijk bestaan van een protestantse factie met zo 'n grote aanhang bij de bevolking dat de slinger zich als vanzelf in haar richting zou hebben bewogen. De kracht van de Calvinistische beweging lag in die jaren dus minder in het getal van de gemeenteleden dan in de discipline en de organisatie. Dat ze op den duur zo'n belangrijke rol in de Lagelandse maatschappij is kunnen gaan spelen - en in het Noorden heeft kunnen behouden - is inderdaad vooral veroorzaakt door haar heel eigen karakter. Ze bezat niet alleen een duidelijke geloofsbelijdenis, maar ook veel meer dan andere reformatorenstromingen een uitgesproken opvatting zowel over de organisatie van de kerk

— de kerkorde was voor de Calvinist in feite een onderdeel van zijn belijdenis — als over overheid én samenleving. Leken namen deel aan het kerkbestuur en aan de besluitvorming, waardoor hun mondigheid en bekwaamheid tot oordelen werd erkend. Terwijl de dopers zich van iedere politieke activiteit onthielden en de Luthersen, klein in getal, geneigd waren tot gehoorzaamheid aan de wettige overheid, bezaten de Calvinisten de ideologische wapens die in de Opstand bruikbaar waren. Vandaar dat ook Oranje, hoezeer hij persoonlijk afkerig was van hun scherpelijperij, toch in de Calvinistische diehards het meest betrouwbare element zag van het verzet tegen Spanje. Het Plakkaat van Verlatinge (26 juni 1581) toont de invloed van de staatsleer van de — soms letterlijk geciteerde — Franse monarchomachen (vorstendoders). De uitspraak 'dat d'onderstaten nier en sijn van Godt gheschapen tot behoef van den Prince..., moer den Prince om d'ondersaten wille', is een woordelijk citaat uit Théodore de Bezes *Du droit des magistrats* (1574).

Geen andere ideologie dus dan die van de Calvinistische minderheid leek in staat, of was althans geschikt om aan het verzet zulke duidelijke geloofsbrieven uit te reiken. Dat was evenzo in het Zuiden, waar na de Pacificatie van Gent (1576) brede groepen uit de burgerij zonder aarzelen kozen voor een samengaan met Holland en Zeeland in de oorlog tegen de Spaanse landvoogd. De 'revolutionaire Reformatie' — zoals ze door de Nederlandse historicus Enno van Gelder terecht is genoemd - die zich met de politieke opstand verbond, ging weliswaar ook hier uit van een minderheid, maar beschikte toch over een bredere basis en bezat een scherper profiel, gedragen als ze was door 'preciezen' die al tot de tweede generatie Calvinisten behoorden.

Voorals in Gent slaagden de radicalen erin de gematigden schaakmat te zetten. In mei 1578 was het stadsbestuur er openlijk en militant Calvinistisch en vanaf dat ogenblik werd de stad de roerigste onder alle Nederlandse steden. De aanhangers van het Calvinisme, met versterkte geleerden sinds de terugkeer van talrijke protestantse ballingen, droomden van een hieuw Genève', een grote Calvinistische republiek die heel Vlaanderen zou omvatten. Ook de herinnering aan het middeleeuwse Gent, dat men als machtige industrie- en koopmansstad wilde doen herleven, speelde sterk mee. Onder zware druk van de Arteveldestad evolueerde Vlaanderen in 1578-1579 tot een volkomen protestants land, waar weinig of niets nog herinnerde aan het (verboden) katholicisme. Zelfs tal van plattelands dorpskerken werden leeggehaald en witgekalkt en door een dominee bediend. In Antwerpen, Brussel en de andere Brabantse steden was de ontwikkeling veel minder radicaal, maar op den duur wisten de Calvinisten zich ook daar een bevoorrechte positie te verwerven.

Felle en fanatieke religieuze druk is er dus ongetwijfeld overal geweest, wat dan toch weer niet uitsluit dat er op vrij korte tijd op veel plaatsen een bloeiend protestants gemeentelven kon ontstaan. In Antwerpen zouden er, op een bevolking van 80.000 inwoners, 35.000 á 40.000 Calvinisten en Lutheranen zijn geweest, een grove raming brengt ons voor Gent op ongeveer 15.000 protestanten (circa 30% van de bevolking). Het valt buiten het opzet van dit boek hier dieper in te gaan op de complexe politieke en sociaal-economische omstandigheden die mee zulke ingrijpende godsdienstige ommekeer hebben mogelijk gemaakt. Wel mag worden benadrukt dat voor de vestiging van het gereformeerde kerkverband alleszins *de Religionsfrid* van 1578 (zie hierover hoofdstuk 15 over Frans van der Kethulle) belangrijk is geweest.

Door Oranje eigenlijk gepromoot als middel om te vermijden dat de godsdienst een hinderpaal zou vormen voor de eendrachtige oorlogsvoering, is ze in de praktijk een werkzaam middel geweest om daar waar het katholicisme nog een monopoliepositie bezat, ook aan de hervormden veel meer rechten toe te kennen. Organisatorisch werd die verdere verspreiding voorbereid en begeleid door de nationale synoden van Dordrecht (1578) en Middelburg

(1580, die telkens de kerkorde opnieuw formuleerden en de bedoeling hadden de eenheid van de Nederlandse kerk te handhaven. De plaatselijke organisatie werd uitgewerkt door tal van particuliere synoden, die vanaf 1579 ook in Vlaanderen, Brabant, Gelderland, Overijssel en Zeeland werden gehouden.

Een figuur rond wie het in de beide nationale synoden telkens tot controverses kwam, was predikant Pieter Datheen. Hij eiste een duidelijke partijkeuze van de overheid voor één enkele gezindheid en uitsluiting met gedwongen emigratie van alle andere. Hij zwoer bij de geloofsbelijdenis van Guy de Brès van 1561, waarin het de taak van de overheid werd genoemd 'alle valse godsdiensten te weren en uit te roeien, het rijk van de antichrist te vernietigen, het koninkrijk van Jezus Christus voortgang te doen hebben en het Woord van het evangelie overal te doen prediken' (art. 36). Datheen kreeg in 1578 van het Gentse stadsbestuur de opdracht de kerk en het onderwijs in de stad en in Vlaanderen te organiseren. Die ondernemende houding van de overheid kreeg in streng Calvinistische middens instemming, maar leidde tot een grondige verdeeldheid over de vraag of de overheid ook rechtstreekse zeggenschap moest hebben over predikanten en kerkenraden.

In Leiden kwam het hieromtrent tot een hevig conflict tussen predikant Caspar Coolhaes en degenen die voor de volledige zelfstandigheid van de kerk tegenover het wereldlijk gezag opkwamen. Voor de coryfee van het Calvinistische theologie-onderwijs in de Nederlanden, de Fransman Lambert Daneau, was dat een reden om Leiden te verlaten voor de Calvinistische Academie van Gent, waar hij zei onder de indruk te zijn gekomen van de kerkelijke inrichting en de open, gulle ingesteldheid van de plaatselijke Magistraat.

De antithese tussen de 'politieken' die de soevereiniteit van de staat over de kerk verdedigden, en degenen die voor de kerk in haar geheel een exclusief Calvinistische richting wilden aanhouden, zou nog decennialang de verhoudingen in de Nadere Unie in het Noorden beheersen. De positie van de principiële Calvinisten daar werd na de succesvolle opmars van de hertog van Parma in het Zuiden in de jaren tachtig aanzienlijk versterkt door de toevloed van vluchtelingen uit dat gebied. Die waren dikwijls om sociaal-economische of intellectuele redenen weggegaan, maar ze waren in overwegende mate ook sterk religieus gemotiveerd. Waar het proces van protestantisering in het Noorden tot die tijd veeleer langzaam was verlopen, zijn het vooral de inwijkelingen uit Vlaanderen, Brabant en de Waalse industriesteden geweest die daar aan de hervorming haar strakke Calvinistische gelaat hebben gegeven.

De uitslag van het politiek-religieuze conflict van de tweede helft van de 16de eeuw was dat de Lage Landen na 1600 voorgoed uiteenvielen in twee gedeelten, de katholieke Spaanse Nederlanden in het Zuiden en de gereformeerde Republiek der Zeven Provinciën in het Noorden.

**Lijst met een aantal plaatsnamen in Vlaanderen waar de Hervorming aanhangers had;
Brabant, Henegouwen en Artois is hierbij niet inbegrepen**

1. Grevelingen
2. Broekburg
3. Duinkerke
4. Ghyvelde
5. St.-Winoksbergen
6. Quaëdypre
7. Wormhoudt
8. Zuydpeene
9. Cassel
10. Oudezeele
11. Winnezele
12. Steenvoorde
13. Hondeghem
14. Hazebroek
15. Caestre
16. Eecke
17. Vleteren
18. Mergem
19. Meteren
20. Merris
21. Zoeterstede (Le Doulieu)
22. Stegers (Estaires)
23. Godewaersvelde
24. Berthen
25. Boeschepe
26. Watou
27. Houtkerque
28. Bambeke
29. Haringe
30. Proven
31. Roesbrugge
32. Oostcappel
33. Rexpoede
34. Killem
35. Hondschoote
36. Leisele
37. Beveren/IJzer
38. Veurne
39. Nieuwpoort
40. Avekapelle
41. Lampernisse
42. Wulveringem
43. Vinkem
44. Alveringem

45. Gijverinkhove
46. Lo
47. Westvleteren
48. Oostvleteren
49. Reninge
50. Poperinge
51. Elverdinge
52. Reningelst
53. Westouter
54. Loket
55. Dranouter
56. Belle (Bailleul)
57. Steenwerck
58. Nipkerke (Nieppe)
59. Nieuwerkerke
60. Wulvergem
61. Mesen
62. Kemmel
63. Wijtschate
64. Houtem
65. Waasten
66. Komen
67. Wervik
68. Geluwe
69. Menen
70. Dadizele
71. Moorslede
72. Langemark
73. Roeselare
74. Werken
75. Zarren
76. Esen
77. Diksmuide
78. Vladslo
79. Leffinge
80. Oostende
81. Gistel
82. Ichtegem
83. Jabbeke
84. Zwevezele
85. Wingene
86. Tielt
87. Meulebeke
88. Izegem
89. Gullegem
90. Wevelgem
91. Lauwe
92. Moeskroen
93. Kortrijk
94. Zwevegem

95. Harelbeke
96. Deerlijk
97. Desselgem
98. Oudenaarde
99. Leupegem
100. Etikhove
101. Pamele
112. Gavere
103. Deize
104. Nevele
105. Aalter
106. Hansbeke
107. Merendree
108. Landegem
109. Ursel
110. Westkapelle
111. Sluis
112. Oostburg
113. Groede
114. Breskens
115. Eeklo
116. Kaprijke
117. Axel
118. Lamsweerde
119. Saaftinge
120. Casuele
121. Hulst
122. Beveren
123. Stekene
124. Wachtebeke
125. Sint-Kruis-Winkel
126. Belsele
127. Elversete
128. Lokeren
129. Dendermonde
130. Aalst

HOOFDSTUK 2

Nieuwsgaring in Gent over de godsdienstberoerten in Ieper, Veurne, Hondschote, Belle en Armentières tijdens het wonderjaar 1566

De Gentse patriciër Marcus van Vaernewyck was een van de meest opmerkelijke ooggetuigen van de godsdienstberoerten in Gent en de rest van Vlaanderen tijdens de cruciale jaren 1566 tot 1568. Geen historicus die zich vandaag met die periode bezighoudt, kan voorbij aan het lijvige dagboek dat hij ervan bijhield. De beschouwingen die hij er — ietwat intellectueel afstandelijk — bij ten beste geeft zijn die van een katholiek, maar toch van iemand die met enige kritische ingesteldheid de wantoestanden binnen de oude Kerk bekijkt. Ook de meest spectaculaire gebeurtenissen in het woelige zuidwestelijke Vlaanderen bereikten hem in Gent. Marcus van Vaernewyck kreeg nieuws per brief, ondervroeg reizigers en boodschappers uit het gebied en registreerde de ingewonnen informatie nauwkeurig. Zijn relaas met de titel *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt* bevat dan ook een aantal oorspronkelijke gegevens over deze streek. Blijkbaar was de man geobsedeerd door gruweldaden die hij niet zelden tot in detail beschrijft.

Voortekenen van de komende ommekeer waren er volgens de Gentse patriciër genoeg. Zo blijft hij stilstaan bij de aloude ommekeer door Vlaanderen met de Sint-Antonius van Belle. Het hoofddoel was volgens hem zuiver geldgewin. Hij was persoonlijk getuige van de jaarlijkse rondgang met de fiertel uit Belle in Gent op paasmaandag 1566, volgens hem een ronduit potsierlijke bedoening. Niet alleen de stadsschepenen, maar ook de abt en monniken van de Sint-Pietersabdij gingen in groot ornaat mee en onderweg vielen de vrouwen in verering op de knieën. 'En nochtans,' zo stelt Van Vaernewyck. 'betref het voorwerp van hun devotie niets meer dan een houten blokje waarin de buste was uitgesneden van een man met een baard, en voor de rest bont beschilderd, met sierlijke kledij omhangen, en gevat in een vierkant troontje waaraan belletjes hingen. Er zat niet eens een relikwie van de heilige in.' Dankzij steekpenningen aan de leden van het Gentse stadsbestuur mochten de Bellenaren met de relikwieënkast in de verschillende parochies halt houden om offeranden te innen. 'Na afloop van het stadsbezoek en eenmaal buiten de Dampoort werd het houten beeldje gewoon in een lederen zakje gestopt. Dat was het sein om ermee te gaan gekken en ravotten. De vechtersbazen van de Muide en jongelui van het Sint Baafsdorp buiten Gent, in het huidige Sint-Amandsberg, gingen een regelrecht gevecht aan. De inzet was het buitmaken van het zakje met inhoud. Het werd zomaar te grabbel gegooid, van de berg naar beneden of in het zand. Wie uiteindelijk de prooi kon bemachtigen kreeg de kans ermee een eind op het platteland rond te lopen om bij vrome lieden boter, eieren, worsten, vlees en vlas in te zamelen.

Zulk schandelijk gesjacher met devotievoorwerpen was voor veel goedmenende mensen een walg en een gruwel. De rondgang met de fiertel in Gent op paasmaandag 1566 is de allerlaatste geweest. Bij zoveel uitwassen was het geen wonder, zo stelt Marcus van Vaernewyck, dat later tijdens de Beeldenstorm het beeld van Sint-Antonius in Belle zelf in heilige verontwaardiging werd kapotgeslagen.

Zijn eerste verhaal van de opkomende godsdienstonlusten gaat over de gewelddadige gevangenisbraak in **Armentières** op 7 juni 1566. Tussen 4 en 5 uur in de na middag kwam een leger van zowat zesduizend man de Leiestad binnen. De mannen liepen ordelijk in het

gelid in rijen van vijf, de eerste gelederen bewapend met helle baarden, vervolgens de busschieters, daarna een groep voorzien van boerenvork en ten slotte dragers van lange spiesen. Achter hen liep een massa vrouwen en kinderen. Aangekomen bij het stadhuis gingen de aanvoerders bij de wethouders van Armentières de sleutel opeisen van de gevangenis waarin een Calvinist was opgesloten. Toen hun dat werd geweigerd, gingen ze bij een timmerman boomstammen halen waarmee ze de gevangenisdeur inbeukten. Ze haalden de gevangene uit de kooi waar in hij als een gevaarlijk dier in afzondering zat. Naar de smeekbede van diens buurman om ook hem te bevrijden hadden ze eerst geen oren, omdat hij een Mennoniet was en dus *van haren gheloove niet en was*. Uiteindelijk werd hij, als geloofsgevangene, dan ook maar bevrijd. Triomfantelijk trok de bende daarop, naar krijgsgebruik, serpentinegewijs rond de markt, terwijl de meisjes psalmen zongen. Even ordelijk als ze waren binnengekomen, trokken de gevangenisbrekers opnieuw buiten de stadsmuren.

Uit de eerste berichten die hij kreeg over de **Beeldenstorm** die op 10 augustus 1566 in het Westkwartier was uitgebroken, maakte Van Vaernewyck op dat het hier om een georganiseerde actie ging. De raids van 11 tot 17 augustus tegen meer dan honderd kerken en kloosters in het gebied tussen Arras (Aire-sur-la-Lys), Béthune, Calais en Ieper waren volgens hem het werk van een troep van ongeveer drieduizend berooide lieden, aangevoerd door twintig adellijke ruiters. Toen ze voor de muren van Ieper waren aangekomen, onderhandelden ze met de wethouders die op de stadsvesten hadden postgevat. Die laatsten beloofden, om een invasie af te wenden, zelf de beelden weg te nemen, maar toen ze op 16 augustus met dat werk wilden beginnen, sloeg het stadsgepeupel, bijgestaan door lieden uit Hondschote aan het breken in de Sint-Maartenskerk. Of ook het paneel met de Maagd Maria van schilder Jan van Eyck was beschadigd, kon Marcus van Vaernewyck niet bevestigen. Nog steeds op 16 augustus werd er grote schade aangericht in de cisterciënzerabdij Ten Duinen. Onder meer viel het sacramentshuis in marmer en albast, dat daar nog maar recent was geplaatst door de voormalige abt, ten prooi aan de vernielzucht. Het had een fortuin tuin gekost: meer dan 8400 gulden. Ook de boeken en kostbare handschriften van de bibliotheek moesten eraan geloven. Ze werden gescheurd en in brand gestoken.

Het was alweer nieuws uit **Armentières** dat in Gent voor opschudding zorgde. In die stad van graaf Lamoraal van Egmont had men onmiddellijk na de Beeldenstorm van 16 augustus duidelijk laten blijken wat de bedoeling was van het wegnemen van de beelden, namelijk de parochiekerk om te vormen tot een Calvinistische preekkerk. De plaatselijke baljuw kon de grinnikende predikant, die samen met geloofsgenoten in een nabijgelegen herberg aan het eten was, er niet toe overhalen zijn preken maar liever buiten de stad te blijven houden. Als reactie begonnen de Calvinisten alle klokken overhoop te luiden. De baljuw, de wethouders en de plaatselijke politie stelden zich voor de kerkdeur op, maar een troep gewapende inwoners bezette het kerkhof. Ze forceerden de toegang voor de predikant. Van drie tot zes uur preekte hij in de kerk.

Op Eeklo na waar op 9 augustus 1566 al eens een hagenpreek tijdens een onweer was voortgezet in de kerk, was het de eerste keer dat zoiets openlijk gebeurde in de Nederlanden sinds het uitbreken van de troebelen. De baljuw vertrok spoorslags naar Brussel om aan de graaf van Egmont, de plaatselijke heer, relaas te doen van het gebeurde in diens stad. Enkele schepenen wensten ontslagen te zijn van hun eed om dat ze zich niet langer in staat achtten de rechtsorde te verzekeren. 'Veel geestelijken, die tevoren geweigerd hadden de wacht op te trekken en onwillig waren om zich aan het gezag van wereldlijke rechters te onderwerpen, zongen nu wel een toontje lager', zo stipt Van Vaernewyck nog aan.

De gebeurtenissen in Gent in de nasleep van de Beeldenstorm hadden op hun beurt een invloed op de stemming in de **Westhoek**. Op initiatief van predikant Pieter Datheen vond op 30 september en 1 oktober 1566 een synodale vergadering plaats in de Arteveldestad. Ze werd bijgewoond door zestien Vlaamse en Waalse predikanten, die de verschillende Calvinistische kerken van Vlaanderen vertegenwoordigden. Een belangrijk punt op de agenda was *het verkrijgen van vrijheid van godsdienstoefening voor de Calvinisten*. Na hevige rellen op het Sint-Jacobskerkhof op 5 en 7 oktober won algemeen de overtuiging veld dat de graaf van Egmont, zwichtend voor de druk, aan de Gentse Calvinisten officieel een preekkerk zou toekennen.

In **Veurne**, waar het omstreeks dezelfde tijd eveneens tot hevige spanningen kwam naar aanleiding van een mislukte poging om gevangen beeldenstormers uit de gevangenis te bevrijden, voelden de Calvinisten zich door het nieuws uit Gent gesterkt. Volgens berichten die op 11 oktober Gent bereikten, werd de Veurnse magistraat, onder bedreiging van een belegeringsleger van achttienduizend man (naar later bleek een sterk overschat cijfer!), gedwongen om naar het voorbeeld van Gent onverwijld de vrije uitoefening van de Calvinistische godsdienst toe te staan. Kwaadwilligen van buiten of misschien wel ingezetenen van de stad zelf stelden de lokale gezagdragers voor een ultimatum: *toegeven of dootghesmeten worden*. Die voortvarendheid verbaasde Marcus van Vaernewyck niet. *'Want die van West-Vlaenderen es een vechtachtich volck'*. Er heeft daar geen feest of danspartij plaats of er komen vechtpartijen van.

Al komt de baljuw in hoogsteigen persoon om de gemoederen te bedaren, ze vechten gewoon door of slaan hem nog liever het teken van zijn hoge ambt, de baljuwsroede uit de hand.' Wat er ook van zij in Veurne keerde het tij vlug. Met medeweten van de wethouders kwamen er heimelijk 36 Artesische soldaten binnen de stad, een vendel andere werd voor de muren gelegerd. De geuzen waren compleet verrast. Ze hadden amper twee of drie schoten kunnen lossen toen ze in paniek een schuilplaats zochten, in huizen, op zolders en elders. Het mocht niet baten. Ze werden een na een opgespoord en ter plaatse genadeloos met geweerschoten afgemaakt, zodat, volgens onze zegsman van Marcus van Vaernewyck, *'haer hersenen uut speijten, niet jeghenstaende dat zij over haer knien om haers lijfs ghenade baden'*. Velen die probeerden de stad te ontvluchten liepen klem bij de dichtgedraaide ophaalbrug. Na afloop van de slachting zag men op die plek talrijke lijken liggen.

Er waren ook andere aanwijzingen dat de situatie voor de aanhangers van de nieuwe leer uiterst onzeker bleef. Dat bleek volgens Van Vaernewyck uit de lotgevallen vaneen van de veldpredikanten. **Andries Baerdeloos**¹ uit Hondschote. De man had zich in een gebied gewaagd dat tot dan volledig buiten de Calvinistische invloedssfeer was gebleven, namelijk de omgeving van Aalst. Hem was diets gemaakt dat preken er verboden was en dat hij best zo vlug mogelijk ophoepelde. Volgens één versie liet hij zich niet van de wijs brengen en hield hij een hagenpreek voor zowat vijfhonderd toehoorders. Na afloop zou hij tot bij de stadspoort van Aalst zijn gegaan, om er in een herberg bij het begin van de weg naar Geraardsbergen samen met enkele medestanders te eten. De baljuw van Aalst en zijn manschappen wisten hem, met inzet van zwaar geschut, in te rekenen.

De Gentse dagboekschrijver hechtte meer geloof aan een andere versie, zoals ze gegeven werd door omwonenden. Baerdeloos zou op de aanmaning om weg te gaan toeschietelijk tot zijn toehoorders hebben gezegd: *'Lieve broeders, loet ons obediëren, heeren moeten heeren zijn.'* Men wees hem het grondgebied van Erembodegem aan, net buiten de limieten van de heerlijkheid Aalst. Het bleek dat hij zich toch nog aan de verkeerde kant van de grens bevond,

¹ Zie het verslag van Van Haamstede in deze brochure

al was het op een afstand van niet meer dan tien passen. Zo werd hij dan gearresteerd, naar Aalst overgebracht en er 's anderendaags, op Allerheiligen 1567 terechtgesteld. De Hondschotenaar had er zich nog over beklaagd dat niemand van zijn medebroeders hem in de nood te hulp was gekomen: 'Waer es nu die trouwe, die ghij mij belooft hebt?'

Het gerucht ging dat hij geen eerlijk proces had gekregen en dat hij in werkelijkheid om doodslag werd terechtgesteld. Van Vaernewyck vermeldt het geval uitdrukkelijk, omdat de overheid tot op dat ogenblik de hagenpredikanten met opzet ontzien had, aangezien er twijfel bestond of ze misschien toch niet met enig mandaat van hogerhand waren gezonden. Baerdeloos evenwel handelde op eigen houtje, had geen hoog aanzien, en *hadde cleender estijme ende ladder hem zelve inghesteken*.

De tweede terechtstelling van een Calvinistische predikant na de Beeldenstorm vond plaats in **Ieper** op 16 april 1567. Van Vaernewyck doet ook nu weer het verhaal. Toen op de Ieperse Grote Markt predikant **Michiel Ingels**² en twee beeldenstormers bij de galg klaarstonden, riepen de omstanders *hun toe troost te zoeken bij God en goede moed te hebben, aangezien men hun wel hun lichaam kon ontnemen, maar niet hun ziel*. De soldaten van het Waalse bezettingsgarnizoen openden daarop het vuur op de weerloze massa. Er vielen dertien doden en veertig gewonden. Dagenlang was er groot tumult in de stad. Het kwam slechts tot bedaren nadat drie of vier van de schuldige soldaten op hun beurt waren opgehangen.

Einde mei 1567 zou volgens Van Vaernewyck binnen of in de nabijheid van Ieper nog een predikant ter dood zijn gebracht. Nadat zijn tong was uitgesneden en zijn handen waren afgehakt, werd hij levend verbrand.

Ook omstreeks dezelfde tijd kwam in Gent het bericht dat er, ondanks de repressie, in de buurt van **Belle en Kassel** 's nachts opnieuw gewapende predicaties werden gehouden. De deelnemers waren een hoop even radeloze als haveloze mensen.

Vanaf juni 1567 voerde men in Gent een eerste reeks doodvonnissen tegen medeplichtigen van de troebelen van 1566-1567 uit. Verschillende veroordeelden waren aangevoerd uit westelijk Vlaanderen. Zo onder meer Jean Meereghem, een Waal afkomstig uit Meregem (Merville), maar wonende in **Hazebroek** (Hazebrouck). Hij had op zijn kerfstok tijdens de onlusten de baljuw van Hazebroek te hebben getiranniseerd. 'Overigens', zo weidde Marcus van Vaernewyck uit, 'vond men tijdens de godsdiensttwisten in heel Hazebroek maar drie goede katholieken meer: de genoemde baljuw en verder Jacob Covael en Toussain Pollijn.'

Nadat de pastoor daar weggevlucht was, waren alle overige parochianen overgelopen naar het protestantisme. 'Sinds enige tijd', zo gaat de kroniekschrijver verder, 'probeerde een karmeliet van Ieper daar iets aan te doen. Hij trok in het Westkwartier rond van de ene plaats naar de andere om tegen de geuzen te preken. Hij daagde de hagenpredikanten uit om in het publiek met hem in dispuut te treden, maar die durfden niet opdagen omdat geloofsgesprekken door de koning verboden waren. Naar de katholieken van Diksmuide schreef de karmeliet brieven met als adres van afzender: uut Turckijen.' Van Vaernewyck sprak daar schande van, omdat het nu eenmaal niet staat christenen voor Turken te laten doorgaan. Het zinde hem evenmin dat de katholieken in de Westhoek eerder met gebruik van geweld dan in een geest van liefde de kettters wilden bekeren.

Het startsein van de executieserie in Gent op 21 juni 1567 ging met enige 'luister' gepaard. De beide Waalse bezettingsregimenten waren al van acht uur 's ochtends in de weer. Ze droegen een opgepoetst, blinkend harnas en waren gewapend met spiesen, hellebaarden en geweren.

² Zie Van Haamstede over hem in deze brochure. "In Yperen uit mijn gevangenschap, Mei 1567. Van uw vriend en gevangene om Christus' wil, ook genaamd Inghels. Michiel de Messère.

Onder tromgeroffel en fluitspel trokken ze door de stad.

Rond twee uur 's middags stelden ze zich op rond het Sint-Veerleplein. Met een huifkar sloten ze het gat aan de Onthoofdingsbrug bij het Gravensteen af, zodat niemand nog binnen de kring kon komen. De toegestroomde kijklustigen trokken evenwel de huif van de wagen, zodat ze vanaf een afstand het spektakel toch konden volgen. Daar kwamen de procureur-generaal van Vlaanderen en de plaatsvervangende baljuw van de Oudburg in vol ornaat, roede in de hand, te paard aangereden. Vervolgens bracht men twee ter dood veroordeelden uit het Gravensteen naar buiten op het plein. Hun strak samengebonden handen zagen zwart. Bij de galg stond de karmeliet Anthonis de Pottere, die voor geestelijke bijstand in het stervensuur moest zorgen.

De beul voerde de eerste 'patiënt', de oud-schoenmaker **Pieter de Prince uit Axel**, onverwijld omhoog op de ladder.

De tweede, **Jean Meereghem uit Hazebroek**, knielde neer op straat om te bidden. Ook hem liet de beul daarop de ladder beklimmen. Boven gekomen sprak hij de menigte welsprekend toe in het Frans, zodat velen die hem konden verstaan *'t herte open ghijnck*. Beiden werden gehangen. De beul, een grote zware man, trapte met al zijn gewicht met zijn voet op hun hoofd, om zo hun nek te breken, hetgeen niet belette dat Meereghem nog een tijdje leefde. De twee lijken werden uiteindelijk buiten de stad gebracht om er nog enige dagen aan de galg op de Muide te kijk te hangen. Na afloop verspreidden de soldaten zich luidruchtig over de stad. Sommigen, *jonck, zodt ende mal zynde*, schoten in de Langemunt hun geweren leeg op de uithangtekens, tot grote woede van de winkeliers.

De terechtstelling op 11 december 1567 van vier beeldenstormers op de Korenmarkt was aanleiding voor nog heviger rellen. Ze deden in alle opzichten denken aan wat er enkele maanden tevoren in Ieper was gebeurd. Twee van de vier ter dood veroordeelden waren ook nu weer 'Westkanters': een man uit Komen en een Waal uit Stegers (Estaires). Die laatste was ervan beschuldigd *een (niet nader bekende) Franse predikant uit de Franse stad Dieppe naar Gent te hebben gebracht*. Onmiddellijk na de Beeldenstorm in Gent was hij opgepakt. Bij het bestijgen van de ladder naar de galg hief de Calvinist uit Stegers een Frans lied aan. Hij zong drie strofen volledig uit.

Op het ogenblik dat de beul hem de strop om de hals legde, ontstond er commotie onder de toeschouwers. De aanwezige Spaanse soldaten voelden zich bedreigd en begonnen de weerloze massa met hun degens aan te vallen. Er brak regelrechte paniek uit. Onder de ogen van de Gentse schepenen, die vanuit een raam op de verdieping van de afspanning *Den Oliphant* aan de kant van de stadsgevangenis, het Sausselet (de plaats waar tegenwoordig het postgebouw staat), de terechtstelling waren komen gadeslaan, werden vier volwassen toeschouwers en een kind gedood, terwijl er talrijke gewonden vielen. Wie kon, vluchtte in de omliggende huizen en in de Sint-Niklaaskerk. Vanaf zijn ladder had de beul het schouwspel afwachtend gadeslagen.

Toen hij de man uit Stegers en nog een vierde beeldenstormer aan de galg ophing, was op de ontruimde Korenmarkt enkel nog de onderbaljuw met een gewapende escorte aanwezig.

Na de middag en de hele volgende dag gedroeg het Spaanse bezettingsleger zich uiterst rumoerig. Het gevaar was groot dat er een echte Spaanse furie zou losbarsten. De kapitein van het Spanjaardenkasteel liet zelfs een kanon aanrukken om het stad huis te beschieten. De ingenieur-kanonnier evenwel, beducht voor de gevolgen, weigerde diens bevel uit te voeren en richtte het kanon opzettelijk veel te hoog, zodat het projectiel ver voorbij het stadscentrum op de wijk Ekkergem neerkwam. Nadat op 12 december de rust was teruggekeerd, hielden de schepenen een enquête bij de barbiers en chirurgijnen. Het bleek dat zij circa 180 gewonden hadden verzorgd. Nog elf van hen stierven de daaropvolgende dagen.

De hertog van Alva was volgens Marcus van Vaernewyck uiterst vertoornd over het gedrag

van zijn troepen in Gent. Zeer opzichtig kwam op zaterdag 13 december zijn natuurlijke zoon don Fernando Alvarez de Toledo, groot-prior van de orde van Sint-Jan in Castilië, in de stad aan het hoofd van 107 ruiters. Hij liet de soldaten van het bezettingsgarnizoen die zich schuldig hadden gemaakt aan de uitspattingen opsporen. Als afschrikwekkend voorbeeld werden op 16 december twee van hen, na dat ze vastgebonden op lastslepers door het hele stadscentrum waren gevoerd, gruwelijk terechtgesteld op de Korenmarkt. Aan dezelfde galg waar vijf dagen tevoren de beeldenstormers uit het Westkwartier waren gehangen, vonden ze de dood. Toen ze weer naar beneden waren gebracht, werden hun dode lichamen ontkleed, op een vleesblok gelegd, onthoofd, van geslachtsorgaan en ingewanden ontdaan, gevierendeeld en in stukken gehakt. De beulen van Gent en Brussel die met de lugubere karwei waren belast, slingerden de afgehakte ledematen en de stukken van de kadavers her en der over de Korenmarkt. De twee hoofden stelden ze boven op de galg tentoon. De lijkresten werden vervolgens verzameld en met sleden weggesleept. Volgens Van Vaernewyck was het tafereel zo gruwelijk dat sommigen die het hadden gezien nog dagenlang in shock verkeerden. Op 18 december werden nog eens twee schuldige soldaten op de Korenmarkt opgehangen aan de galg, tussen de twee afgehakte hoofden die er nog op stonden!

Vanaf de tweede helft van november 1567 werd het Westkwartier opnieuw geteisterd door gewelddaden. Historicus Marcel Backhouse heeft aangetoond dat de aanhoudende onrust van november 1567 tot februari 1568 paste in de voorbereiding van een invasie van enkele edelen in de Nederlanden. Aanslagen op priesters die met het gerecht collaboreerden, waren een middel om de bevolking in beroering te brengen en op die manier de invasie te vergemakkelijken. De terreur werd geleid door de edelman Jacob van Heule uit Ieper, over wie we het vroeger al hadden, en Jan Camerlynck uit Hondschote.

Marcus van Vaernewyck beschrijft hun bedoelingen als volgt: 'Ende waren uut Inghelandt ghecommen. om hier int landt volck up te nemen ende eenen troubel te maken... te weten al tgeheelick doot te smijten ende voort, alzo verre als haer moghelic gheweest hadde, al de wethouders ende haerlier huusen verbrant ende ghouden gheroofd.'

Op Kerstavond 1567 bereikten de bijzonderheden over de terreur Gent. In **Steenwerk** (Steenwerck) en andere plaatsen van het Westkwartier, zo ging het gerucht, gebeurden er aanslagen op geestelijken, wier oren, neus en mannelijkheid werden afgesneden. De daders waren een *desperaet volcxkin*, van huis verjaagd en van hun goederen beroofd tengevolge van de voorbije troebelen.

Op 10 januari 1568 kreeg Van Vaernewyck meer details van een reiziger uit Hazebroek. Die vertelde hem de wederwaardigheden van de pastoor van **Houtkerke** (Houtkerque). De man preekte vurig tegen de nieuwgezinden. Hij liet zich niet intimideren door een anonieme dreigbrief. Volgens bepaalde zegslieden zou hij in zijn preekstoel uitgeroepen hebben dat men alle geuzen moest brandmerken, ze verplichten in een grauw overkleed te lopen, en ze nog het best van al zou opsluiten in schuren en die vervolgens in brand steken. In de nacht van 22 op 23 november 1567 braken de geuzen het huis van de pastoor binnen en sneden hem een oor af. Amper genezen, begon de man opnieuw heftig te preken tegen de ketterij. Hij kreeg een lijfwacht van een dozijn man toebedeeld. 's Nachts sliep hij in de versterkte kerktoren. Toen hij in de morgen van 31 december 1567 uit de toren naar de pastorie liep om er de getijden te lezen, werd hij overvallen door een troep van een veertigtal gewapende mannen, sommigen te paard. Na de lijfwachten onschadelijk te hebben gemaakt, sneden ze hem zijn tweede oor af en alle vingers tot aan het eerste lid. Vervolgens kleedden ze hem uit en maakten in zijn benen rondom insnijdingen, van boven naar onder. Ten slotte sneden ze zijn buik open en rukten hem het kloppende hart uit de borst.

Een maand later, op 7 januari 1568, werd in **Lestrem bij Stegers** de kerk opengebroken, de

hele inboedel op een hoop gegooid en in brand gestoken. Na de pastoor te hebben gemolesteerd, ging de bende aan de haal met het kerkzilver. De plaatsvervanger van de souverain-baljuw in Hondschote trok daarop met een gewapende macht door het Westkwartier om de opstandige geuzen te arresteren. In de nacht van 8 op 9 januari werden ze in de herberg In Sint-Joris in Roesbrugge, waar ze logeerden, op hun beurt overvallen door een geuzenbende die de gevangenen kwam bevrijden.

Tijdens de schermutselingen vielen er zeven doden.

Op 11 en 12 januari waren er volgens het Gentse dagboek ongeregeldheden aan de Waalse kant van **Belle**. In verschillende dorpen dwongen de geuzen de pastoors en de koster zelf op een hoop gegooid kerkornamenten en -boeken in brand te steken. Van pastoorsmeiden brandden ze het haar af, ten teken dat ze priesterhoeren en heksen waren. Op 13 januari 1568 liet de stadhouder van de souverain-baljuw, Jean de Visch zes gevangen geuzen ophangen in Ieper.

Op 25 januari noteerde Van Vaernewyck dat de **geuzenbenden** in het Westkwartier vluchtelingen waren die terugkwamen uit Engeland en hier wraak wilden nemen op de geestelijken, die ze verantwoordelijk achtten voor hun ballingschap en de beslaglegging op hun goederen. Op 26 januari vermoordden ze in de kerk van Hondschote twee priesters die er de mis aan het doen waren. Bij een andere stelden ze een prijs per opbod op het behoud van zijn mannelijkheid. Nadat de priester tien pond had geboden, ontmanden ze hem toch. Midden februari waren de meeste priesters uit het Westkwartier weggevlucht.

In maart 1568 werd het startsein gegeven voor een golf van arrestaties. Overheidsambtenaren die zich schuldig hadden gemaakt aan medeplichtigheid met de ketteren werden berecht door de Raad van Vlaanderen, het hoge justitiehof met zetel in de het Gentse Gravensteen. Zo werden op 7 maart een aantal overheidspersonen uit Mesen, Waasten en Belle geboeid op twee wagens binnengebracht in Gent. Het konvooi was vijf dagen onderweg geweest. Men legde de 'Westkanters' ten laste dat ze de geuzen hadden begunstigd en naar de veldpredikanten waren gaan luisteren. Als eerste in de nieuwe reeks eindigde op 3 april Michiel Peel uit Veurne-Ambacht, dienaar van een gerechtsofficier, zijn leven aan de galg op het Sint-Veerleplein. Hij had in de zomer van 1566 de trommel geslagen om volk te ronselen voor de geuzenbende van Jan Denijs.

Op zaterdagmiddag 17 juli volgde de terechtstelling van **Pieter Cappoen**³ uit Boeschepe en Jan de Jonghe uit Mesen. Cappoen was stadhouder van de hoogbaljuw van de kasselrij **Belle**. Tijdens de troebelen van 1566-1567 had hij contacten met de Calvinistische predikant van Belle, Jacob de Buyzere, een voormalige augustijn uit het klooster van Ieper. Hem en zijn collega-predikanten uit de streek noodde hij bij zich thuis of hij trakterde ze in de herberg. Pieter Cappoen had deel uitgemaakt van de delegatie die op 5 en 6 september 1566 met veel machtsvertoon in Ieper de vrijheid van godsdienstuitoefening en een kerk voor de Calvinisten kwam opeisen. De delegatie werd geleid door drie edelen van het Eedverbond, namelijk Jean d'Estourmel, heer van Vendeville, Antoon Utenhove en Robert van Belle, heer van Schonewalle. Ze bestond verder uit Jacques Taffin (broer van de latere hofpredikant van Willem van Oranje), predikant Jacob de Buyzere en ten slotte onze Pieter Cappoen. Laatstgenoemde was het ook die de dag na de beruchte bijeenkomst van 16 december 1566 in Nieuwkerke, waar onder het voorzitterschap van de Gentse predikant Pieter Datheen besloten werd de wapens op te nemen, de trom liet slaan om manschappen te ronselen voor de gewapende tocht naar Laventie (tussen Béthune en Rijsel).

³ Zie Verheyden: Gentse Martyrologium, voor Cappoen, De Jonghe en De Rouck

Samen met zijn plaatselijke heer Robert van Belle werd Cappoen verder verantwoordelijk geacht voor de machtsgreep van de Calvinisten in Belle. Later vond men in zijn huis nog het hout van het intussen weer afgebroken Calvinistische kerkgebouw van dat stadje.

Marcus van Vaernewyck verhaalt uitvoerig over de gevangenschap in Gent en het trieste lot van de Boeschepenaar. Een man die hij beschrijft als *'rustiek van leden, wel ende lieffelic connende deviseren'*. In juni 1568 gingen Van Vaernewyck en de advocaat Pieter Covael, zelf afkomstig uit Hazebroek, samen met hun vrouwen in de gevangenis van het Gravensteen op bezoek bij Pieter Cappoen om bij het drinken van een beker wijn met hem en nog andere gevangenen een babbel te doen. Cappoen was toen nog optimistisch geweest over de uitslag van zijn proces. Naar zijn zeggen was hij in die gevaarlijke periode alleen wat meegaand geweest met de nieuwgezinden in daden en uitspraken, om de spanning in zijn gebied niet nog verder op te drijven. 'Hebben', zo vroeg hij, 'hier in Gent de president van de Raad van Vlaanderen en de hoogbaljuw in 1566 niet een soortgelijke matigende houding aangenomen?' Volgens Van Vaernewyck had de gerechtsofficier van Belle zich evenwel veel verder gecompromitteerd. Hij had de mensen, vooral jonge vrouwen (bij wie hij veel succes had!), overgehaald het kerkbezoek na te laten en maar liever naar de veldsermoenen te gaan luisteren.

Gruwelijk was Pieters executie. Nadat zijn biechtvader, broeder Lieven van den Bossche, hem een houten kruisbeeld had laten kussen en de omstanders voor zijn zieleheil had doen bidden, knielde de Boeschepenaar neer op het schavot. De scherprechter trok hem met de ene hand een muts voor de ogen en hieuw niet de andere hand het beulzwaard in zijn nek, *zo dattet een gheluut gig als oft een vleeschauwer met een bijle in beenen ende vleesch ghehauden hadde*. De slag was niet verder geraakt dan het nekbeen. De man vertoonde nog tekenen van leven en daarom gebruikte de beul het zwaard als een slagersmes om de keel verder door te snijden. Hij legde het onthoofde lichaam vervolgens op de rug neer, ging er wijdbeens overheen staan, trok het bij de benen door zijn spriet omhoog en schudde het bloed uit het opgetilde lichaam *om dotter hem therte over loopen zoude*. Daarop kwamen er twee cellenbroeders-alexianen. Ze pakten het afgesneden hoofd op bij de baard en droegen het samen met de romp naar de dominicanenkerk, waar de stoffelijke resten van Pieter Cappoen werden begraven.

Onmiddellijk daarop volgde een tweede terechtstelling op het Sint-Veerleplein. Het betrof **Jan de Jonghe**, oud-schepen van Mesen. Als lid van het Calvinistische consistorie van zijn dorp was hij in het gebied de spilfiguur geweest voor het bijeenbrengen van de drie miljoen goudgulden bestemd voor de werving van troepen ter verdediging van het protestantisme. Er stond geen priester bij hem, waaruit Marcus van Vaernewyck opmaakte dat hij tot het einde toe bij zijn protestantse overtuiging bleef. Hij vroeg iedereen om vergiffenis, zei dat hij dit lichaam nu graag aflegde, en sprak als laatste woorden: *'O mijn Heere, mijn Ghodt, staet mij nu bij ende in uwen handen bevele ic mijnen gheest.'* De beul sloeg nu feilloos, want 'thoof vloochoe zonder eenighe belemmeringhe af

Francois de Rouck uit Waasten, *een jonck frisch man van qualiteijte*, was het volgende slachtoffer. Hij was schepen geweest van de kasselrij Ieper, voogd van Waasten en ontvanger van de abdij van Voormezele. In 1566 had hij de leiding gehad van een gewapende escorte die een predikant van Dadizele naar Voormezele bracht alwaar die in de kerk een preek hield. Vlak voor het Gravensteen, op 28 augustus 1568, sloeg de beul De Rouck — opnieuw feilloos — het hoofd af.

Op dezelfde dag brachten de Spaanse soldaten de reeds genoemde Jean d'Estourmel heer van Vendeville, op een kar in de stad en sloten hem op in het Spanjaardenkasteel. Hem werd ten laste gelegd de predikanten te hebben binnengebracht in Ieper en op andere plaatsen.

Aangezien Vendeville zelf kapitein van een groot regiment soldaten was geweest en zelfs enige tijd bevelhebber van het Gentse Spanjaardenkasteel, verwachtte men dat hij het er wel levend zou afbrengen.

Marcus van Vaernewyck stipt hierbij aan dat op dat ogenblik, in de zomer van 1568, het Westkwartier opnieuw erg geteisterd werd door **de wilde bosgeuzen**. In Hondschote hingen ze drie mannen in een schoorsteen op en stookten vuur onder hun voeten. Geestelijken die ze konden pakken verminkten ze. Wie absoluut in het gebied moest zijn, kon zich maar beter goed bewapenen, zo bleek uit het relaas van een kennis van Marcus uit Nipkerke (thans Nieppe). Het gerecht trad hard op om voorbeelden te stellen.

Begin augustus werd een rijke herbergwaard uit Herzele die onderdak had verschaft aan de bosgeuzen door de heer van La Motte veroordeeld om levend door vier paarden uit elkaar te worden getrokken. Maar de paarden trokken niet hard genoeg. De beul sloeg hem daarom met een bijltje de schouders half door, spande hem een touw om de hals en liet een paard zijn hoofd aftrekken. Zijn vrouw werd op gehangen. Andere gevangen geuzen leidde seigneur De la Motte onder bedreiging van foltering bij nacht en ontij tot bij de huizen van medeplichtigen. Ze moesten daar de naam van de kompaan roepen en toen die, reagerend op een vertrouwde stem, buitenkwam, werd de verdachte ingerekend.

Op 1 oktober 1568 bereikte Gent het bericht dat de beruchte Jan Camerlynck en elf andere geuzenkapiteins waren gearresteerd. Onder hen had onder meer Lieven Hijnghelbijn gediend, de voormalige waard van de chique zuivelwinkel *De Ghauden Huve* op de Vismarkt in Gent. Ook hij was in het Westkwartier gevangen.

Met het verhaal van de publieke verbranding van Jan Camerlynck in Ieper op 20 november 1568 besloot de toen al zieke Marcus van Vaernewyck zijn berichten uit westelijk Vlaanderen. Hij overleed enkele maanden later, op 3 maart 1569 in zijn huis in Gent.

Hoofdstuk 3

Diverse martelaren in het Zuid-Westkwartier van Vlaanderen

Door

A. van Haamstede

Honscote

1. Karel Elinck

JAAR 1562

In het jaar onzes Heeren 1562 leefde er in de stad Honscote een jonkman, Karel Elinck genaamd, die volgens het Evangelie des Heeren Christus Jezus, wat hij met ijver doorzocht, zijn leven in alle godzaligheid inrichtte. Toen de geloofsrechter van Vlaanderen dit vernomen had, kwam hij te Honscote, nam dezen jongman gevangen, en liet hem in een diepe kerker werpen, waar hij geruime tijd vertoefde.

Vervolgens deed de geloofsrechter, met vele andere vijanden der waarheid, zijn best om hem van zijn godsdienst tot hun roomse synagoge te brengen; doch alles was tevergeefs, want de Heere Christus Jezus schonk Zijn dienaar, hoewel hij nog zeer jeugdig was, een wonderbare standvastigheid en mannelijke wijsheid, die de tirannen noch door langdurige gevangenschap, noch door hun geslepenheid en moed konden overwinnen. De belijdenis van zijn geloof en voorts het onderhoud, dat hij had met de geloofsrechter en de raadsheren van Gent, in tegenwoordigheid der overheid van Honscote, heeft hij beknopt beschreven, en aan de broeders van Honscote toegezonden, die wij hier laten volgen:

"Ik, Karel Elinck, wens allen broeders en zusters, die God van hart zoeken, genade, vrede en eendracht, tot bevestiging van de band der liefde, van God de Vader en de Heere Christus Jezus!

Aangezien het ons in de Heilige Schrift bevolen is, lieve broeders in de Heere, dat wij, als wij voor koningen en overheden gebracht worden, de Naam van Christus getrouw te belijden, en van de hoop, die in ons is, getrouw rekenschap te geven, wil ik nu God alleen tot mijn hulp nemen, opdat ik mijn belijdenis, die ik voor de rechters tot verantwoording van mijn geloof heb afgelegd, zoals zij naar waarheid plaats had, hoe eenvoudig zij ook is, aan u mag toezenden. Zo zal ik u nu beknopt medelen, hoe en wat mij de geloofsrechters en twee raadsheren van Gent in tegenwoordigheid van de heren van Honscote, gevraagd hebben, en wat ik hun heb geantwoord.

Vooreerst vroegen zij mij, of ik niet in de roomse kerk geloofde; waarop ik antwoordde: "Neen; maar ik geloof in God, en houd mij alleen aan Zijn Woord: want, indien ik in de roomse kerk geloofde, zou ik een wankelbaar en onvast fundament hebben. Maar God en Zijn Woord blijven in eeuwigheid."

Vraag. "Hoe denkt gij over het avondmaal van onze Heere?"

Antwoord. "Mijn heren, gij doet verkeerd naar het voornaamste te vragen, voor gij van het fundament gesproken hebt. Ja," zeiden zij, "wij zullen ook over het andere spreken; maar zeg ons nu, of gij niet gelooft, dat de apostelen het vlees van Christus aten en zijn bloed dronken?"

Antw. Ik zeg nog eens, mijn heren, dat het geen manier van doen is, dat men bij het bouwen

de kap zal maken voor men het fundament heeft gelegd, en dat men niet van boven naar beneden, maar van onderen naar boven bouwt."

Vr. "Welnu, wij vragen u nu aangaande het avondmaal des Heeren, waarvoor gij dat houdt."

Antw. Het avondmaal, mijne heren, houd ik voor een verbondsteken of een zegel van Gods genade in de dood Zijns Zoons bevestigd, dat hij aan Zijn gemeente tot een godzalig gebruik, namelijk tot gedachtenis van Zijn dood, heeft ingesteld en nagelaten. Want, daar wij zwakke mensen zijn, en de dood van Christus ons gemakkelijk uit de gedachte kon gaan, zo heeft Christus hierin onze zwakheid willen te hulp komen en ons de sacramenten als levende beelden nagelaten, om ons zwak geloof te versterken, en ons geheugen te hulp te komen."

Vr. Gelooft gij niet, dat Christus Zijn apostelen Zijn vlees te eten en Zijn bloed te drinken gegeven heeft, en dat wij nu ook hetzelfde in het avondmaal gebruiken?

Antw. Ja, mijn heren, doch op een andere wijze dan gij meent. Vooral ontken ik het uitwendig eten met de tanden, en wel met Augustinus, die zegt: "Waarom bereidt gij de landen en de buik? Gelooft, en gij hebt gegeten." Maar in het avondmaal des Heeren bedoel ik een geestelijk eten, wat door het geloof geschiedt; zodat men daar niet heen gaat met een hongerige maag, maar met een hongerige en dorstige ziel, die begerig is om gelaafd en gevoed te worden tot het eeuwige leven met de verdiensten van Christus Jezus, die Hij in Zijn lichaam voor ons volbracht heeft. Dit is het ware gebruiken van het lichaam en het bloed van Christus, wat in het avondmaal gelegen is."

Vr. "Erkent gij, dat Christus Jezus' vlees en bloed is in het sacrament des altaars?"

Antw. "Mijn heren, ik geloof liever de Heilige Geest, die door de mond van Petrus heeft gezegd, dat de hemelen Hem moeten ontvangen tot de wederoprichting van alle dingen. Dit is ook vervat in het Symbolum Apostolorum, of de twaalf artikelen van het geloof, waarin openlijk wordt meegedeeld, dat Christus naar de hemel gevaren is, en vandaar niet komen zal dan ten laatste oordeel, wat toch zichtbaar, zoals de bliksem verschijnt, geschieden zal. Want gelijk Hij zichtbaar opgevaren is, alzo zal Hij ook, volgens de woorden van de Engel, zichtbaar wederkomen. Daarom verloochen ik ten enenmale de onzichtbare wederkomst van Christus. Maar zegt mij eens, mijn heren, waardoor komt Christus in het sacrament des altaars?"

Antw. "Door de kracht der woorden."

Vr. "Hoe, op een toverachtige wijze? Wanneer ik de woorden Hoc est enim corpus meum" over het brood uitsprak, zou Christus dan ook terstond in het vlees en bloed komen?"

Antw. "Nee, toch niet; want u is geen macht gegeven, en gij bent geen priester."

Vr. "Wie heeft alleen de priesters de macht gegeven, om God in vlees en bloed te doen komen?"

Antw. "De paus."

"Maar zeg ons, hoe gij denkt over het sacrament des altaars?"

Antw. "Het heilige avondmaal van onze Heere bemin ik bovenal, en houd dit in grote waarde. Maar het sacrament des altaars, weet ik niet, wat het is. En, zegt mij nu ook eens, mijn heren, hoe gij wilt, dat men het lichaam van Christus in het avondmaal gebruiken zal, geestelijk of vleselijk? Hierop wisten zij niet goed te antwoorden, en zwegen geruime tijd. Eindelijk zei een van de raadsheren van Gent: "Gij moet ons niet vragen, maar wij moeten u vragen."

Mijn heren, zei ik, gij hebt gezegd, dat gij mij in alles zoudt onderwijzen. Mag ik u dan niets vragen? Daarom, zegt mij, hoe men het lichaam van Christus in het avondmaal gebruiken zal, inwendig door het geloof, of uitwendig met de mond en de tanden?

Eindelijk antwoordde de geloofsrechter daarop zeer uitvoerig, wat echter niet veel te betekenen had, en dat hier om kort te gaan niet zal meedelen. De hoofdzaak ervan kwam hierop neer, dat wij het lichaam op twee wijzen gebruiken, namelijk geestelijk en ook vleselijk.

Waarop ik hun dus antwoordde: ik bedoel geen uitwendig gebruik van het lichaam in het

avondmaal, zoals ik reeds in mijn afgelegde belijdenis verklaard heb. Zo ontken ik ook alle wezensverandering, van het brood, maar geloof, dat de woorden van Christus: "Neemt, eet, dat is Mijn lichaam," betekende woorden zijn; want, indien de wezensverandering waar is, kan het avondmaal geen sacrament zijn. Want in de sacramenten moet altijd de gelijkenis overblijven, waarvan het een sacrament is, zoals Augustinus schrijft: "Neemt de similitudo of gelijkenis weg, dan is het geen sacrament." En ook de andere verklaring, die Augustinus geeft, geeft reeds genoeg te kennen, dat in het sacrament de stof niet wordt veranderd, als hij zegt: "Laat het woord tot de stof komen, en het wordt een sacrament." Aldus bestaat een sacrament uit twee dingen, uit het woord en de stof. Want daar hij zegt: laat het woord tot de stof komen, neemt het woord "komen tot" de stof niet weg, maar eist veel meer, dat de stof er zijn moet, waarbij het woord gevoegd wordt. Wanneer wij geloven, dat de menselijke natuur met de Goddelijke natuur van Christus verenigd is, en Hij nu is waarachtig God en mens in één persoon, zullen wij daarom zeggen, dat de menselijke natuur, die met zijn goddelijke verenigd is, de goddelijke natuur heeft veranderd, zodat deze niet meer bestaan zou? Dat zij verre. Voorts bracht ik nog vele soortgelijke bewijzen bij, om te tonen, dat de kracht der woorden het brood niet verandert. Dat het brood de naam draagt van *het lichaam van Christus*, het is aan de sacramenten eigen, dat zij de naam dragen van de zaken, waarvan zij sacramenten zijn. Aldus wordt de doop *het bad der wedergeboorte* genaamd, de besnijdenis het verbond, de rotssteen Christus. Augustinus zegt ook, "dat Christus niet getwijfeld heeft dat Zijn lichaam te noemen, toen Hij het teken van Zijn lichaam gaf." Zo besluit ik dan, dat het brood en de wijn in het avondmaal tekenen zijn, doch geen ijdele tekenen, maar van het lichaam van Christus. Hierop gingen zij heen, en lieten mij wegleiden.

Omstreeks zes weken daarna kwam de geloofsrechter weer bij mij met de overheid en de priesters van Honscote, en nog vele anderen, die ik niet kende. Zij begonnen mij aldus weer te ondervragen.

Vr. "Blijft gij nog bij uw gevoelen, waarin gij was, toen wij de vorige maal tezamen spraken, en volhardt gij in uw opvatting?"

Antw. "Mijn heren, met Gods Woord heb ik ten allen tijde tot u gesproken, en wanneer gij het mij beter kunt aantonen, zal ik uw leer aannemen. Ten andere kleef ik geen vreemd gevoelen aan, en dat kunt gij ook niet van mij zeggen."

Vr. "Wilt gij de wijste zijn van de gehele wereld?"

Antw. "Nee, mijn heren, ik houd mij niet voor wijs, maar mijn wijsheid is Christus zelf, en de wijsheid der wereld is dwaasheid voor God."

Vr. "Waar zoudt gij de heilige Schrift hebben leren kennen, en hoe zoudt gij alles kunnen weten, daar gij nog slechts een kind bent?"

Antw. "'t Is waar, mijn heren, ik ben nog jong; maar, als God werken wil, let Hij niet op jeugd of ouderdom. Wilt daarom ook mijn jeugd niet verachten, maar denkt liever aan de profetie van Joël, die voorspeld heeft, dat in de laatste dagen de jongelingen zal gegeven worden te profeteren. De Joden hebben ook Christus, toen Hij hun de Schriften verklaarde, voor ongeleerd en een timmermanszoon gehouden; daarom moet men niet naar het uiterlijke oordelen, want dan zou men dikwerf mistasten, evenals of de Geest van God niet zowel in de jonge als bejaarde lieden kanwerken."

Vr. "Gelooft gij niet, dat het heilige oliesel een sacrament is?"

Antw. "Nee, mijn heren, en dit zoudt gij ook met de heilige Schrift niet kunnen bewijzen, want de aanwending van de olie ten tijde van de Apostelen heeft geen overeenkomst met het oliesel en de zalving, want zij wendden die aan tot genezing van het lichaam en niet van de zielen; maar gij wendt het niet aan tot genezing van het lichaam, maar van de ziel, want, indien gij niet dacht, dat de lieden, die gij gaat zalven, niet zouden sterven, zoudt gij die ook niet zalven."

Vr. "Geloofst gij niet, dat de doop de erfzonde wegneemt, die wij van Adam hebben?"

Antw. "Ik geloof niet, dat de uitwendige waterdoop de erfzonde noch enige zonde kan wegnemen, maar, Christus, Die voor ons gestorven is en zijn bloed tot afwassing van al de zonden vergoten heeft. Het water zuivert slechts uitwendig, en is ons een teken, dat wij inwendig aan onze zielen door het bloed van Christus gereinigd worden."

Vr. Hoeveel sacramenten gelooft gij dat er zijn?"

Antw. Twee, namelijk de doop en het avondmaal, en die houd ik in grote waarde."

Vr. "Geloofst gij dan niet, dat er zeven sacramenten zijn?"

Antw. "Nee, mijn heren, en gij kunt het mij ook nergens uit de heilige Schrift bewijzen. Hoe bent gij dan zo vermetel, om te leren, dat er zeven sacramenten zijn, daar gij dit met de Schrift niet bewijzen kunt?"

Vr. "Geloofst gij niet, dat de priesters macht hebben de zonden te vergeven?"

Antw. "Nee, mijn heren. Maar ik geloof, dat de apostelen, die door Christus gezonden waren, om het Evangelie te prediken, de macht hadden de zonden te vergeven in de naam van Christus. Maar aangaande de priesters geloof ik niet, dat zij deze macht bezitten, daar zij door Christus niet gezonden werden, en in Zijn naam niet prediken; veeleer zijn zij gezonden door de paus, de antichrist, in wiens naam zij ook prediken en niet in de naam van Christus Jezus. Daarom geloof ik in geen dele, dat zij de macht der apostelen bezitten."

Vr. "Waar gelooft u dan, dat men de zonden biechten moet?"

Antw. Christus zegt: "Komt allen tot Mij, die vermoeid en belast bent, en Ik zal u rust geven." Daarom wil ik tot Hem alleen gaan en tot geen mens. Want Hij alleen is het, Die vergeving van zonden schenkt. Maar, niettemin wil ik mij wel met mijn broeder verzoenen, volgens het bevel van Christus, wanneer ik iets tegen hem heb misdreven."

Vr. gelooft gij niet, dat de paus van Rome de stedehouder van God is?,"

Antw. "Mijn heren, ik geloof, dat de paus de antichrist is, die zich rechtstreeks tegen Christus stelt."

Vr. "Geloofst gij niet, dat hij in de plaats van Petrus is gekomen?"

Antw. "Nee, en ik geloof ook niet, dat Petrus ooit te Rome gepredikt heeft, veel minder, dat hij paus is geweest. Want, indien de paus in plaats van Petrus en een stedehouder van God ware, zou hij zijn leer voorstaan, waartegen hij zich nu verklaart, zijn eigen dromerijen leert en oudwijfse fabelen, zoals Paulus dat vroeger heeft voorspeld."

Vr. "Geloofst gij niet, dat er een vagevuur is?"

Antw. "Ik geloof, dat het bloed van Christus het ware vagevuur of de reiniging is, dat al onze zonden gezuiverd of gereinigd heeft."

Vr. "Geloofst gij niet, dat men de heiligen moet aanroepen, opdat zij tot God voor ons bidden?"

Antw. Johannes zegt: "Kinderkens, indien iemand gezondigd heeft, wij hebben een Voorspraak bij de Vader, Jezus Christus, de Rechtvaardige." Paulus zegt: "Want er is één God, er is ook één Middelaar Gods en der mensen, de mens Christus Jezus." Daarom moeten wij tot geen andere advocaat gaan dan tot die enige Middelaar; en, zo wie andere advocaten zoekt, berooft Christus van Zijn ambt, wat Hem alleen toekomt."

Vr. "Geloofst gij dan niet, dat men verdienen kan met goede werken te doen?"

Antw. "Nee. Want aangezien de Schrift zegt: "En Abraham geloofde God, en het is hem tot rechtvaardigheid gerekend," aldus zeg ik, dat de mens gerechtvaardigd wordt alleen uit het geloof, zonder enige werken der wet. En met Paulus zeg ik: "En, indien het is uit de werken, zo is het geen genade meer." "

Vr. "Waarom moet men dan goede werken doen, aangezien men er niet mee verdient?"

Antw. De goede werken, mijn heren, zijn niet te verwerpen, maat, zeer te prijzen in de christenen, en worden van hen ook geëist, niet om iets te verdienen, maar om ons geloof te tonen, dat zonder de werken dood is; ten andere, om onze dankbaarheid te bewijzen, die wij

God steeds schuldig zijn voor de weldaden, Die Hij ons bewezen heeft in het schenken van Zijn Zoon; ten derde, omdat zij onze naasten ten zegen zijn. Tot dit einde, mijn heren, moeten wij goede werken doen; maar die door zijn goede werken in de hemel wil komen, die is een dief en moordenaar, want hij gaat door de rechte deur, die Christus is, niet in."

Vr. "Houdt gij alle dagen voor even goed, en maakt gij geen bezwaar om op vrijdag vlees te eten?"

Antw. "Ik maak geen onderscheid in de dagen, mijne heren, dan alleen met de sabbat; op die dag wil ik mijn handwerk staken, om mij naar de gemeente van Christus te begeven, teneinde Zijn Woord te horen, en in al Zijn heilige instellingen mij de gehele dag te oefenen, ofschoon dit ook iedere dag behoort te geschieden. Maar op Vrijdag het vlees eten te verbieden acht ik een te duivelse zaak om daarmee het geweten van de mens te bezwaren. En Paulus bericht ons van, valse profeten, die in de laatste tijden het huwelijk en de spijs verbieden zonden, daar nochtans alle spijs, wanneer zij met dankzegging genoten wordt, rein is, Christus zegt ook, dat wat de mond ingaat, de mens niet verontreinigt."

Vr. "Gelooft gij niet, dat er een overheid in deze wereld moet zijn, en wilt gij er geen erkennen?"

Antw. "Mijn heren, ik beken met geheel mijn hart, dat de overheid een dienaar van God is, die het zwaard niet tevergeefs draagt, maar tot straf der bozen en bescherming der goeden. Graag wil ik mij in alles, wat recht is, aan de overheid onderwerpen, en erken ook schuldig te zijn voor de overheid te bidden., opdat wij, zoals Paulus zegt, een gerust en stil leven onder bare bescherming mogen leiden in alle godzaligheid. Daarom, wie de overheid weerstaat, hij weerstaat het bevel Gods."

Vr. "Gelooft gij niet, dat de kinderen, die zonder doop sterven, verdoemd zijn?"

Antw. "Nee, mijn heren, want ik maak de zaligheid niet van de doop afhankelijk, anders zou ik een afgodendienaar zijn als gij; want Abraham is niet gerechtvaardigd in de besnijdenis maar in de voorhuid, en hij ontving de besnijdenis tot een zegel van de rechtvaardigheid van het geloof."

Dit is, beminde broeders, wat ik, zo beknopt mogelijk, voor de overheid heb beleden, en ik hoop bij deze belijdenis tot de dood te blijven. Dat vergunne mij God, door Zijn Heilige Geest. Amen.

Door mij, Karel Elinck."

Intussen vertroostten de broeders te Honscote met brieven, en baden en vermaanden hem in de belijdenis van zijn geloof, als een vroom Christen, te volharden, wat hij ook deed.

Toen de geloofsrechter en andere vijanden der waarheid zagen, dat hij door hun aanvallen niet van zijn geloof afvallig kon worden gemaakt, maar dagelijks groter ijver toonde, veroordeelden zij hem eindelijk als een ketter, en leverden hem in handen van de wereldlijke rechter over. Doch deze vrome getuige van Christus was daardoor niet verschrikt, maar zocht veel meer de Heere Christus met zijn dood te verheerlijken. Nadat hij eindelijk vernomen had, dat de tijd van zijn overgave nabij was, schreef hij de volgende brief aan de gemeente te Honscote.

"Genade en vrede en de onuitsprekelijke liefde des Vaders, wens ik u toe, beminde broeders, door Christus Jezus onze Hogepriester en Voorspraak bij de Vader, en de gemeenschap des Heilige Geestes. Amen.

Na u vooraf christelijk gegroet te hebben, beminde broeders, mag gij weten, dat ik uw brief ontvangen heb, die mij grote vreugde en troost in mijn gevangenschap en aanvechtingen geschonken heeft. Ten andere dank ik ulieden, dat gij mijner in uw gebeden tot God ten allen tijde gedachtig bent. Te midden van mijn benauwdheid zal ik ook de Heere voor u allen bidden, opdat Hij ons naar Zijn barmhartigheid verhoort en uit alle benauwdheid verlost, als wij met opgeheven handen en harten Hem aanroepen, zou Hij zich onzer niet ontfermen, daar

Hij ons, toen wij nog Zijn vijanden waren, genadig heeft aangenomen? Zou Hij ons nu niet veel meer verhoren, nu wij Zijn lieve kinderen door Christus geworden zijn, en ons uit alle dwaling en duisternis gebracht heeft tot het wonderbaar licht en rijk van Zijn Zoon? Daarom kan ik vrijmoedig met de Profeet David zeggen, dat de Heere mijn Toevlucht en Beschermmer is tegen allen nood en verdrukking van mijn vijanden, en ik zal daarom ook niet vrezen, wat mij de mensen ook doen. Want de liefde, die God in onze harten geplant heeft, verbant niet alleen de vrees van het rechtvaardig oordeel van God en zijn bedreigingen, maar ook alle verschrikkingen en verdrukking der tirannen. Want de prediker vermaant ons: "Ontzet u niet voor het aangezicht der geweldigen; verdedigt de waarheid tot in de dood, dan zal God de Heere voor u strijden." Daarom zeg ik met Paulus, dat ik door de Heilige Geest verzekerd ben, dat noch hoogte, noch diepte, noch gevaar, noch zwaard, veel minder verderfelijke schepselen mij zullen kunnen scheiden van de liefde die er is in Christus Jezus onze Heere: Wien prijs zij in eeuwigheid Amen.

Verder, geliefde broeders in de Heere, teneinde aan uw verlangen te voldoen, gelieft dan te weten, dat ik in de Heere zo welgemoed ben, dat ik het met geen pen en inkt zou kunnen beschrijven. En gedurende al de tijd, die ik in gevangenschap en ketenen heb doorgebracht, is het mij nooit in de gedachten gekomen, van de allerminste artikelen van de christelijke godsdienst af te wijken, en kan ik ook niet denken, hoe iemand er toe komen kan, om de beleden waarheid, uit vrees van pijnigingen en lijden, te verzaken. Daarom heb ik lust en verlangen, om mijn lichaam een brandoffer te doen zijn, en dat te laten verbranden voor de waarheid, wat ik ook al de tijd mijner gevangenschap, die niet kort geweest is, begeerd heb; want er zijn nu reeds drie maanden verlopen, dat mij de geloofsrechter en de getabberde bisschop van **Yperen** in de wereldlijke handen hebben overgeleverd. Ik vermoed, dat zij mij zo lang, gevangen houden, omdat ik gezegd heb, dat, zo er enigen onder hen waren, die met de heilige Schrift mijn dwaling konden bewijzen, ik mijn geloof zou laten varen en hun leer omhelzen. Dit zei ik tot hen, niet omdat ik in enig opzicht twijfel aan de leer, die ik voorsta, want in mijn gemoed ben ik door de Heilige Geest verzekerd, dat er geen plaatsen in de heilige Schrift, noch in het Oude, noch in het Nieuwe Testament, in strijd zijn met mijn geloof; maar opdat zij mij niet met recht van hardnekkigheid zouden kunnen beschuldigen. Maar zij redetwisten met mij niet naar mijn verlangen, namelijk niet met getuigenissen der heilige Schrift, want daarin zijn zij niet thuis, maar met boeien en onreine kerkers, en denken mij daarmee te overwinnen.

Doch ik vertrouw van mijn God, dat Hij mij zal bijstaan, en hen niet laten overwinnen, maar mij integendeel een heerlijke overwinning geven, om al hun martelingen te verachten, de Heere groot te maken, en Zijn waarheid niet alleen met de mond, maar ook met mijn bloed te bezegelen Hiermee, lieve broeders, beveel ik u Gode en aan het Woord van Zijn genade, Die u beware in de oprechte waarheid. Amen.

In haast de 27^e september 1560.

Door uw dienaar en broeder,
Karel Elinck,
gevangen om de waarheid."

Toen deze gevangene aldus aan zijn belijdenis bleef vasthouden, ontving hij eindelijk het doodsvonnis van de heren van Honscote. En, aangezien hij een zeer begaafd jonkman was, verdrongen zij hem in het geheim, op de 8^e oktober, in het jaar 1562. Daarna gaven zij het lijk volgens hun gewoonte aan de vogelen ten spijs.

2. Andries Berteloot (Baerdeloos)

JAAR 1566

Andries Berteloot, van Honscote, in Vlaanderen, was een student, door goede omgang met de christenen en verscheiden twistgesprekken met de ongelovigen bedeed met de geest des ondersheids, zodat hij niet alleen de grove en lompe bedriegerijen van het pausdom met het aankleven ervan inzag, maar ook de dwalingen der wederdopers, die zich nochtans beroemden de volmaaktsten te zijn. Hierin betoonde hij zoveel ijver en vurigheid, dat hij zichzelf vergat, en alle dingen schade achtte, om Christus te winnen.

Wegens onderscheiden twistgesprekken, die hij zo met de wederdopers als met pausgezinden had, werd hij eindelijk zo gehaat, niet alleen door priesters en monniken, maar ook door zijn bloedverwanten, dat hij gedwongen werd zijn vaderland te verlaten, en naar Antwerpen in Brabant, te vertrekken, waar hij zich bij de geheime gemeente onder het kruis aansloot. Zijn grote ijver drong hem dikwerf de priesters en monniken op straat te vermanen, om afstand van hun goddeloos leven en hun leer te doen. De gemeente dacht aan de aard en de natuur van de priesters, die ten allen tijde tot bloedvergieten geneigd zijn, zodat de broeders daar Andries vermaanden, dat hij zich en de gemeente enigermate moest ontzien.

Hij antwoordde daarop: "O, ware ik zo gelukkig om Christus' wil te mogen lijden, en getuige Zijner waarheid te zijn!" Toen de gemeente zijn wat al te vurige ijver zag, die hij aangaande de heilige Schrift betoonde, werd zij hoe langer zo meer voor gevaar beducht, en zonden zij hem naar de openbare gemeente in Engeland, waar hij bleef, totdat zich een grote behoefte aan het goddelijke Woord in Nederland openbaarde.

Door de broeders in Engeland werd hij naar Nederland gezonden, teneinde daar de hongerigen en dorstigen naar Gods Woord enigermate te verzadigen.

Toen hij als bedienaar van het Woord buiten **Aalst**, in Vlaanderen, de 27ste Oktober werkzaam was, verscheen daar een hoop tirannen als een bende van Kajafas en van de Babylonische hoer, die de schapen uitroeide en de herder gevangen nam.

Nadat hij zes dagen had gevangen gezeten, verscheen daar de prior van de Karmelieten, die vervuld was van huichelarij, en tot hem zei: "Andries, zie, ik kom en breng u het vonnis, en daarom vraag ik u, of gij om genade wilt verzoeken?"

Andries antwoordde hem: "Ik verkeer in de staat van genade," en bewees de monnik uit de Schrift, dat hij een der dienaren was van de antichrist, die de waarheid Gods in leugen veranderen, en de paus boven God vereren.

Dit viel de monnik zeer moeilijk om aan te horen, en hij zei: "Bezit gij macht, geef ons een teken, zoals Elia deed, dan zal ik u geloven."

Andries zei: "Zie dit geslacht zoekt altijd tekenen, daar hun toch geen ander gegeven is dan het teken van Jona, de profeet. Wijk dan van mij satan, want gij hebt geen macht over mij."

De monnik verklaarde, dat er geen verbetering van hem te hopen was, en legde dan ook Andries het doodsvonnis voor om te worden opgehangen. Andries antwoordde daarop: "Ik ben bereid, hetzij om te leven of om te sterven."

Terstond daarop verschenen de beambten van die stad, en brachten hem naar de strafplaats, terwijl hij onderweg zijn Schepper een lofzang toezong en zijn geloof openbaarde, zodat allen, die het hoorden, zich in hun hart over zijn vroom gemoed verheugden. Hij zei tot hen: "Gij, mannen broeders, volgt Christus na. Dat is de ware weg tot het leven, en vreest hen niet, die het lichaam doden, zo gij hemelse gasten wilt zijn."

Toen hij op de ladder stond, zei hij: "*O Vader, in Uw handen beveel ik mijn geest, en maak nu uw knecht niet te schande, want Gij bent steeds mijn Toeverlaat geweest. Wees ook mijn*

vijanden genadig, die mij deze dood aandoen."

Aldus eindigde deze vrome martelaar zijn leven te Aalst, in Vlaanderen, op de 2e November in het jaar onzes Heeren 1566.

Hoofdstuk 4

MARTELAREN IN IEPER

Ieper (Frans: *Ypres*) is een stad in de Westhoek, in het zuid-westen van de Belgische provincie West-Vlaanderen. De stad telt bijna 35.000 inwoners (2004) en is daarmee de op vijf na grootste stad van West-Vlaanderen. Ieper is tevens arrondissementshoofdstad van het gelijknamige arrondissement en de grootste stad in de Westhoek. Vroeger sprak men van *Ieperen of Yperen*. Als 3e stad van Vlaanderen (na Gent en Brugge) speelde Ieper een belangrijke rol als stad van het graafschap Vlaanderen. De lakenindustrie kende rond 1250 een belangrijke opbloei in de stad. Lakens uit Ieper waren in de vroege 12e eeuw terug te vinden op de jaarmarkt van het Russische Novgorod (ten zuiden van Sint-Petersburg).

De Hervorming bereikte Ieper in een vroeg stadium en vond hier zoals overal heftige repressie. Joh. Decavele in: *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen* schrijft, blz 391 e.a.:

De repressie van die jaren dreef verscheidene nieuwgezinden op de vlucht, voornamelijk naar de pas opgerichte Vluchtelingenkerk te Londen. De meest illustere onder de émigré's was Pieter Datheen (Dathenus), afkomstig uit Cassel (geboren tussen 1530 en 1532). Omstreeks 1551 verliet hij het karmelietenklooster van Ieper — waar hij zich op het priesterschap voorbereidde — en vestigde zich als typograaf in Londen. Alhoewel hij vóór september 1566 vermoedelijk zijn vaderland niet heeft teruggezien, is zijn invloed aldaar op de gang van zaken in gereformeerde middens niet onbelangrijk geweest, vooral toen hij, achtereenvolgens als predikant te Frankfort (1555-1562) en Frankenthal (sinds 1562), om zijn klare geest en zijn voorname relaties — o.m. met Calvijn — een steeds groeiende waardering genoot bij de Nederlandse Kerken onder het Kruis.

Bepaalde gegevens doen veronderstellen dat Datheen tijdens zijn studies te Ieper goede contacten heeft gehad met een streekgenoot, de onderwijzer Joos Laureins uit Zuytpeene (bij Cassel). Het is niet uitgesloten dat zijn vlucht uit het klooster verband hield met de arrestatie van meester Joos op 31 december 1551. Titelmans had inderdaad vernomen dat laatstgenoemde herhaaldelijk op en neer reisde tussen Zuytpeene en Ieper, en wel om geprekken te voeren met prominenten en om boeken aan te kopen; een huiszoeking bracht aan het licht dat het hier voornamelijk verdachte geschriften betrof. Na in juni 1562 openlijk zijn leedwezen te hebben uitgesproken tegenover de inquisiteur, schijnt Laureins nochtans zijn interesse voor de nieuwe religieuze denkbeelden nauwelijks te hebben verloren. De inquisiteur meende drie jaar later in elk geval redenen te hebben om weer een onderzoek tegen hem te openen. ...

De nieuwe leer had intussen ook leidende intellectuele en religieuze kringen niet onberoerd gelaten. Hendrik de Beer, één der pastores van Hondshoote, zat omwille van zijn heterodoxe opvattingen van maart tot september 1557 opgesloten in de gevangenis van het Geestelijk Hof te Ieper; hij werd er van beschuldigd, de ketters te begunstigen en in zijn preken niet de orthodoxe leer tegenover de omstreden kwesties te plaatsen. Terzelfdertijd voerde Titelmans een proces tegen Pieter Vlaminck, schoolmeester te Nieuwkerke. Later, in 1561 vertrok deze naar Londen en werd vandaar als onderwijzer ter beschikking gesteld van de pas opgerichte Vluchtelingenkerk te Sandwich. De geestelijke Pieter Hazaert, afkomstig uit Belle of uit Dadizele, legde in 1557 zijn priesterkleed af en zocht aansluiting bij de Vluchtelingenkerk te Emden. Gillis Beek, schoolmeester te Waasten, nam in 1558 de wijk naar Frankfort, alwaar hij op 8 december als burger werd opgenomen. ...

Zoals reeds werd aangestipt legde de onderwijzer 470 heer Willem Damman in 1558 het

priesterkleed af en begaf zich naar Frankfort. In 1559 trad hij in Antwerpen in het huwelijk met Claerken Hendrickx uit het Land van Kleef, en dit in een private woning tijdens een Calvinistische bijeenkomst. Sinds 1560 was hij, samen met Pieter Hazaert, bedrijvig als predikant in de omgeving van Belle en te Hondschoote. In 1561 wordt hij uitdrukkelijk „hondiscotanae ecclesiae minister" genoemd, wat er schijnt op te wijzen dat hij toen vast verbonden was aan de Hondschootse Kerk onder het Kruis. De vergaderingen hield hij 's nachts, zowel in het open veld als in verlaten huizen. Enkele keren bediende hij het avondmaal, niet alleen te Hondschoote maar ook te Nieuwkerke. Het was na een dergelijke avondmaalviering te Hondschoote op 16 februari 1562 dat hij samen met acht deelnemers door de procureur-generaal werd ingerekend. ... Uit deze gevangenis werd Damman op 12 mei door geloofsbroeders bevrijd. Vanaf dit ogenblik verliezen we hem uit het oog. Vermoedelijk is hij met zijn bevrijders meegegaan naar Sandwich. Daar althans werd hij, naast De Buyzere, in 1570 tot predikant aangesteld....

Toen Titelmaas op 22 april 1561 Hans de Clercq uit de gevangenis van Belle liet overbrengen naar Ieper ontstond er een waarachtig volksoproer in eerstgenoemde stad, waar de spanning sinds de terechtstelling van de **Berthenaar Jan de Creus**⁴ op 23 december 1560 voelbaar was blijven hangen.

Wat de Doopsgezinden betreft: ... Na 1561 werd te Ieper nog één doopsgezinde terechtgesteld, de linnenwever Jan Hulle, op 4 december 1562. Met Ieper had deze evenwel niets uit te staan: hij was alleen om de één of andere reden daarheen ter berechting overgebracht uit zijn geboorteplaats Belle, waar hij al sinds 1559 tot de broederschap had behoord 398. We mogen dus besluiten dat de Ieperse bevolking vóór 1566 praktisch buiten de doperse invloedssfeer is gebleven. Binnen de stadsmuren heeft zich wel een kleine kern gevestigd, die uit vreemden bestond en minder dan één jaar heeft standgehouden.

1. Marten, de schoenmaker

JAAR 1547

Te Yperen in Vlaanderen leefde een zeer jeugdig jongeling. Hij was schoenmakersknecht en zeer ijverig in de kennis der evangelische waarheid. Toen hij daarom gevangen genomen werd, ging hij vrijmoedig en onversaagd tot ieders verwondering naar de gevangenis.

In de gevangenis werd hij zeer aangevochten door vier bedelmonniken, die alles aanwendden om hem als ketter te doen veroordelen. Aangezien daar slechts weinigen om die reden gedood waren, en de overheid goed wilde onderzoeken, of het billijk was iemand om die reden te doden, werd deze zaak met allen ijver behandeld, aangezien daar toen zulk een ijver niet bestond, om het bloed der christenen te vergieten, als wel later. De monniken deden intussen hun best, maar moesten dikwerf met schande en schaamte wijken. Zulk een tong en mond gaf de Heere aan deze jongeling, dat het zelfs de overheid en allen, die hem hoorden, zeer verwonderde.

Terwijl hij gevangen zat, kwam op zekere tijd een rijk man van zijn familie tot hem, die hem vriendelijk aansprak en zei, dat hij steeds bij zijn vrienden was bemind geweest, en zich nu van hun goede vriendschap niet behoorde te beroven. Hij antwoordde, dat hij zich geenszins aan die liefde wilde onttrekken, en dat hij ook hoopte, dat zijn vrienden geen reden zouden hebben, om hem hun gewone vriendschap te ontzeggen. De bezoeker zei: "Zij zijn ook bereid om u te helpen, en uit deze gevangenis te verlossen, wanneer gij niet hardnekkig aan uw gevoelen blijft vasthouden. Bescherm uw leven, je bent nog jong. Wat beweegt je meer te doen dan anderen? Al is ook het leven der priesters slecht en hun leer vals, wat gaat jouw dat

⁴ Zie verslag Van Haamstede in deze brochure

aan? Leef voor jezelf goed en zwijg; laat hen voor hetgeen zij zijn en red je leven!"

Met een vertoornd gemoed keerde Marten zich om en zei: "Ach, gij satan, ga weg van mij, want gij bent mij een aanstoot. Zal ik de kelk niet drinken, die de Heere mij zal geven?"

Toen monniken noch vrienden iets bij hem konden winnen, werd hij eindelijk veroordeeld om levend te worden verbrand. Daarna lag hij uit een raam en zag het hout aandragen, waardoor hij zou worden verbrand, terwijl een hunner hem toeriep: "Ziet gij het wel? Dat is om u te verbranden."

Hij antwoordde: "Vergeleken met het eeuwige is dit een zeer klein vuur; en voor weinig leed zal ik eeuwige vreugde ontvangen."

Toen hij aan de paal gebonden werd, vroeg een monnik hem, of hij van zijn gevoelen geen afstand wilde doen.

Hij antwoordde: "In geen dele" De monnik verdoemde zijn ziel, en verkondigde hem de eeuwige veroordeling, waarover het volk zeer beroerd werd.

Een uit de schare riep in drift tot de monnik, *dat hij de macht niet had, om de ziel te doden.*

Eindelijk werd hij levend verbrand, en offerde zeer standvastig zijn ziel op aan de Heere.

2. Jan de Creus

JAAR 1560

Aangezien door de wonderbare en genadige verlichting van God in West Vlaanderen velen van het pausdom afweken, en zich tot het heilige Evangelie getrokken gevoelden, waren de tirannen daarover zeer vertoornd. Bovenal zocht de oude tiran de geloofsrechter, deken van Ronssen, (Ronse) Petrus Titelmanus genaamd, de gelovigen, waar die ook gevonden werden, gevangen te nemen; en, wanneer zij in de waarheid bleven volharden, liet hij hen met onnoemelijke pijnigingen en martelingen mishandelen. Geen middel liet hij onbeproefd, om, ware het mogelijk, hen afvallig te doen worden, om door hun herroepen de roomse hoer te verheerlijken en te verhogen.

Het geschiedde dan in het jaar 1560, dat Jan de Creus, Jacobszoon, wonende in de parochie van Beithene (Bethúne) in West Vlaanderen, onder Belle-ambacht, door zijn pastoor, heer Mathieu van de Valeije genaamd, bij de deken van Ronse werd aangeklaagd, en door die deken, des ochtends omstreeks drie of vier uren op de 13den Oktober, in zijn huis gevangen genomen werd, waar de genoemde deken en zijn dienaren door de pastoor die de lantaarn droeg, heengebracht was. Toen zij in het huis van Jan gekomen waren, die juist van de prediking was teruggekeerd, bezetten zij al de deuren en vensters met dienaren, namen hem terstond gevangen, brachten hem naar **Yperen**, en wierpen hem daar op 's Gravenwal, gewoonlijk *Ter Salen* genaamd, in een diepe kerker.

Herhaalde malen werd hij door de deken van Ronse, geloofsrechter, over de pauselijke leerstellingen ondervraagd, bij welke gelegenheden hij de zuivere waarheid vrijmoedig beleed, en de pausgezinden bestrafte over hun dwalingen en afgoderij. Hij werd niet alleen ondervraagd door de geloofsrechter, maar ook door een zeer grote vijand van de heilige waarheid, broeder Jan Heijda, een monnik van de Jakobijnerorde, ook *Predikheren* genaamd, die deze heiligen getuige van Christus herhaaldelijk aanviel. Ten laatste vroegen zij gedurig met nadruk naar zijn geestverwanten.

Als zodanig, noemde hij niemand anders dan zekere Pieter de Kuiper, die, ofschoon hij zelf niet lezen kon, hem door gesprekken tot de kennis der waarheid had gebracht; wat echter in hun ogen dwaasheid ja, onmogelijk was. Na langdurige gevangenschap pijnigden zij hem op wrede wijze op de pijnbank; wat plaats had op de 13e December van het genoemde jaar, doch konden daardoor niets meer van hem vernemen.

Daarna poogden zij hem twee á drie dagen achtereen op allerlei wijze afvallig te doen worden

van de waarheid, en beloofden hem in vrede met vrouw en kinderen te laten wonen. Doch hij bleef standvastig bij de waarheid, stelde hun nog eens de hoofdzaken van het geloof voor, en beled, dat hij daarin wilde volharden, en dat hij, met behoud van de waarheid, wel begeerde met zijn vrouw en kinderen te blijven leven.

Op de 18den December werd hij in de geestelijke raadkamer gebracht, waar zij hem andermaal vroegen om zijn geloof te laten varen. Nadat men zijn volhardend antwoord gehoord had, begon de geloofsrechter de afsnijding van de gemeente en de reden daarvan uit een geschrift voor te lezen, hield daarmee nu en dan op, en sprak Jan herhaaldelijk aan met deze en dergelijke woorden: Jan, bid om genade; nog is het tijd, zo lang gij in onze handen bent; maar, wanneer gij in handen bent van de wereldlijke rechter, is er geen genade meer. Wij zijn genadig, maar, zij mogen noch kunnen genade bewijzen."

Toen nu Jan voortdurend volhardde in het ware geloof, verlangde en begeerde hij, dat hij met het lezen zou voortgaan. Aldus sprak de geloofsrechter de ban over hem uit, alsook dat hij aan de wereldlijke rechter, zoals zij dit noemen, zou worden overgegeven, velde het doodsvonnis over hem, en versterkte en bewees op zijn wijze die uitspraken met enige teksten uit de Heilige Schrift, zoals, *dat alle bomen, die geen goede vruchten dragen, uitgehouwen en in het vuur geworpen worden*, en dergelijke. Aldus werd hij uit de roomse kerk gebannen, en aan de heren van Yperen overgeleverd, om, volgens het bevel des konings, ter dood veroordeeld te worden.

Doch deze heren onder voorgeven, dat hij niet in hun gebied gevangen genomen was, weigerde hem aan te nemen, en zeiden, dat het behoorlijk was, dat hij veroordeeld zou worden door de rechters, onder wier gebied hij was gevangen genomen. De geloofsrechter liet hem derhalve naar **Belle** leiden, waar de heilige getuige van Christus enige dagen in de gevangenis doorbracht, en door zijn bloedverwanten zeer gedrongen werd tot verloochening van de heilige waarheid. Door Gods genade echter overwon hij hen allen.

Op de 23ste December lieten de heren van Belle hem op het stadhuis brengen, waar zij door inblazing van de priesters in zijn tegenwoordigheid al zijn artikelen vals en verkeerd begonnen te lezen, teneinde te beter onder de schijn van recht de onschuldig te kunnen verdrukken. Daarbij riep hij uit: "Och, mijn heren, zo heb ik het niet beleden; laat toch het volk horen, wat ik in waarheid beleden heb, en waarom ik ook sterven moet. En, zo gij dit niet wilt zeggen, laat mij het dan verklaren."

Daarop antwoordde de ontvanger of advocaat, Jan van de Koorenhuize genaamd, woedend: "Dat zal men u niet toestaan; want het volk heeft reeds genoeg gehoord; ieder kan nu heengaan, waar zijn zaken hem roepen. Wij zijn het niet, die u doden, maar het bevel des konings en het vonnis te Yperen over u uitgesproken. De zaak gaat ons in het geheel niet aan."

Toen zei de heilige getuige van Christus: "Wel ben ik bereid, de dood om Christus Jezus naam te ondergaan; maar eenmaal zal het streng aan geworden gestraft, dat gij het onschuldig bloed zonder de zaak te horen of te onderzoeken zonder schaamte aldus laat vloeien."

Andermaal riep de advocaat "Zorg gij voor uzelf; wij zullen voor ons wel zorgen."

Toen hij het stadhuis verliet, zong hij op vrome wijze, en dankte zijn hemelse Vader, dat scheiding nabij was.

Zesendertig mannen, die uit de drie schuttersgilden genomen waren, stonden gereed, benevens de stadsdienaren, die samen hem omringden en naar de brandstapel brachten. Niettegenstaande dit alles, sprak hij de broeders vrijmoedig toe, en vermaande hen, dat zij, om geen gevaren te ontwijken, van de waarheid moesten afvallen, maar daarin volharden, gegrond op de ware Hoeksteen Christus Jezus. De broeders spraken hem ook aan, en vermaanden hem om vroom te strijden, en op Christus zijn hoop gevestigd te houden, op Hem te vertrouwen en Hem in allen nood aan te roepen. Daarna werd hij aan de paal geplaatst, waar hij zijn stem aldus tot God verhief: "*O Vader, gedenk mijner nu, gelijk Gij de*

moordenaar gedachtig was," en beval vervolgens, met naar de hemel geslagen ogen en een opgericht hart, zijn geest Gode aan.

Eindelijk verworgde de beul hem ten dele en verbrandde hem verder; en aldus ontsliep deze vrome getuige van Christus met waar geloof in de Heere.

Zijn lijk werd uit het vuur getrokken, op een wagen geworpen, buiten Belle op de strafplaats aan een paal gehangen, en kort daarna door de broeders begraven.

3. Michiel de Messère, predikant

JAAR 1567

Michiel de Messère, ook **Inghels of Walgem** genaamd, geboren te Yperen, was in de bloei van zijn leven, kwam tot de kennis der waarheid, liet zijn werelds leven varen, en oefende zich geruime tijd in de heilige Schrift, zodat hij eindelijk kwam tot de staat van bedienaar van het Goddelijke Woord, als hoedanig hij het meest werkzaam was onder de Waalse gemeenten.

(Zie ook Kerkhervorming te Brugge)

In het begin van het jaar 1567 gebeurde het, dat hij 's nachts een predicatie gehouden had in de nabijheid van Comenes, in Waalsland, en op reis naar een ander gedeelte op de Vlaamse kust ging hij uitrusten in een verlaten huis, waaruit de lieden wegens de godsdienst gevlucht waren, wat hem echter onbekend was. Intussen, daar zijn tijd er was, kwam de beambte van Yperen in dat huis. En, daar hij niemand vond dan hem, nam hij hem mee, zonder te weten, wie hij was, en liet hem te Yperen in de algemene of stadsgevangenis brengen. Toen men terstond tot het onderzoek overging, bemerkte men, dat hij een predikant was, hoe hij heette en tot welke familie hij behoorde. En, ofschoon zijn vrienden in het geheim zeer bedroefd waren, durfden zij dit echter niet te laten blijken, om zelf niet te worden verdacht. Had de gevangene zijn best gedaan om uit te breken, het zou hem wel hebben gelukt; doch hij gaf de uitkomst aan de raad van Gods voorzienigheid over, en troostte zich lijdzaam om Christus wil in zijn gevangenschap.

Hij had ook een zwangere vrouw, die zich in het geheim in de stad ophield, en op de afloop van zijn zaak wachtte. Dit bezwaarde hem in geen geringe mate in zijn gevangenschap; maar, hij overwon dit alles in Christus, en verkwikte en vertroostte haar met enige brieven. Gedurende die tijd beijverden zich zijn vijanden zeer, om hem onder vele valse beloften, zoals zij gewoon zijn, van het geloof af te trekken, opdat het niet tot schande zou zijn van zijn allerwege bekende familie. Doch de gevangene, die alle dingen schade achtte om Christus' wil, bleef onbeweeglijk zonder vrees of schrik bij de apostolische en christelijke godsdienst.

En, aangezien men hem na die tijd niet meer naar zijn geloof vroeg, en de vrees hem bekreep, dat men iets ongunstigs van hem denken mocht, schreef hij, daar men niet veel acht op hem sloeg in de gevangenis, tot geruststelling van zijn geweten en tot waarheid van zijn roeping, *een korte geloofsbelijdenis*, en zond die aan een ware aanhanger van de waarheid, die deze ook ontving. En, aangezien hij in de gevangenis niet van boeken was voorzien, hebben wij de plaatsen der heilige Schrift op de kant van zijn belijdenis gesteld.

Waarde en zeer beminde, mijn goede vriend en broeder N. N., na u vooraf veel geluk en zaligheid naar ziel en lichaam te hebben toegewenst, moet gij weten, dat het met mij redelijk wel is, voornamelijk naar de geest, en ik hoop dat ook van u.

En, daar ik wel inzie, dat de uitkomst van mijn zaak met de dood zal eindigen, wil ik u een klein testament schenken, hetwelk bestaat in de mededeling van de gevoelens van mijn gemoed, namelijk, op welk fundament ik gebouwd heb in het geloof, dat ik heb voorgestaan. Ik heb dit gedaan tot uw versterking. En, daar men mij niet dikwijls ondervraagt, zo dient men

toch te weten, dat ik niet als een ketter ben gestorven, maar als een oprecht gelovig christen.

Ik geloof dan met het hart, belijd met de mond, schrijf het met de pen, dat er is een eeuwig waarachtig Goddelijk wezen, de enige waarachtige God, drievuldig in personen, de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, welke zelfstandige Personen onderscheiden zijn in eigenschappen, doch enig, bestaande in een enige, eeuwige en onbegrijpelijke Godheid. De Vader heeft, naar Zijn enig voornemen, ter bestemder tijd, in het begin alle dingen uit niet door het Woord en de Heilige Geest geschapen en gemaakt. Hij regeert ook door Zijn wijsheid alle dingen en bestuurt ze tot een goed einde, tot Zijn heerlijkheid in Christus Jezus, voornamelijk in het verkiezen van Zijn uitverkorenen tot het eeuwige leven in Christus, Die ons deze zaligheid verzekert en vast maakt in Zijn beloften door de Heilige Geest, ons daarin versterkt, en ons geloof en onze verkiezing vastmaakt door goede werken, zoals Petrus ons leert.

Maar, aangezien het gehele menselijk geslacht in Adam in de dood en de verdoemenis gevallen is, zo zijn wij in allen besmet met de erfzonde, ja zelfs de kinderen van nature in het lichaam der moeder, zoals blijkt, dat zij wegens de zonde met de dood worden beloofd dikwerf voor zij geboren zijn; en volgens deze val hebben wij tevens verloren de macht om het goede te willen, wat Gode behaagt ten leven, zodat wij niets goeds willen noch doen dan wat God behaagt door Zijn Geest in de wedergeboorte in en door ons te werken.

Ik beken ook vast, dat God de Zijnen verlost heeft van deze val, bevrijd van de erfzonde en gerechtvaardigd door Zijn genade in Zichzelf om Christus Jezus wil, Zijn enige Zoon, Die Hij daarom gezonden heeft, volgens de beloften aan de vaders gedaan, in de wereld; Die in de volheid des tijd, waarachtig God uit God, met de Vader is en blijft, onze menselijke natuur heeft aangenomen, dat is, de oorsprong van zijn menselijk wezen, door de kracht des Heiligen Geestes, van de maagd Maria, zonder zonde, God en mens, onvermengd, bestaande in één persoon, onze enige Advocaat en Middelaar, Die door Zijn bloedstorting en dood als het enig, slachtoffer de toorn des Vaders gedragen, aan Zijn gerechtigheid voldaan, en volkomen voor ons betaald heeft. Die weldaden verkrijgen wij alleen door middel van het rechtvaardigmakend geloof, dat God in onze harten werkt door de kracht des Heiligen Geestes, als waarachtig God met de Vader en Zoon, Die ons gegeven is tot een onderpand onzer erfenis, om ons in de hoop der zaligheid te versterken tot het einde.

En, aangezien het lijden van Christus ons niet zou baten, indien Hij in de dood gebleven ware, daarom belijden wij, dat Hij tot onsterfelijkheid is opgestaan tot onze rechtvaardigmaking, met het lichaam, dat Hij ontvangen, waarin Hij geleden en de vloek gedragen heeft, waarmede Hij heerlijk zichtbaar is opgevaren boven alle hemelen, en Zich heeft geplaatst ter rechterhand van de majesteit van God Zijns hemelse Vaders, vanwaar wij Hem verwachten tot zaligheid der Zijn op de jongste dag, om te oordelen de levenden en de doden.

Het algemene apostolische geloof toont ook, dat er een algemene en christelijke kerk bestaat, die niet bepaald is aan een gedeelte der wereld, noch haar opvolging verbonden aan een stad of aan een natie, of aan een persoon, of uitgebreidheid der mensen; maar die bestaat door de apostolische oprechte waarheid, vervat in de wet en het Evangelie, dat is Gods onvervalste Woord. Van deze zichtbare kerk verzeker ik mij door de belofte van God te zijn een waar levend lidmaat. Ik belijd, dat deze kerk onderscheiden is van alle sekten en ketteren door de zuivere leer en het gebruik van de heilige sacramenten die krachtige zegelen en waartekenen zijn door God en Christus ingesteld, om ons de inlijving in Zijn verbond, Zijn genade en de zaligheid in Christus te verzegelen, tot zaligheid onzer zielen.

Van de sacramenten, om eigenlijk te spreken, erken ik er twee: de doop en het heilige avondmaal, en wel omdat de doop is het sacrament der inlijving in het verbond van God, wat ons de afwassing der zonden verzegelt, alleen door het bloed van het onbevleete Lam Jezus Christus, welke doop toekomt allen, die in Gods Verbond begrepen zijn, namelijk de gelovigen en hun zaad.

Het avondmaal des Heeren is een sacrament door Christus Jezus ingesteld, niet alleen tot gedachtenis van Zijn dood, maar ook tot een verzegeling van onze zaligheid door het enige slachtoffer van de Zoon Gods Jezus Christus, dat ons gegeven is onder twee tekenen van brood en wijn, waarvan de twee tekenen, volgens de aard van alle sacramenten, de naam dragen, van wat zij verzegelen, zonder de verandering van de tekenen in hun natuur.

Wat de andere sacramenten van het pausdom aangaat, zoals het vormsel, de priesterwijding, de biecht, het huwelijk en het laatste oliesel, die erken ik niet als eigenlijke sacramenten. Ik erken wel, dat wij van deze melding vinden gemaakt in de heilige Schrift, dat enigen die gebruiken als wonderbare zaken en enige goede instellingen van God, om die aan de ene kant tijdelijk te gebruiken en aan de andere zijde voortdurend; maar dat zij sacramenten zouden zijn, kan niet bewezen worden; want een sacrament moet bestaan in het teken en in hetgeen wat door het teken wordt aangeduid, en de tekenen moeten ons de eeuwige zaligheid aanwijzen. Dit vinden wij in de genoemde sacramenten niet.

- Want in het vormsel is geen teken noch belofte, dan alleen een wonderbaarlijke bevestiging van de doop door handoplegging en het zichtbaar ontvangen van de gaven des Heilige Geestes.
- In de priesterwijding zien wij ook geen teken dan de oplegging der handen tot bevestiging van de dienaren zonder belofte van zaligheid.
- De biecht behoort niet te bestaan in een fluisteren in het oor van de priester, maar in een belijdenis der zonden voor God, een schuldbelijdenis jegens elkaar, een openbare verzoening in de kerk, en een vaderlijke biecht aan zijn dienaar tot troost en verkwikking van zijn gemoed over enige zware zonden. In dit biechten zien wij geen tekenen bij het Woord gevoegd, om zodoende een sacrament te zijn.
- Het huwelijk is een instelling van God, maar dat het een sacrament zou zijn, daartoe ontbreekt het aan een teken en aan de belofte; want de gehuwde wordt geen meerdere zaligheid beloofd boven de ongehuwden; ja, deze is zelfs in het pausdom ten onrechte geacht voor de laatste toestand, ja als een onreine en vleeselijke toestand, en tot een bewijs daarvan verbieden zij dat niet alleen in heilige tijden, maar ontvlieden het huwelijk ook, alsof zij hun dienst daarmee zouden bezoedelen. De sacramenten zijn heilige dingen, die de christen niet maar verzuimen. Het huwelijk is een vrije zaak, zonder belofte, en daarom geen sacrament.
- Wat het laatste oliesel aangaat, dit was vroeger niet anders dan het wonder van gezondmaking, door de handen van de Apostelen, tot bevestiging van de Evangelische waarheid. Zo zeg ik dan, op grond van Gods Woord, dat dit geen eigenlijke sacramenten zijn.

Nu wil ik nog beknopt aanwijzen, dat deze enige en algemene kerk wordt geregeerd door de Heilige Geest en door de dienaren van Christus, die God op wettige wijze daartoe roept en bestemt, aan ieder zijn ambt gevend onder het enige en algemene Hoofd Christus Jezus, onze Heere.

En, wat de sleutelen, dat is de kerkelijke macht of tucht, betreft, die aan Petrus in naam van allen waren beloofd, en die Christus na Zijn opstanding gaf, deze waren niet alleen voor Petrus bestemd, maar voor al de Apostelen, dat is voor ieder hunner zijn leef. Zodat Petrus geen hoofd is der algemene kerk. Veel minder de paus, die in het geheel geen navolger van Petrus is, noch in leven, veel minder van Christus. Doch Petrus is een mededienaar van de anderen. En waarom zou Petrus de voorkeur hebben boven anderen? Omdat hij dikwerf de mond is van anderen? Of omdat hij te Rome zou zijn geweest? Of zou Rome het pausschap bezitten, omdat Petrus daar zou hebben geleerd? Zulke redenen zijn niet krachtig genoeg; want uit andere bewijzen zou het tegendeel volgen, dat niet Petrus, maar Jakobus of Paulus het hoofd zou zijn der kerk en Jeruzalem de apostolische stoel, Jeruzalem is immers als de

voedster en moeder van de christenheid, en Jakobus was daar als de eerste bisschop door de apostelen aangesteld? Paulus is werkelijk te Rome geweest en ook de Apostel der heidenen genaamd. Petrus was een Apostel der besnijdenis, dat is, der Joden. Het is waar, dat Petrus gewoonlijk het eerst sprak, maar dit was om zijn hogere leeftijd en wegens zijn vroege roeping enz., maar niet om boven anderen te staan, want het pausschap heeft Christus Zijn apostelen opzettelijk verboden.

En, wat nu *het binden en ontbinden aangaat*, wat de macht is der christelijke tucht, deze heeft niet anders plaats dan door de dienst van het heilige Evangelie, alleen over de boetvaardige en onboetvaardigen, wat nu niet anders is dan een pauselijke tirannie, om te heersen over alle keizers en koningen van het christelijke rijk. Daarenboven bezit deze enige kerk de gemeenschap van de genade Gods in al de weldaden van Christus, zoals vergeving van zonden uit loutere genade om niet door het ware geloof. Zij verwacht op de jongste dag de opstanding des vleses, om weer verenigd te worden met de ziel, die nu, als de mens sterft, tot God gaat, om dan ten oordeel te verschijnen, en in het lichaam te ontvangen, naar dat wij gedaan hebben hetzij goed of kwaad en om eindelijk het eeuwige leven deelachtig te worden.

Dit zijn in het kort de voornaamste artikelen en stukken van het geloof, die een christen tot zaligheid nodig heeft te weten. En, als iemand op zulk een grond zijn fundament gelegd heeft, namelijk, op Christus, wie zal dan zulk een beschuldigen van dwaling of veroordelen wegens ketterij, aangezien zien zulk een belijdenis is geleerd door de Apostelen, bevestigd door de dood van vele duizenden martelaren, en door alle gelovigen is aangenomen en geloofd?

Daarentegen verloochen ik allerlei bijgeloof, alle besluiten van kerkvergaderingen buiten Gods Woord; alle eigendunkelijke bepalingen van mensen in strijd met de wil van God; het onderscheid maken van dagen in strijd met het vierde gebod; alle gewetensdwang omtrent het gebruik van spijzen, in strijd met de christelijke vrijheid; allen bijgelovigen godsdienst met de beelden, in strijd met het eerste en tweede gebod; het aanroepen van heiligen, de overtollige en verdienstelijke werken van de mensen; alle bedevaarten, zielmissen, het vagevuur, het bidden voor de doden en alle vermindering van de heilige sacramenten en duizenderlei andere dwalingen meer, zo van het pausdom als van andere sekten, en houd mij alleen aan de zuivere waarheid, die thans genaamd wordt de hervormde godsdienst, bij welk geloof, dat ik hier in het kort heb beschreven, ik wil leven en sterven.

Ik bid de almachtige God, mijn hemelse Vader, mij door Jezus Christus, Zijn Zoon, door de kracht van de Heilige Geestes, daarin zo te versterken, dat ik in deze korte levenstijd, waarvan ik het einde alle dagen wacht, daarin mag volharden, om het einde mijns geloofs te verkrijgen, welke is de zaligheid der ziel, waartoe ik ook hartelijk begeer uw gebed en dat van de vromen, zolang het God behaagt mij in dit leven te laten.

Waarde vriend N. N., de Heere sterke u door zijn geloof. Ik ben welgemoed naar ziel en lichaam. Groet mijn bedroefde vrouw; troost haar, zo goed mogelijk, en vermaan haar steeds te wandelen in de vrees des Heeren.

In Yperen uit mijn gevangenschap,
Mei 1567.

Van uw vriend en gevangene om Christus' wil,
ook genaamd Inghels. Michiel de Messère.

Toen hij nu enige maanden had gevangen gezeten, en zij hem weldra zouden doden, vernamen dit zijn vrienden, en brachten, zogenaamd om de schande, het zover, dat zij hem in het geheim zouden ombrengen. Alzo nam de beambte met zijn handlangers hem ter middernacht, en deze brachten hem, zonder enige orde, buiten de Antwerpse poort, op de Sunnebeckstraat, hingen hem daar aan een boom, waaronder zij een gat in de grond gegraven hadden, en terwijl hij door het touw viel, sleepten zij hem half dood daarin, en begroeven hem

aldus.

Bij de uitvoering van het vonnis was hij zo kloek en vrijmoedig, en sprak de beambte met zulke woorden aan, dat hij deze deed wenen, zoals dit later enige van zijn dienaren hebben bekend. Dit geschiedde omstreeks de maand Juni, in het jaar van onze Zaligmaker 1567.

4. Mailgaert de Hongere, dienaar des Woords

JAAR 1567

Mailgaert de Hongere was omtrent dertig jaren oud en geboren te Metsene in Vlaanderen. Van zijn jeugd af aan legde hij zich met allen ijver op de studie van Gods Woord toe. Na zijn studiën volbracht te hebben was hij enige jaren dienaar bij de gemeente van Christus, onder de tirannie van het pausdom, welke hij tot in het jaar 1566 openlijk heeft bestraft. En, aangezien de dienaren van het Woord wegens hun klein aantal geen vaste plaatsen hadden, leerde en predikte hij allerwege in het westelijk gedeelte, totdat eindelijk de gelovigen door de overheid een vaste plaats was aangewezen tot uitoefening van hun godsdienst.

En, terwijl er op het platteland, geen plaatsen waren aangeduid, liet toch de Mailgaert niet na ook daar het Evangelie te verkondigen. Doch de vijanden van het Evangelie meenden reden te vinden hem gevangen te nemen, hetwelk zij ook deden aan het einde van het jaar 1566. Zij brachten hem naar IJperen, waar hij enige maanden, tot in het laatst van het jaar, vertoefde. Daar echter de tijden zeer verergerden, en de vijanden der waarheid de overhand kregen, wilden zij hem, onder voorwendsel van oproer, ombrengen, en brachten hem op het stadhuis, waar hij het doodsvonniss kreeg om te worden opgehangen.

Reeds weinige uren daarna brachten zij hem naar de markt, en, terwijl hij op de ladder stond, vermaande hij ieder zeer vrijmoedig, waardoor een grote beweging ontstond onder het volk, zodat de vijanden bang waren voor oproer.

Terstond laadden de soldaten hun geweer en schoten onder de hoop; en terwijl het volk in de straten vluchtte, vielen velen over elkaar, zodat er meer dan vijfentwintig dood op de plaats bleven en velen werden gekwetst.

Onder anderen was er gedood een rijk man, een messenmaker, Jakob Pijnceel genaamd, die zei, dat hij de predikant ging horen preken aan de galg, en vele anderen, die meest grote vijanden der waarheid waren.

Dit alles zag de martelaar boven van de galg met droefheid aan, en vermaande ieder zoveel hij kon, tot stilte. Toen het oproer gestild was, werd de martelaar voor goed opgehangen, wat hij gewillig onderging, en, terwijl hij zijn ziel in de gebed in de handen van God aanbeval, gaf hij de geest. Hij bleef daar tot aan de avond hangen, en later hing men hem buiten de stad aan een boom, vanwaar de vromen hem des nachts afnamen en begroeven.

Dit geschiedde in het begin van het jaar 1567.

5. Jan Cateau

JAAR 1595

In het jaar van onze Heere en Zaligmaker 1595, werd ook Jan Cateau, pachter te IJperen, een stad in Vlaanderen, om de belijdenis van het heilige Evangelie gevangen genomen. En, daar hij standvastig bij zijn geloof bleef, en alle valse leringen en bijgelovigheden tot het einde versmaadde, werd hij eindelijk in de stad opgehangen en verworpd.

Hoofdstuk 5

MARTELAREN IN VEURNE

Veurne is een stad in de Belgische provincie West-Vlaanderen. Veurne is een typisch provinciestadje en, ondanks het in verhouding lage aantal inwoners, een regionaal centrum voor de Westkust en Westhoek, samen met steden als Ieper en Poperinge.

Volgens Joh. Decavele in zijn onvolprezen boek: *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, werd West Vlaanderen, waaronder ook Veurne al in de eerste helft van de 16^e eeuw verlicht door het woord van God. Zie blz 284 e.a.

... “Alhoewel dus in heel westelijk Vlaanderen reeds vroeg nieuwgezinden werden gesignaleerd, werd toch vooral in het gebied Veurne-Poperinge-Hondschoote een drukke reformatorische activiteit aan de dag gelegd. Onder de eerste arrestanten bevonden zich daar minstens zeven vreemdelingen — vermoedelijk mensen die over Nieuwpoort naar het binnenland waren gekomen, wier meegebrachte ideeën ongetwijfeld de plaatselijke protestantiserenden hebben beïnvloed. De impuls van die vreemden is echt belangrijk geweest in de jaren dertig, bij de opkomst van het anabaptisme. Dat deze beweging nochtans, zoals elders uiteen gezet wordt, juist in dit gebied ruime rekruteringsmogelijkheden vond, was in niet geringe mate te danken aan een zekere traditie op- religieus gebied die daar — ongeveer gelijklopend met het Scheldegebied rond Oudenaarde en met de Noordvlaamse kuststreek al enige tijd aan het groeien was. Hier wezen in dit verband enkele Markante gebeurtenissen belicht. (Te Veurne betroffen de allereerste arrestaties van kettters drie vreemdelingen. (ARA, Rk, 14.031, rekening Veurne 1526-1527, f° 19; 14.033, rekening 1528-1529, f° 2.)

Na de publicatie van het plakkaat van 17 juli 1526 maakte de overheid van de stad en de kasselrij Veurne werk van de kettervervolgning. Het bleek dat in enkele plattelandsdorpen ongeveer halfweg tussen Veurne en Poperinge nogal vrijmoedig gediscuteerd en gesproken werd over de nieuwe religie. Men kwam al vlug te weten dat schoolmeester Adriaan Clayssone uit Pollinkhove de spil was waar alles om draaide. Hij gaf in en buiten zijn school onderricht in de „ghereproberde ende pernicieuse leeringhe ende doctrine van Martinus Luther”, had het over het altaarsacrament en de biecht, over de heiligenverering en de godsvrucht tot Onze-Lieve-Vrouw, over de macht en het gezag van de concilies en van de roomse hiërarchie, over de aflaten, de vasten, de offergaven voor overledenen. Bij de plaatselijke bevolking kende hij een groot aanzien en tot in Veurne liet hij van zich spreken. De onderwijzer werd tussen 15 april 1527 en 15 april 1528 opgebracht, maar daar zijn berechting als clericus tonsuratus aanleiding gaf tot lang uitgesponnen juridische bekvechterijen tussen de vierschaar van Veurne en het Geestelijk Hof van Terwaan te Ieper, kreeg het proces pas in 1531 zijn beslag. Toen nu bekend raakte dat de beschuldigde ter dood zou worden veroordeeld gonsde het te Veurne van geruchten over een te verwachten opstand tijdens de executie. De stad trof daarop uitgebreide voorzorgsmaatregelen: rond de executieplaats liet ze een afsluiting aanbrengen, die dan nog eens verzekerd werd door een haag van vijftig speciaal ter hulp geroepen gendarmen; tien van vuurwapens voorziene dienders bewaakten tijdens de uitspraak van het vonnis de deur en de ramen van de vierschaar, terwijl achttien man aan de stadspoorten en op de kerktoren het omliggende platteland afspiedden. Clayssone werd ter dood gebracht, maar de verwachte incidenten bleven uit.

1. Christiaan de Quekere

2. Mr. Jakob Dieussart

3. Janneken Salomes ('s Konings)

JAAR 1560

Toen er, wegens de zware verdrukking en vervolging, vele lieden uit Nederland naar verschillende plaatsen verjaagd werden, zijn er vooral velen naar Londen, in Engeland, gevlucht, omdat zij daar onder de bescherming der allergenadigste koningin Elisabeth, koningin van Engeland, de openbare godsdienst en de verkondiging van Gods Woord onvervalst konden bijwonen. Onder anderen kwamen daar drie Godzalige lieden namelijk Christiaan de Quekere, Jakob Dieussart en Janneken Salomes. Deze sloten zich na openbare belijdenis van het geloof te hebben afgelegd, aan de gemeente aan.

Toen zij daar enige tijd gewoond hadden, verlieten zij om zaken Londen, en kwamen in het laatst van Juni te Nieuwpoort. En, daar het slechts even in de namiddag was, wilden zij daar niet blijven, maar hadden plan naar Honscote te gaan. Toen zij niet ver van Veurne waren, kon Christiaan, daar hij ongesteld was, niet verder gaan, en gingen Jakob en Janneke een weinig vooruit. Nadat zij door de stad getrokken waren, kwam ook later Christiaan, nog een weinig ongesteld en met een pakje beladen, waarin zich enige boeken bevonden. Niet ver van het gerecht bij het Zuidergasthuis ontmoette hij daar de eerste schout en sommige keurheren, door wie, en vooral door Simplioriaan van Gistele, hij aangesproken werd en gevraagd, vanwaar hij kwam, waarheen hij ging, welke man hij was, enz.; op welke vragen hij bescheiden antwoordde, en hen tevens over hun dronkenschap bestrafte.

Toen zij bemerkten, dat hij boeken in zijn pakje had, namen zij die er uit, en lieten hem gevangen naar de stad brengen. En, daar zij vernamen, dat er ook nog anderen met hem gekomen waren, zond de hoofdschout dadelijk zijn beambte, Michiel Heel genaamd, met enige dienaren de weg op naar Honscote, om ook hen gevangen te nemen. Toen deze tiran tot in de nacht woedend hen zocht, doch niemand vond, daar zij zich op het veld tussen het koren verborgen hadden, ging hij met zijn dienaren naar een herberg, *Het Zwaantje* genaamd, en vroeg, of zij, die zij zochten, daar ook waren. Hen daar niet vindende, bleef hij daar met de zijnen. In de vroegen ochtend, tussen twee en drie uren, wekten enige schippers, zoals zij gewoon waren, elkaar met luider stem, en begonnen zich tot de vaart in de rivier, tegenover de herberg, gereed te maken om naar Nieuwpoort te varen.

De beambte werd hierdoor wakker, keek op dat ogenblik uit het venster, en zag juist genoemde Jakob en Janneken gaan, die hij ertstond in woede naliep, en niet ver van de herberg als lammeren gevangen nam. Hij bracht deze ook gebonden naar de stad, en zette hen bij Christiaan in de gevangenis. Korte tijd lieten zij deze heilige martelaren bij elkaar in de gevangenis, en ondervroegen hen twee of driemaal, wat de duivel echter niet langer kon verdragen. Daar zij elkaar zeer vertroostten en versterkten, gaf hij het zijn dienaren in, om hen afzonderlijk te zetten en te onderzoeken, wat ook daarna plaats had.

Aangaande hun belijdenis zullen wij niet anders meedelen, dan wat uit hun geschriften aan de broeders te Honscote toegezonden en door ons vernomen is.

Bij het eerste bezoek, dat de 3e en 4e Juli door enige pausgezinde leraars, die meester waren in het verdraaien van de heilige Schrift, plaats had, werd allereerst aan **Jakob Dieussart** gevraagd, waarom hij zich van de roomse kerk had afgescheiden, waarop hij antwoordde:

"omdat zij de gemeente van Christus niet is."

"Waarmee bewijst gij dan," zei de priester, "dat zij dit niet is?"

Omdat zij," antwoordde hij, "zich niet bezig houdt met de ware verkondiging van Gods Woord, met het behoorlijk bedienen van de sacramenten en het toepassen van de christelijke tucht."

De priester vroeg: Hoe weet gij dat?"

Hij antwoordde: "Omdat zij veel meer menselijke instellingen predikt dan Gods Woord, en meer leert zalig te zijn uit de werken dan door Christus."

"Bewijs mij dat," zei de priester.

Jakob bewees uitvoerig dat zij in het pausdom geen zaligheid zoeken noch verwachten dan door missen, bedevaarten, jaargetijden, aalmoezen, lange gebeden, het aanroepen van de heiligen en het vals vertrouwen daarop, en nog door vele andere beuzelingen.

Toen zei de priester: "Gij beliegt ons, want wij zeggen, dat zonder Christus geen zaligheid is; ofschoon wij ook zeggen, dat zij zalig zullen zijn, die Christus hebben gespijsd, als Hij hongerig, gelaafd, als Hij dorstig, gekleed, als Hij naakt was," enz. Ieder hunner had zoveel te zeggen, dat Jakob noch de anderen tijd gegund werd om te spreken. Ja, toen hij herhaaldelijk wilde spreken, om hen te beantwoorden, vielen zij hem terstond in de rede.

Hun uitvaarten en dergelijke plechtigheden voor de doden trachtten zij te bevestigen met de plaats uit 2 Mach. 12, en hun vagevuur met de woorden Filip. 2, vs. 10: "Opdat in de naam van Jezus zich zou buigen alle knie dergenen, die in de hemel en die op de aarde en die onder de aarde zijn." Onder de woorden: "die onder de aarde zijn," verstonden zij hen, die in het vagevuur lagen, die daar met lijden moeten voldoen. Om dit nog verder te bewijzen, kwamen zij met de zonde tegen de Heilige Geest voor de dag, omdat daarvan gezegd wordt, Matt. 12, vs. 32, dat "deze noch in deze, noch in de toekomstige eeuw wordt vergeven." "Derhalve," zeiden zij, "wordt er zonde in de toekomstige wereld vergeven, wat toch niet anders kan zijn dan in het vagevuur. Verder, dat er ook stond, 1 Cor, 3, vs. 15: "Hij zal behouden worden als door vuur."

Terstond daarna vroegen zij hem, hoe hij bewijzen kon, dat zij de doop niet goed bedienden. Jakob antwoordde hierop: "Omdat gij meer aan de stof toeschrijft dan aan het vergieten van het bloed van Christus: zodat gij de doop derwijze verduisterd hebt door uw instellingen, dat men die nauwelijks als doop kan herkennen." Zij zeiden: "Hoe zijt gij dan met deze doop tevreden?"

Jakob antwoordde: "Indien ik nog gedoopt moest worden, zou ik die van u niet willen ontvangen; maar, omdat ik weet, dat gij de woorden en het water daarbij gebezigt hebt, en nu door andere christelijke dienaren uit de heilige Schrift volledig ben onderricht, hoe ik mij volgens de leer van de doop schuldig ben als christen te gedragen, daarom houd ik die in waarde."

Daarna trachtten zij te bewijzen, dat de Apostelen veel gedaan hadden, wat Christus hun niet had bevolen, en dat het derhalve de kerk ook geoorloofd was enige zaken in te voeren, ofschoon zij niet in de heilige Schrift staan, wanneer zij slechts, volgens hun mening, helpen kunnen om de mens tot God te leiden. "Want," zeiden zij, "Christus heeft bevolen te dopen in de naam des Vaders, des Zoons en des Heilige Geestes; maar men leest, dat de apostelen alleen in de naam van Christus gedoopt hebben, en ook dat Paulus Timotheüs heeft besneden." Daarna ondervroegen zij hem aangaande het avondmaal; en, stemden zij in het eerste niet overeen, nog veel minder hierin.

Eindelijk vroegen zij Jakob, hoe hij bewijzen kon, dat zij de tucht niet handhaafden.

Hierop deelde Jakob hun mee, hoe Christus die had ingesteld, en wat zij er van gemaakt hadden.

Toen zei de priester: "Wij kennen immers de lieden niet genoeg om hen te straffen. Dat zou ons niet mogelijk zijn. Maar wij prediken, dat zij niet moeten zondigen en elkaar behoren te

vermanen. En, hoe zouden wij een dronkaard of een andere zondaar straffen kunnen, als wij die over straat zien gaan? Wij kennen hen niet. En, wanneer er iemand gevallen is, moeten wij dat ieder bekend maken en langs de straat uitroepen? Neen, toch niet, maar wij gaan naar de bisschop, en zeggen het hem, en hij laat hen twee of drie malen vermanen, en, wanneer zij zich niet bekeren, worden zij afgesneden en verlaten."

Toen zei Jakob: "Zo, en is dit dan volgens de instelling van Christus? Doch zij gaven hem geen verder antwoord.

Verder wilden zij bewijzen, dat de kinderen, die ongedoopt sterven, veroordeeld waren, en wel volgens de woorden van Christus: Tenzij iemand geboren worde uit water en Geest, hij kan het koninkrijk Gods niet ingaan." "Luister," zeiden zij, "spreekt Christus daar niet van water?

Waarop Jakob antwoordde, dat het de bedoeling van Christus niet was aan het water enige kracht toe te schrijven; maar dat Hij Nicodemus daarmee wilde bewijzen, dat hij alleen door Zijn verdiensten en door de reiniging en afwassing van Zijn bloed de zaligheid moest verkrijgen.

Des Donderdag, op de 4de Juli, ondervroeg men hem nog eens, doch slechts aangaande het avondmaal. De priesters haalden hierbij vele bewijzen aan, om de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal te bevestigen. Doch al deze bewijzen weerlegden deze heilige martelaren op vrome wijze met vele geschriften en bondige redenen. Spoedig daarna werden zij andermaal onderzocht door twee van deze bloeddorstige tirannen en wrede vijanden van de heilige waarheid, die, om daarin hun gaven te tonen, daartoe door de heren geroepen waren. De naam van de een was Jan Campo, opziener van het klooster der Minoriten van Dixmuide: de ander heette Pieter Pannet, prior van de Karmelieten te Yperen. Om enige vertoning te maken, ondervroegen zij de gevangenen naar de artikelen van hun geloof, die zij terstond opzegden.

Ten andere vroegen zij hun, of zij ook beleden, dat Christus Zijn menselijke natuur aangenomen had uit Maria.

Jakob antwoordde: "Ik belijd, dat Christus het zaad der vrouw is geworden, zoals dit ons door God beloofd was, Gen. 3; verder, het zaad van Abraham uit de lendenen van David. In één woord, ik belijd dat Christus zijn broederen in alles is gelijk geworden, uitgenomen de zonde."

Verder vroegen zij hun, of zij beleden, dat er een christelijke kerk was.

Jakob beantwoordde dit toestemmend. Toen vroegen zij: "Hoeveel sacramenten zijn er?"

Hij antwoordde: "Twee, namelijk: de doop en het avondmaal van Christus."

De priesters zeiden: "Wij zeggen, dat er zeven zijn."

Jakob zei: "Bewijs ons, dat er zeven zijn."

Vervolgens vroegen de priesters, waarom zij die sacramenten noemden, aangezien dit woord toch niet in de Schrift te vinden was.

Jakob hernam: "Waarom zou ik die niet, zowel als gij, sacramenten mogen noemen? Want in uw vraag gebruikt gij het woord sacrament; dan mag ik in mijn antwoord dat woord ook wel gebruiken." Terstond vroeg hij hun, wat het woord sacrament betekende. Nauwelijks wilden zij hierop antwoorden, doch zeiden eindelijk dat het *een verborgenheid* betekende.

"Dat is wel waar," zei Jakob; "maar het duidt veel meer een heilig teken aan." De priesters vroegen, of ook de kinderen mochten gedoopt worden.

Ja," zei Jakob, "want de doop komt hun toe."

Zij vroegen, of de kinderen, die zonder gedoopt te zijn sterven, verdoemd waren.

"Neen," antwoordde Jakob, "in zoverre de kinderen van gelovige ouders geboren zijn."

Toen zeiden de priesters: "Welk nut hebben zij dan van de doop?"

Jakob hernam: "de doop is nuttig, vooreerst omdat zij daardoor verzegeld worden van de

inwendige genade Gods, ons door God de Vader in Christus bewezen: ten andere tonen wij hiermee onze gehoorzaamheid; want, aangezien dit Christus geboden heeft, moeten wij die bewijzen, zover dit mogelijk is; ten derde worden wij hier ook vermaand om in alle heiligheid en rechtvaardigheid te leven, zolang wij hier op aarde zijn."

Toen zeiden de priesters: Staat er niet bij Johannes, hfd. 3, vs. 5: "Zo iemand niet geboren wordt uit water en Geest, hij kan het koninkrijk Gods niet ingaan?"

"Dat belijd ik ook," zei Jakob; "maar men moet letten op de bedoeling der woorden van Christus. Want Christus leert daar Nicodémus en ook ons allen, dat aangezien wij allen onder de verdoemenis lagen, wegens de overtreding van Adam, wij door geen ander middel kunnen worden gereinigd dan door het bloed van Christus, waardoor, als door rein water, alle gelovig en besprengd, en aldus door de kracht des Heilige Geestes opnieuw geboren worden. Want met Paulus belijd ik, Tit. 3, vs. 5: "Hij heeft ons zalig gemaakt, niet uit de werken der rechtvaardigheid, die wij gedaan hadden, maar naar Zijn barmhartigheid, door het bad der wedergeboorte, en vernieuwing des Heiligen Geestes."

Ten derde werden zij aangaande het avondmaal op deze wijze ondervraagd: "Geloofst gij niet, als de priester de mis bedient, dat het lichaam van Christus daar tegenwoordig is?"

"Neen," zei Jakob, "en dit is het avondmaal van Jezus Christus niet, en ook de apostelen hebben het zo niet gebruikt. Want wij vinden, dat zij aan de tafel hebben gezeten, en het aan allen, die daar tegenwoordig waren, werd uitgereikt. Voorts lezen wij in de Handelingen der Apostelen, h. 2, vs. 42), dat de gelovigen tezamen kwamen, en tezamen brood braken. Maar wij lezen niet, dat een het alleen deed, en de anderen toezagen. Werden de Corinthiërs door Paulus bestraft, omdat ieder het avondmaal voor zich alleen at, hoe veel duizendmaal meer verdient gij deze bestraffing? En, hoe zou het een avondmaal kunnen heten, waar men niets vindt dan de door u uitgedachte instelling? Welke gruwelijke afgoderij wordt er bovendien door u gepleegd! Want gij laat daar een stuk brood aanbidden, alsof het een God was. Dit is toch rechtstreeks tegen het Woord van God gehandeld; want er staat geschreven, Deut. 6, vs. 13 en 10, vs. 20: "dat men God alleen moet aanbidden en Hem dienen." Gij behoort dus wel tot de valse profeten, tegen wie Christus ons waarschuwt, Matt. 24, vs. 23: "dat wij ons van zulken moeten wachten, die daar zeggen. Hier is Christus en daar is Christus," en er bijvoegt: "doch gelooft het niet." Zo ook waarschuwt ons Paulus voor u."

Toen zeiden zij: "Hoe, zijn dit de woorden van Christus niet: "Dit is Mijn lichaam, dit is Mijn bloed?"

Toen zei Jakob: "Deze woorden moeten niet naar de letter worden verstaan, want dan zouden zij niet met de Schrift overeenstemmen. Wij moeten die in die zin opvatten, zoals de woorden van het sacrament, van de besnijdenis en van het Paaslam door de Heilige Geest zijn uitgelegd, want daar wordt de besnijdenis het verbond genaamd, en het Paaslam het voorbijgaan des Heeren, waarvan deze toch niets dan tekenen waren, gelijk in vroegere tijden en andere plaatsen door God Zelf werd verklaard." Jakob voegde er nog een aantal plaatsen bij, om zijn mening te bevestigen, wat echter te uitvoerig is om te worden meegedeeld.

Toen vroegen hem de priesters, of God niet almachtig was. "Ja," zei Jakob, "maar Hij doet niets tegen Zijn Woord."

De priesters hernamen: "Beweert gij, dat het brood onveranderd blijft, daar toch Paulus schrijft, 1 Kor. 11, vs. 27: "Zo wie onwaardig van dit brood eet, en van deze drinkbeker drinkt, die eet en drinkt zichzelf een oordeel, niet onderscheidende het lichaam des Heeren."

"Dat belijd ik ook," zei Jakob, "daarom moet de mens zichzelf beproeven, hoe hij met God en zijn naaste staat, en alzo ete hij van dit brood en drinke van deze drinkbeker. Want Paulus bestraft de Corinthiërs, omdat zij onder elkaar twistten. Waardoor hij leren wil, dat ieder zich met God en zijn naaste moet verzoenen. Ook belijd ik nog, dat ik in het avondmaal van onze Heere niet alleen brood en wijn ontvang, maar ook de ware gemeenschap aan het lichaam van

Christus, zoals Paulus leert; zoals ik ook zeker ben, dat, gelijk het lichaam met brood en wijn gespijzigd wordt, alzo ook mijn geest gespijzigd wordt door het geloof met het lichaam van Christus."

Ten vierde vroegen de priesters, of het huwelijk geen sacrament was. "Neen," zei Jakob, "want de christenen zijn aan de sacramenten gebonden, maar niemand is tot het huwelijk verbonden. Want Paulus zegt: "Die trouwt, die doet wel; maar die niet trouwt, doet beter." Voorts, indien het huwelijk een sacrament is, waarom verbiedt gij te trouwen? Volgens de heilige Schrift beschouw ik de huwelijkse staat als een instelling van God, van het begin der wereld in het Paradijs verordend, en door Christus bevestigd door Zijn eerste wonder. Voorts zeg ik nog met Paulus: "Het huwelijk is eerlijk onder allen, en het bed onbevlekt; maar hoereerders en overspelers zal God oordelen." Die zich dan niet kunnen onthouden, behoren, volgens de leer van Paulus, te trouwen; "want het is beter te trouwen dan te branden."

"Maar," zeiden de priesters, Paulus schrijft toch dat het huwelijk een groot sacrament is? Jakob antwoordde: "Dat is niet van het huwelijk bedoeld; want Paulus zegt: "Ik spreek van Christus en zijn gemeente." Paulus spreekt hier van een bijzondere verborgen vereniging tussen Christus en zijn gemeente, waarbij de vereniging van de man en de vrouw wordt vergeleken."

Nog vroegen zij, of zij niet beleden dat de biecht een sacrament is. Jakob antwoordde hierop: "Ik heb u gezegd, dat ik slechts twee sacramenten in de heilige Schrift vind, tenzij gij mij bewijzen kunt, dat er meer in te vinden zijn. Ik erken wel, dat men zijn zonden voor de Heere belijden moet, zoals David, de verloren zoon en meer anderen gedaan hebben, die hun zonden van hart voor God beleden, met een waarachtig berouw, en een zeker voornemen om niet meer te zondigen. Indien wij onze zonden belijden, God is getrouw, zoals Johannes zegt, om ons onze zonden te vereven. Maar voor de priester de zonden te belijden, acht ik voor alle christenen ten enenmale onnodig, en ongeoorloofd, daar dit niet gegrond is in de heilige Schrift. Toen zeiden de priesters: "Er staat nochtans: "Belijdt elkaar de misdaden."

"Ik belijd ook," zei Jakob, "dat wij verplicht zijn onze schuld te belijden jegens hen, tegen wie wij misdaan hadden. Want op deze wijze gebiedt God ons, dat wij ons moeten verzoenen, indien wij verzoening van onze misdaden van God verkrijgen willen."

Toen zeiden de priesters: "Er staat, dat Christus zegt: "Al wat gij zult binden op de aarde, zal in de hemel gebonden zijn." enz.

"Dat is waar," zei Jakob, "maar dat zei Christus van de christelijke tucht, die in de gemeente moet bestaan en van de vermaning van de een aan de ander. En, wanneer er enige waren, die de vermaning niet aannamen, dat die door de dienaren van Christus buiten de gemeente moesten gesloten worden. Paulus verbiedt met hen, die zich broeders laten noemen, en toch hoereerders, afgodendienaars, gierigaards, lasteraars, dronkaards, enz. zijn, te eten. En, dat deze tucht in uw kerk niet bestaat, is duidelijk."

"Maar de heilige olie" zeiden de priesters, is toch een sacrament, zoals Jakobus de heilige apostel zo duidelijk leert?"

Toen zei Jakob: "Ik houd die voor geen sacrament, want ik heb vroeger gezegd, dat er slechts twee zijn. En, waar gij u op Jakobus beroept, komt dit bij uw heilige olie in het geheel niet te pas, want dit was een algemeen gebruik van Christus en Zijn apostelen bij hen, die zij op wonderdadige wijze van ziekte wilden genezen, en die zij dan uitwendig met olie bestreken; en dat gebruik bestond niet langer in de kerk dan de uiterlijke kracht der gezondmaking. Dit kan van uw olie niet gezegd worden; want gij zalft geen ander, dan aan wiens herstel gij wanhoopt, en niet tot gezondheid des lichaams, maar der ziel. Ik belijd wel, dat, men wanneer iemand ziek is, een ouderling bij hem roepen moet, om de zieke te vertroosten, en voor te bidden maar niet om te hem zalven."

Verder vroegen de priesters hun, of het vormsel niet een sacrament was. Daarop antwoordde Jakob, dat hij in de gehele heilige Schrift van geen vormsel gesproken vond, en

dat hij derhalve dat ook niet erkende. Hier lieten zij schrijven *Non Credit*.

Voorts vroegen de priesters, of de priesterwijding niet een sacrament was.

"Hoe," zei Jakob, "zou dat ook een sacrament zijn. Ik lees er niets van in de gehele heilige Schrift. Wel zegt Petrus, dat alle gelovigen een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom, een heilig en verkregen volk zijn, opdat zij zouden verkondigen de deugden Desgenen, Die hen uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht. Ook Johannes leert in zijn Openbaring, dat Hij ons gemaakt heeft tot koningen en priesters. Maar van gezalfde bisschoppen en gezalfde priesters vindt men in de heilige Schrift niets; ja het strijdt ook met ambt van Christus het zaligmakende die alleen een enig priester is, naar de ordening van Melchizédek."

Zij vroegen: "Wat dunkt u van de paus?"

"Ik denk over de paus," antwoordde Jakob, "niet anders dan Daniël en Paulus dachten, namelijk, dat hij de antichrist is. Want, zoals deze hem hebben beschreven, handelt hij ook in alle opzichten. Want hij vertoont zich in leugenachtige tekenen; hij zit in de tempel van God, zich verheffende boven alles, wat God genaamd is; hij verbiedt het huwelijk, door God ingesteld, en het gebruik van spijzen, die God gegeven heeft. Volgens deze beschrijving kunt gij nagaan, hoe wij en alle gelovigen over de paus moeten denken.

Verder ondervroegen zij hem aangaande het vagevuur. Jacob antwoordde dat hij geen ander vagevuur kende dan het bloed van Christus, dat alleen reinigt en zuivert van alle zonden. Zij vroegen ook, of men de heiligen mocht aanbidden, en of zij niet bidden voor ons. Daarop zei Jakob, dat men God alleen aanbidden moet.

"Wij lezen menigmaal, dat zij, toen zij nog in deze wereld waren, niet wilden, dat men hen aanbad; hoeveel minder zouden zij het nu willen; immers, zolang men op aarde leeft, zoekt men, ten gevolge van de aangeboren verdorvenheid, steeds hoogheid, maar in het volgende leven is men van deze begeerte verlost. Ja, de Engelen wilden ook niet, dat men hen zou aanbidden, zoals men in de Openbaring van Johannes leest." In dit onderzoek waren nog meerdere zaken behandeld, maar het papier, dat Jakob ontvangen had, was te klein, om het alles te kunnen bevatten.

Op de 14de Augustus werden zij voor de derde maal ondervraagd, door een oude en wrede tiran van de christelijke godsdienst, Petrus Titelmanus genaamd, geloofsrechter van Vlaanderen. Des voormiddags werd **Janneken** alleen voor hem gebracht, die hij veel vroeg naar Steenwerke, waar zij geboren was, en of zij Karel van der Kauwe, die een waar christen was, ook gekend had. Zij beantwoordde dit bevestigend, en zei, dat hij thans overleden was. Zij vroegen ook naar haar naam. Zij zei, dat zij Janneken Salonies, die men 's konings jonge dochter noemde, heette. Daarna ondervroeg hij haar aangaande het avondmaal van onze Heere; waarop zij zich voortreffelijk en vrijmoedig antwoordde. En, ofschoon dit onderhoud wel twee uren duurde, werd zij naar niets anders gevraagd.

Toen Jakob andermaal voor de heren gebracht werd, werd hem naar zulke zaken niet gevraagd; maar, toen hij in aller tegenwoordigheid verschenen was, sprak de geloofsrechter hem op deze wijze aan: "Lieve jonkman, gij bent nog een schoon, jong en sterk mens, waarom de heren van deze stad veel hebben gedaan, om u van deze nieuwe leer en gevoelens af te trekken, teneinde u op de rechte weg te brengen, en gij uw lichaam en ziel behouden mocht; want zij begeren uw dood niet; en, naar ik gehoord heb, wilt gij u nochtans naar deze raad niet voegen."

Jakob antwoordde daarop: "Wat uw bewering aangaat, dat ik enige nieuwe leer of mijn eigen gevoelen voorsta, dat is zo niet. Maar ik zeg u, en gij zult mij niet anders kunnen bewijzen, dan dat ik de ware leer der heilige profeten en Apostelen heb omhelsd." De geloofsrechter zei daarop: "Gij verzet u tegen het christelijk geloof, dat reeds zovele jaren bestaan heeft. Doch uw leer is eerst ontstaan bij de komst van Luther, want hij was de eerste. Bewijs mij slechts,

wie de leraar van uw geloof was voor Luther, en wie het hoofd van uw kerk is."

Hierop zei Jakob: "Uit uw woorden schijnt te blijken, alsof Luther alleen in het verborgen aan de waarheid heeft gearbeid, daar toch velen voor en na hem er aan gewerkt hebben en nog getrouw arbeiden, zoals Johannes Wicklef, Johannes Hus, Ulrich Zwingli, Johannes Calvijn, Johan à Lasco, Martinus Micron, en vele anderen meer in Engeland, Frankrijk, Friesland, enz. Bovendien kan men u bewijzen, dat er in Engeland en in Frankrijk, lang voor Luthers tijd, wegens ons waar geloof gedood werden, ofschoon dit toen zo openbaar niet geschiedde als nu. Want de afval begint nu reeds, waarvan Paulus voorspeld heeft."

Op uitvoerige wijze besprak hij deze zaak: doch op al wat hij zei bleef men het tegenbewijs schuldig, want de geloofsrechter hield voortdurend zijn vraag staande: wie de leraars waren voor Luther.

Jacob antwoordde hierop: "Hoe zou ik u al de leraars kunnen noemen, die er vroeger waren. Ik heb u daar enige opgenoemd, en behalve deze zijn er nog anderen geweest, die ik niet noemen kan, maar die God nochtans kende, zoals Hij de zeventuizend gelovigen kende ten tijde van Elia, die echter bij die profeet niet bekend waren. En wist Elia dat niet, hoeveel meer moet ik van deze zaak, die voor mijn tijd plaats had, onzeker zijn, aangezien het geen punt is van geloof en onze zaligheid. Maar dit weet ik zeker, dat Christus ten allen tijde zijn ware gemeente gehad heeft, verspreid over de gehele aarde. Doch, wat zullen wij hierover langer spreken. Bewijst mij dat ik de leer der Apostelen tegensta."

Intussen, wat hij ook zei, hij vorderde niet, daar zij bij hun woorden bleven. Daarna werd er gesproken, hoe de gemeente van Christus steeds vervolgd was geweest; waarmee Jakob vooral wilde aantonen, dat hij tot de ware gemeente van Christus behoorde.

Toen zei de geloofsrechter. "Wij zijn nu ook in Engeland vervolgd geworden;" want onlangs waren, naar hij zei, enige priesters gevangen genomen.

Jakob zei daarop: "Dat is niet waar; want ik weet wel, dat, toen ik vandaar kwam, allen die tot uw godsdienst behoorden, nog vrij waren, zelfs allerlei geestelijken; het was hun alleen verboden de mis te bedienen. Het is waar, dat de bisschop van Londen gevangen genomen was, maar dat was niet om het geloof, maar wegens zijn eigen boosheid, en omdat hij zoveel onschuldig bloed had vergoten, zoals gij ook doet. Derhalve handelen zij niet met de uwen, zoals gij handelt met ons."

Verder spraken zij over de aanroeping van heiligen, want de geloofsrechter wilde, zoals hij zei, uit de heilige Schrift, en vooral uit een plaats van de 2. *Maccabeën* aantonen, dat men de heiligen mocht aanbidden.

Doch Jakob antwoordde, dat hij geen andere advocaat of voorspraak kende dan Christus Jezus, boven Wie hij geen ander begeerde.

Voorts deed de geloofsrechter zijn best om te bewijzen, dat men Maria mocht vereren, daar hij zei, dat er geschreven stond, dat men iedereen moet eren, en wij dus bovenal schuldig zijn de moeder Gods te eren.

"Welk een eer," zei Jakob, "doet gij haar aan, door voor een blok of steen te knielen, en haar als God aan te roepen? Welke gruwelijke verzinselen zijn dit! Hoe schaamt gij u niet uw mond zo lasterlijk tegen God te openen?"

Nog trachtte de geloofsrechter te bewijzen, dat men afbeeldingen mocht maken. "Want," zei hij, "het werd Mozes bevolen Cherubijnen te maken op de ark; en derhalve is dit ook aan de christelijke gemeente toegestaan."

Jakob wees hem op de algemene geboden van God, die door een enkel voorbeeld, wat op bevel van Mozes plaats had, niet konden teniet gedaan worden.

Hij antwoordde hierop zeer uitvoerig, doch, daar hij zo slecht van papier voorzien was, kon hij niet alles neerschrijven. Daarna spraken zij over het avondmaal van Christus en over de mis, en de geloofsrechter beweerde, dat de mis het avondmaal was.

"Als dat waar is," zei Jakob, "dan doet gij, wat de Corinthiërs deden, namelijk ieder uwer zijn

eigen avondmaal eten, waarvoor gij in ieder geval behoorde gestraft te worden, al deed gij geen ander kwaad. Maar, dit is nog het minste onder u; met recht kan men van u zeggen, dat gij het avondmaal niet ontvangt, noch dat bezit."

Breedvoerig besprak hij deze zaak, doch de gelegenheid ontbrak hem om het in schrift te stellen.

Des namiddaas werd **Christiaan de Quekere**, die alleen in de stadsgevangenis gezet was, voor de geloofsrechter gebracht, en daar geruime tijd en uitvoerig ondervraagd. Hij betoonde zich daar zeer vrijmoedig, vooral op het punt van het avondmaal, daar de geloofsrechter hem wilde bewijzen, dat Christus lichamelijk in het avondmaal tegenwoordig was. Doch Christiaan bewees met zes à zeven plaatsen uit de heilige Schrift, dat dit niet zo wezen kon, en ten enenmale streed met de waarheid.

De vrome getuigen van Christus werden, zoals wij boven gezegd hebben, verenigd in 's land gevangenis gebracht. Doch, toen de tirannen bemerkten, dat zij, door dagelijkse vermaningen en gedurige gebeden elkaar zeer versterkten, en ook enige burgers uit de stad, die hun spijs brachten, niet weinig begonnen verlicht te worden, zetten zij allereerst Janneken afzonderlijk. Toen zij echter zagen, dat zij dagelijks door velen bezocht werd, die haar spijs brachten, en geestelijk brood van haar ontvingen, geboden de tirannen, dat niemand wagen zou deze gevangenen spijs te brengen, zodat zij dikwerf groot gebrek leden.

Eindelijk, opdat zij elkaar niet zouden kunnen vertroosten, scheidde zij Christiaan van Jakob, en leidden hen in de stadsgevangenis. Hier hadden zij zware aanvechtingen te verduren vanwege de goddelozen, die hun aanraadden Christus af te staan en de duivel aan te hangen, onder voorgeven, dat zij jonge lieden waren, nog lang zouden kunnen leven, en in hun gevoelens te volharden niets anders was dan zich het leven te benemen. Zij zelf schreven ook over de grote vrees, die zij naar het vlees voor de dood hadden, en baden ernstig, in al hun brieven, om in alle gemeenten voortdurend voor hen te bidden.

Toen het bericht van deze gevangenneming tot Londen was doorgedrongen, was de gemeente daar zeer bedroefd, vooral de dienaren. Na uitvoerig onderling over deze zaak gesproken te hebben, hielden deze zich verzekerd, dat de beklagenswaardige lieden stil gereisd hadden, zonder iemand leed te veroorzaken, en dus waren gevangen genomen. Zij besloten daarom deze zaak aan de bisschop van Londen, hun overste, aan te geven, die, na alles gehoord te hebben, er zich niet weinig over bekommerde. Hij wendde zich tot de aartsbisschop van Canterbury en anderen, die een brief schreven, die gezamenlijk ondertekenden, en terstond aan de heren van Veurne toezonden, waarin zij verzochten deze lieden te willen loslaten, daar zij niet van een vals geloof of goddeloos leven konden worden beschuldigd.

De inhoud van deze brief was als volgt:

“Edele en eerwaardige mannen, ons is voor zeker meegedeeld, dat er drie onzer gemeenteleden, om hun zaken naar hun vaderland gereisd zijnde, nu een maand geleden bij u zijn gevangen genomen en nog gevangen zitten, en dat hun wegens de godsdienst grote moeilijkheid wordt aangedaan, alsof zij van het ware geloof der algemene kerk van God zijn afgeweken. Wij kunnen ons niet genoeg verwonderen over deze overhaaste gevangenneming, vooral omdat zij, zoals ons door voortreffelijke mannen is meegedeeld, stil hun weg gegaan zijn, en met niemand twist gezocht hebben, zodat men niet zeggen kan, dat zij in iets tegen de wetten van uw land gezondigd hebben. Wat hun geloof aangaat, dat nu door enigen wordt betwijfeld, weten wij, zeker, dat zij aangaande Christus de Heere, van Wie de wet en alle profeten getuigenis geven, een zuiver en oprecht geloof hebben, daar zij belijden, dat Hij de ware God is, uit de waren God, de Vader, als Hij eeuwig en machtig; ook dat Hij een waar mens is, uit de mens, uit het wezen van de maagd Maria, en de enige Koning, Priester, Leraar, Middelaar en Behouder van het menselijke geslacht, voornamelijk der gelovigen; voorts dat

Hij de enige deur is van Zijn schapen, die Zijn stem alleen horen, en wie daar doorgaat zal behouden worden; maar zo wie elders willen ingaan tot het eeuwige leven, dat deze dieven en moordenaars zijn, en in geen dele kunnen worden behouden, naar de getuigenis van Christus onze Heere, Die de waarheid zelf is en niet liegen kan. Van dit geloof in Christus de Heere en van andere hoofdzaken van de christelijke godsdienst hebben de bedoelde broeders bij ons openlijk belijdenis gedaan, en zich onderworpen aan alle broederlijke vermaningen en bestraffingen volgens Gods Woord en aan de wil van de koningin. Het is ongetwijfeld zeker, dat zij geen lichtvaardige landlopers zijn, maar getrouwe onderdanen van onze gemeente, die voor het merendeel reeds geruime tijd buiten 's lands hebben gewoond, maar ook lang bij ons vertoefd, zonder iemand te hinderen. Om hun zaken zijn zij naar elders gereisd, in de hoop spoedig weer bij ons te zijn.

Derhalve bidden wij u, zo ernstig als dit slechts mogelijk is, dat gij ook zo over hen wilt denken, en alles doen, opdat zij, namelijk **Jakob Dieussart, Christiaan de Quekere en Janneke 's Konings**, jonge dochter, spoedig uit de gevangenis mogen ontslagen worden, en zij gezond tot de hunnen mogen terugkeren.

Wij, aan wie de koninklijke majesteit alle gezag en macht in zake van de godsdienst verleend heeft, hebben tot nog toe niemand der uwen noch enige vreemdeling enige moeite aangedaan, in zoverre zich niemand oproerig gedroeg. Maar indien men hen, die aan ons opzicht bevolen worden, en leden onzer gemeente zijn, in andere landen zo behandelt, zijn wij ook, ofschoon ongaarne, verplicht andere naties met dezelfde maat te meten. Doch wij hopen alles goeds van uw redelijkheid. Wij vermanen u intussen zover mogelijk te verwerpen iedere raad, die gegeven wordt om onschuldig bloed te vergieten, tenzij gij in het gestreng oordeel Gods, in Wiens hand het zwaar is, vallen wilt, vooral indien gij van de waarheid overtuigd, het onschuldig bloed vergiet.

Londen, de 20ste Juli 1560.

Uwer hoogheids liefhebbende dienaren:

Mattheüs Cantuariensis, aartsbisschop,

Edmund, bisschop van Londen,

Wilhelmus Meins,

Waltherns Haddonus

N. D. ac supplicum libellorum perfectus,

Thomas Huyckel, doctor.

Toen de heren van Veurne deze brief hadden ontvangen, werden er twee, na daarover geraadpleegd te hebben, met deze, brief naar Brussel gezonden, waar de brief door de Koninklijke raad werd gelezen. Men kon niet te weten komen, hoe zij over de brief dachten, wel was er een gerucht, dat er onder de raadsleden en de edelen wegens die brief twist ontstaan was; doch het zekere daarvan wist men niet. De priesters en andere kwaadwilligen strooiden onder het volk uit, dat deze brief niet van de genoemde heren uit Engeland afkomstig was, maar door enige Lutheranen, zoals zij hen noemden, achter een haag of in een schuur opgesteld. Eindelijk antwoordde de raad des konings, dat men niet naar hen moest luisteren, en dat de drie gevangenen *op last des konings zouden worden verbrand*.

Toen dit antwoord te Veurne was overgebracht, lieten de heren daar alles gereed maken om het uitgesproken vonnis ten uitvoer te brengen. Zij lieten de vrome martelaren hoe langer hoe meer door hun geleerden aanvallen, en spaarden geen moeite om hen van Christus, indien dit mogelijk was, af te trekken. Als nu de gevangenen bemerkten, dat hun tijd nabij was, niettegenstaande zij een brief aan de broeders gezonden hadden, om afscheid van hen te nemen, schreven zij nog een andere brief, waarin zij verklaarden, dat hun lijd nabij was, en verzochten ernstig, de Heere voor hen te bidden. Ook vroegen zij ootmoedig aan alle broeders

vergiffenis, wanneer zij iets tegen hen mochten hebben misdreven, en drongen er op aan, dit in alle gemeenten, waar zij gewoond hadden, evenzeer te doen.

Nadat nu de heren alle middelen hadden beproefd, doch niet vorderden, namen zij het besluit om met de zaak voort te gaan. En, daar men onzeker was van de dag, waarop dit zou plaats hebben, maar het gerucht onder het volk liep, dat het op een maandag zijn zou, kwam er op deze dag een groot aantal van volk in de stad. Toen deze zagen, dat er niets zou plaats hebben, ging er een gedeelte heen, terwijl een ander gedeelte bleef, in de mening, dat het de volgende dag gebeuren zou. Toen het echter op die dag ook niet geschiedde, maar men toch meende, dat het zou plaats hebben, daar men de beul in de stad gezien had, dacht men algemeen, dat het op Woensdag, de marktdag, zou worden ten uitvoer gebracht.

Doch, toen de heren het aantal van volk zagen, en bang waren voor oproer, durfden zij het op woensdag niet te doen; en, om het volk te doen heengaan, lieten zij de beul openlijk op de markt te paard zetten, om de schijn te geven, alsof hij vertrokken was. Deze zei ook tot enige met duidelijke woorden, dat hij heenging, omdat er nog geen gereedschap was voor de uitvoering. Dat dit echter een bloot voorwendsel was, bleek duidelijk; want hij verwijderde zich met zijn paard slechts een halve mijl buiten de stad, liet daar zijn paard tot de avond weiden, en kwam des avonds in het geheim weer in de stad.

Tegen de avond ging de opperschout met enige andere heren, tot iedere gevangene in het bijzonder. Zij vielen hen aan, en baden hun onder smeken en beloften, om hun geloof te laten varen, en slechts een woord daarvan te spreken, dan zouden zij hen ogenblikkelijk loslaten. Doch op vrome wijze weerstonden zij dit, en overwonnen door 's Heeren genade. Toen zij eindelijk zagen, dat zij hun goddeloos opzet niet ten uitvoer konden brengen, begonnen zij alles tegen de volgende dag gereed te maken, zoals ketenen, hout, palen, en dergelijke voorwerpen meer; want men zei, dat het plan was de andere dag, in de vroege ochtend, deze christenen ter dood te brengen.

Maar hun goddeloos voornemen werd door de Heere verijdeld want het regende van 's morgens tot des middags zo hard, dat niemand op straat of op de markt blijven kon. Er waren ook een paar monniken ontboden, namelijk de overste van de karmelieten van Yperen, broeder Pieter Pannet genaamd; van wie wij gesproken hebben, en een van zijn dienaren, die te Nieuwpoort predikte, broeder Jan Bels genaamd, en de opziener van de Minoriten van Dixniuiden, broeder Jan Campo genaamd, van wie reeds vroeger gesproken is, en nog enige anderen.

Overeenkomstig hun boze bedoelingen, begonnen deze, des morgens om acht uren, deze heilige getuigen van Christus zeer vijandig aan te vallen, en hun best te doen hen afvallig te maken.

Toen hun dit niet met Christiaan en Jakob, die des avonds tevoren bij elkaar gebracht waren, gelukte, gingen zij naar **Janneken**, bij wie zij evenmin met hun valse en dwaze redenen slaagden. Zij namen toen hun toevlucht tot openlijke leugens, en zeiden: "Wilt gij nu alleen dit geloof aanhangen, daar toch uw metgezellen daarvan zijn afgevallen?" Deze heilige maagd was daarover echter niet ontzet, maar zei zeer vrijmoedig: "Ik geloof aan uw woorden niet; maar, gesteld eens, dat zij waar waren dan zou ik toch niet willen afvallen van hetgeen, waarvan ik in mijn hart overtuigd ben dat het goed is, want mijn geloof is niet op mensen, maar op Christus gevestigd."

Toen deze verleiders zagen, dat al hun pogingen tevergeefs waren, gingen zij heen. De gevangenen wekten intussen elkaar tot vroomheid op, en bereidden zich zeer vrijmoedig als slachtschapen tot de dood. Daarna zongen zij overluid in de gevangenis de 79^e Psalm: "*De Heidens zijn, o Heere, gelopen,*" enz.

Teneinde nu deze moord, waarover de heren zich genoeg schaamden, te geheimer zou gepleegd worden, werden de poorten der stad gesloten gehouden, totdat alles was afgelopen. Nochtans werden er vele broeders en anderen binnen de stad gelaten, mits zij, volgens bevel,

hun wapenen aan de poort lieten staan.

Toen de tijd daar was, en de heren in het rechthuis zaten, werden de gevangenen tevoorschijn, en voor de heren in de vierschaar gebracht. Onderweg liepen vele broeders door het volk, troostten en vermaanden de gevangenen, namen hen bij de hand, en leidden hen tot de vierschaar, wat hen zeer bemoedigde.

Toen zij voor de heren gesteld waren, was de eerste uitspraak van de opperschout, *dat zij kettens waren.*

Christiaan antwoordde daarop vrijmoedig, dat zij en al hun geleerden dit niet met de heilige Schrift hadden kunnen bewijzen en nog niet bewijzen konden. Er werd ook gelezen, dat zij de sacramenten niet achtten.

Zij antwoordden daarop, dat zij de sacramenten, volgens de instelling van Christus, in groter waarde hielden dan zij.

De heren verwijderden zich in een andere kamer, spraken enige ogenblikken tezamen, kwamen vervolgens terug, en spraken over deze drie het doodsvonnis uit, en wel dat zij zouden worden verwurgd, daarna verbrand en de lijken op het galgevel aan galgen gehangen.

Dit vonnis namen zij in dank aan, maar vermaanden ook de heren wel toe te zien, wat zij deden.

Terstond daarna werden zij van de vierschaar naar de slachtbank geleid. Onderweg spraken zij met de broeders, en namen afscheid van hen, van wie zij wederkerig troostrijk werden vermaand, wat door de opperschout zeer kwalijk genomen werd. Terwijl hij achter Janneken liep en schreeuwde, schopte hij haar zo met de voet, dat zij bijna van de trappen viel, wat het volk zeer ergerde. Vervolgens werden zij in een benedenkamer afzonderlijk heengeleid, waar zij werden voorbereid om te sterven. Toen zij omtrent een uur daar vertoefd hadden, werden zij met de dienaren, onder wie er waren die bitter weenden, en de beul, gebonden aan elkaar, vorgebracht.

Vooraan liep Christiaan, daarna Janneken en eindelijk Jakob, gevolgd door de genoemde monniken. Na buiten gekomen te zijn, begonnen deze drie getuigen van Christus, vooral Christiaan en Janneken, met een verheugd gelaat het volk vrijmoedig te vermanen met te zeggen: "Wacht u toch naarstig voor deze valse profeten, die u naar ziel en lichaam door hun valse en boze leer zoeken te verderven." Deze en dergelijke woorden spraken zij onderweg.

Toen zij op de strafplaats waren gekomen, en het volk ten ernstigste hadden vermaand, ging Christiaan het eerst van zelf aan een paal staan, terwijl Janneken hem terstond volgde. Vele omstanders en gelovige personen hoorden, dat broeder Jan Bels tot Janneken, voor zij van hem scheidde, zei: Janneken, strijd vroom, want de kroon der overwinning is voor ulieden bereid." En, terwijl Janneken van hem ging koos zij de naaste paal.

Ten derde werd Jakob terecht gesteld. De priesters, en onder hen de Minoriten, riepen de opperschout toe, dat men hen spoedig moest ter dood brengen.

Doch voor Janneken zich aan de paal plaatste, bad zij geruime tijd op haar knieën, en stond toen op. Toen de beul hen met ijzeren ketens aan de voeten en de hals vastmaakte, begonnen zij moedig de 130ste Psalm te zingen: "*Uit diepe nood,*" enz.

Nu schenen de priesters dol te worden, want broeder Jan Campo riep als een razend mens uit: "Nu ziet men wel, dat gij geen christenen bent, want Christus ging wenende ter dood."

Een uit het volk riep toen: "Gij liegt in deze, gij valse profeet!"

Daarna kwam Michiel Peel, de stadhouder, met een grote verzameling boeken, die zij voorgaven, dat hun boeken waren. Doch Christiaan bemerkte, dat er andere boeken onder waren, en zei in het openbaar, dat deze alle niet hun boeken waren.

Toen zij bijna twee gedeelten van de psalm gezongen hadden, trad de beul toe, om Christiaan te verwurgen. Zij staakten hun gezang en riepen vrijmoedig tot hun broeder: strijd vroom, lieve broeder!" En terwijl Christiaan zijn ogen en handen op vurige wijze naar de hemel sloeg,

zei hij twee of drie malen: "*Heere God, hemelse Vader, in Uw handen beveel ik mijn geest.*" En spoedig daarna: "*Lieve Vader, vergeef hun toch, die mij doden!*" Op ijverige wijze deden dit ook Jakob en Janneken, en gaven aldus de geest.

Doch, aangezien Jakob de laatste was, die verwurgd werd, en het volk uit medelijden tot de beul begon te schreeuwen, haastte de beul zich, voor Jakob half verwurgd was, het hout voor Jakob aan te steken; en omdat hij nog niet dood was, pijnigde hij hem herhaaldelijk, wat vele lieden met wenende ogen aanzagen. Toen de beul dit bemerkte, werd hij driftig, en stak hem met een schippersboom, die gewoonlijk scherpe ijzers heeft, tot twee of drie malen in zijn rechter zijde, en aldus is hij ook eindelijk in de Heere ontslapen. Nadat zij door het vuur verzengd waren, werden zij verachtelijk op een wagen geworpen, naar het galgeveld gebracht, en daar aan drie palen gehangen, doch kort daarna werden zij door de broeders afgenomen en begraven.

De navolgende stukken zijn afkomstig van *het gerechtsbureau te Veurne*, die betrekking hebben op het geloof van de drie getuigen, namelijk, Christiaan de Quekere, Jakob Dieussart, buiten Nieuwerkerken geboren, en Janneken Salomes, dochter van Mattheüs van Steenwerke, dat zij voor de overheid beleden, en waarin zij volhardende eindelijk gestorven zijn in het jaar 1560.

1. Ieder in het bijzonder werd eerst gevraagd naar de menswording van Christus, *Credunt Catholice*, dat is, zij geloven als de katholieken.
2. Op de vraag van de vergeving der zonden, werd gezegd, dat men voorzeker schuldig is Christus zijn zonden te belijden, en dat er geen vergeving van zonden bestaat dan door Christus.
3. Bij de ondervraging over de zeven sacramenten der roomse kerk werd betuigd, dat er twee zijn, namelijk, de doop en het avondmaal.
4. Op de vraag naar de doop, werd gezegd, dat zij hun doop, in de jeugd ontvangen, in waarde hielden, en niet verlangden herdoopt te worden, maar te geloven, dat de kinderen van gelovige ouders verzekerd zijn van het eeuwige leven, ofschoon zij ongedoopt sterven, daar zij ook voor de doop van de erfzonde door het bloed van Christus zijn gereinigd, want de uitwendige waterdoop maakt hen niet zalig.
5. Van het vormsel, *non credunt esse sacramentum*; dat is, dat zij niet geloofden, dat het een sacrament is, maar dat de woorden in *Hand. hfd. 19* goed zijn, waarmee de priesters zelf het bevestigen.
6. Aangaande de boete geloofden zij niet, dat zij iemand, wie haar ook deed, kon zalig maken; want de waarheid en de verdiensten van het lijden van Jezus Christus alleen kan ons zalig maken en niet onze werken, ofschoon het doen van goede werken tot onze gehoorzaamheid nodig is.
7. Van de priesterwijding zeiden zij, dat het niets dan een menselijke instelling was, en dat zij wel de ware ordening van de dienaren in de gemeente wilden erkennen, maar niet voor een sacrament, en bleven dus bij hun eerste verklaring.
8. Aangaande het sacrament des altaars zeiden zij, niet te geloven, dat Christus in bloed en vlees in de zegening van het brood en de wijn tegenwoordig is. Dat ook in het avondmaal het brood en de wijn niet veranderen in het vlees en het bloed van Christus, maar dat zij, die dat gebruikten, Christus ontvingen in de geest door het geloof.
9. Omtrent de huwelijken staat verklaarden zij, dat het een godzalige staat was, door God ingesteld, maar erkenden dat niet voor sacrament, en ook niet voor een teken van Christus genade.
10. Van het oliesel zeiden zij, dat dit slechts geïdfeesten waren; dat men in een winkel of elders zoveel waar geeft voor een oortje als de priesters voor zeven stuivers, en verbonden aan het oliesel geen zaligheid.

11. Aangaande de moeder van Christus, Maria, geloofden zij, dat zij moeder en maagd was voor en na het baren: doch, hoe zij maagd gebleven was daarvan wisten zij niets te zeggen.
12. Bij de vraag over de heiligen, zeiden zij, dat zij geloofden, dat de gestorven heiligen en ook de heilige engelen ons hart en geweten niet kennen, terwijl zij ook geloofden, dat zij voor ons niet bidden kunnen. Wij hebben ook, zeiden zij, geen Middelaar bij de Vader dan Christus.
13. Van het misoffer zeiden zij, dat het afgoderij was, daar men voorgeeft, dat Christus in bloed en vlees daar tegenwoordig is, terwijl het nochtans slechts brood en wijn is. Dat zij ook niet geloofden, dat Christus daarin was, zoals de Roomse kerk gelooft.
14. Zij zeiden ook, dat de plechtigheden, instellingen en diensten in de roomse kerk niets dan menselijke instellingen waren. Dat men ook niet gehouden is die te onderhouden, daar God die niet heeft bevolen. Want zij verbieden te trouwen en sommige spijzen te gebruiken tegen het duidelijke bevel van God.
15. Gevraagd zijnde naar de roomse kerk, haar gezag, naar de paus als stedehouder van Christus en naar de bisschoppen, zeiden zij, dat zij de paus niet als het hoofd der kerk erkenden, en dat ook de bisschoppen der roomse kerk geen stedehouders van Petrus waren, veel minder van Christus.
16. Aangaande het uitspreken van de ban der Roomse kerk geloofden zij wel, dat de ware kerk de macht en het gezag had, om de openbare zondaren in de ban te doen en af te snijden, en dat zij, die onder de ban stierven, in hun leven de zonden niet nalatende, en zich met God en de gemeente niet verzoenende, veroordeeld waren. Maar zij geloofden, dat de roomse kerk die ban niet mag uitspreken, dan in geval de paus en zijn bisschoppen, alle gruwelijke afgoderijen en ijdele plechtigheden nalatende, de leer voorstonden, die Petrus en de andere Apostelen gepredikt en voorgestaan hebben.
17. Van de heilige dagen wisten zij niets te zeggen, dan van een Sabbat of Zondag, die ieder behoort te heiligen.
18. Aangaande het wijden van het water geloofden zij niet, dat dit nodig was.
19. Ook geloofden zij niet, dat er een vagevuur is, aangezien er slechts twee wegen zijn.
20. Aan de zondevergeving, door de priester zeiden zij niet te geloven.
21. Aangaande de voldoening en de verdiensten, zeiden zij, dat Christus dit alles tezamen en geheel verdiend heeft, en dat ook onze goede werken niets baten, ofschoon wij verplicht zijn goede werken te doen.

Houtkerke (Frans: *Houtkerque*) is een gemeente in Frans-Vlaanderen, in het Franse Noorderdepartement. Het dorp in het graafschap Vlaanderen werd in 1049 al vernoemd als *Holtkerka*; het hoorde van de 15e tot de 18e eeuw aan de graven van Horne(s).

4. Jan Herrewijn

JAAR 1560

Jan Herrewijn, bijgenaamd **Gerstekoren**, was geboren te Houtkerke, gelegen in Bergambacht, in West Vlaanderen. Vroeger leidde hij een ruw leven, en dobbelen, twisten en gaf zich aan drinken, brassen, vechten over. Enige tijd diende hij als soldaat, en, om het in één woord te zeggen, alles wat wereldse en ruwe lieden is eigen, zag men ook in hem. Maar, toen de door God bestemde tijd gekomen was, waarin het Hem behaagde deze zondaar uit de diepe afgrond op te trekken, gaf de Heere hem in het hart, om naar Londen in Engeland, te reizen, waarheen hij ook voor Pasen in het jaar 1560 gegaan is.

Hier verhuurde hij zich bij een brouwer, daar hij dit handwerk uitoefende. En, ofschoon hij in de brouwerij vele lieden vond, die hem verleidden tot velerlei boosheden en vooral tot dronkenschap, geschiedde het nochtans, dat hij, door de wonderbare beschikking van onze allergenadigste Vader, in aanraking kwam met enige Godzalige gelovigen, door wier vermaning hij de boosheid liet varen en de godzaligheid betrachtte. Hij was dikwerf in de samenkomst van de Hoogduitse gemeente tegenwoordig, en door de prediking van het Goddelijke Woord begon hij in het geloof en de ware kennis van Christus toe te nemen.

Toen in Engeland, wegens de geruchten van oorlog, spraak was van een leger op te roepen, werd Jan Herrewijn genoodzaakt om vandaar weer naar Vlaanderen te gaan. In het laatst van Juni ging hij met **Christiaan de Quekere, Jakob Dieussart en Janneke 's Konings** sloop, en zij kwamen te Nieuwpoort aan. Toen nu de bovengenoemde Jakob en Janneke bij *het Zwaantje*, tussen Veurne en Honscote, gevangen genomen werden, was hij nog bij hen, maar wist aan de handen der vijanden te ontkomen.

Dit hinderde Miebel Peel, beambte van de schout te Veurne grotelijks, waarom hij ook, horende, dat hij te Honscote was, hem bij de schout van Honscote aanklaagde. Toen nu de schout, Joris Mataret genaamd, hierdoor gedrongen werd naar deze Jan te vernemen, en het algemeen bekend was, dat hij in de woning van zijn zuster logeerde, kwam hij 's nachts met zijn dienaren, en nam deze Jan, die echter zeer gemakkelijk had kunnen ontvluchten, gevangen. Toen hij gebonden naar de gevangenis werd weggeleid, kwamen enige dronkaards de schout tegemoet, die daarom zei: "Men zegt, dat er te Honscote vele lieden zijn van de Schrift, maar aan deze dronkaards blijkt het niet."

Jan zei: Is het dan verkeerd, om zich dronken te drinken?"

De schout zei: "Ja, zou het niet?"

Jan hernam: "Waarom neemt gij dan hen niet gevangen? Want uw plicht is het toch om de bozen te straffen en de Godzaligen te beschermen."

Aldus werd hij in de gevangenis gebracht waarin hij zich zo vrijmoedig gedroeg, dat ieder zich daarover verwonderde.

En, daar hij niet zo spoedig voor de raad gebracht werd, als hij verwacht had, was hij zeer bedroefd, en vroeg aan ieder, die hij ontmoette, waardoor dit werd verhinderd; want zijn hart brandde van verlangen, om de Naam van Christus voor de rechters te belijden. Velen waren er, die dachten, dat hij de waarheid niet zou belijden, eensdeels, wegens zijn vorige goddeloze wandel, en anderdeels, omdat hij het Evangelie slechts weinig had leren kennen; doch de mensen oordelen veelal verkeerd.

Na geruime tijd daarnaar verlangd te hebben, werd hij eindelijk voor de beambten gebracht, waar ook een priester tegenwoordig was, om met hem te redetwisten. De priester vroeg hem allereerst, of hij binnenkort nog had gebiecht, hoe hij over de biecht dacht, en dergelijke

beuzelarijen meer.

Op dit alles antwoordde Jan op echt christelijke wijze, en veel beknopter dan later, want de gevangenis was hem als een school, waarin hij dagelijks zulke vorderingen maakte, dat hij dezelfde niet scheen te zijn, ofschoon zeer zelden hem enige lieden mochten bezoeken, uitgenomen zijn bloedverwanten, die alleen hij hem toegelaten werden, om hem spijs en drank en schone onderkleren te brengen.

Daarna vroeg de priester: "Geloofst gij niet, dat er zeven sacramenten zijn?"

De schout zei: "Of er zeven of twee zijn (want Jan had er twee beleden) wat ligt daaraan gelegen? Die er zijn, zal hij zo laten."

Toen zei de advocaat, Jan Priessen genaamd: "Geloofst gij niet, dat de Heere op het altaar is in vlees en bloed?"

Gerstekoren antwoordde met Stefanus, "dat de Allerhoogste niet woont in tempelen met handen gemaakt," daar de Profeet zegt: "Alzo zegt de Heere: de hemel is mijn troon, en de aarde is de voelbank mijner voeten, waar zou dat huis zijn, dat gijlieden Mij zoudt bouwen? Of waar is de plaats Mijner rust?"

Wegens deze vraag vermaande hij de overheid zeer ernstig, en sprak over de plaats uit de Schrift, daartegen ingebracht, en zei, dat zij de leer der pausgezinden naarstig moesten beproeven met de toetssteen der heilige Schrift, opdat zij zien zouden, hoezeer die leer tegen de heilige Schrift streed, voor zij daarover vonnis velden. "Want," zei hij, "als gij dit niet doet, en gij en ik zullen staan voor de rechterstoel van Christus, waar wij allen moeten verschijnen, dan zult gij, maar, helaas, te laat, zien, hoe dwaas gij gehandeld hebt. Let ook ernstig op de kracht van Petrus' woorden, waardoor wij gehouden zijn Gode meer te gehoorzamen dan de mensen. Nu is het nog tijd deze zaak rijpelijk te bedenken, want in het laatste oordeel zullen uw priesters, noch geloofsrechters, noch bevelen van de koninklijke majesteit u kunnen verontschuldigen. Daarom, beproeft hun leer goed; niet om mijnentwil, maar om des Heeren wil, want dan zal ieder zijn eigen pak moeten dragen. De Heilige Geest zegt, "dat hun werken hen zullen volgen." Het is waar, dat de roomse kerk ten tijde der Apostelen en daarna de ware kerk van Christus was, gelijk de gemeenten van Korinthe, Galatië, Filippi, enz. tot die kerk behoorden; maar, aangezien zij van het zuivere Woord van God afgeweken is, en niets anders dan fabelen en leugens begon aan te hangen, de sacramenten van Christus vervalste, en op haar gezag daarbij nog andere voegde, de christelijke tucht in een dwaze oorbiecht en de ban van de paus veranderde, is God van haar geweken, en kan niet meer de kerk van God, maar die van de duivel genoemd worden. Want Hij wil en kan ook niet aan een volk of land gebonden zijn."

Toen beval de advocaat, dat men hem zou wegleiden. Nadat hij dus herhaalde malen zijn geloof vrijmoedig voor de heren beleden had, verzocht hij hun op de een of de andere wijze, zoals dit het beste kon, met hem te handelen. De heren en priesters smeekten hem, om zijn gevoelens, zoals zij die noemden, te laten varen.

Hij antwoordde daarop, dat hij geen bijzondere gevoelens aankleefde, maar dat de Heilige Geest hem leerde het goede na te jagen en het kwade te schuwen.

Ja, zeiden zij, "ziet gij niet, dat de gehele wereld, wegens deze leer, in oproer verkeert, en dat er zovele geleerde mannen geweest zijn, die de leer niet zo konden opvatten."

Toen zei hij: "Het oproer ontstaat niet wegens de leer, want zij zelf heeft de vrede lief; ja, deze leer is in staat alle kwaad, twist en tweedracht weg te nemen; maar alle oproep is toe te schrijven aan de boosheid der mensen, want zij willen zich onder deze leer niet buigen. Dat vele geleerden deze waarheid niet konden begrijpen, is waar; want zij hebben dat gepoogd te doen met hun eigen wijsheid, wat onmogelijk is, en waarom zij ook dwaas geworden zijn, zoals Paulus leert. Daarom dankt ook Christus Zijn hemelse Vader, dat Hij dit voor de wijzen verborgen heeft, en het de kinderen heeft geopenbaard."

Toen de dienaren hem van het stadhuis naar de gevangenis leidden, wekten zij hem op om goed te spreken, en zeiden, dat alles goed zou gaan.

Kort voor zijn dood werd hij nog eens voorgebracht en zeer scherp aangevallen over het zuivere gevoelen, dat hij had aangaande het avondmaal, en zij brachten daartoe een aantal getuigenissen bij van oude leraars, vooral van Augustinus, waarmee zij hun best deden hem wijs te maken, dat zij bij die plechtigheid geen gewoon brood noch gewone wijn ontvangen, verder, met een vals verdraaien van Christus' woorden: "Dat is Mijn lichaam" en nog vele andere bewijzen.

Op verstandige en christelijke wijze antwoordde hij, dat hij nooit had tegengesproken, en ook nu nog niet tegensprak, dat Christus in het avondmaal tegenwoordig was, maar dat hij alleen de lichamelijke tegenwoordigheid loochende. Hij zei te belijden, dat men in het avondmaal de gemeenschap van het lichaam en het bloed van Christus ontving, maar alleen op geestelijke wijze.

Aldus wist hij de uitvoerige bewijzen van de drogredenaars met weinige woorden te wederleggen en te vernietigen. Daar hij, zoals wij boven reeds hebben meegedeeld, met niemand spreken mocht, beijverde hij zich, zoveel hij slechts kon, om zijn naasten te stichten en te onderwijzen. In geen geringe mate wist hij de belangstelling tot de waarheid bij het volk op te wekken door onderwijs en vermaning, en door dagelijks zeer vele psalmen en geestelijke liederen, waarvan hij er enige gemaakt had, te zingen.

Toen de priesters zagen, dat het volk met grote scharen aan de gevangenis stond, waren zij woedend, bedreigden het volk, en deden hun best hem te beletten langer te zingen; vooral des Zondags en op enige andere dagen, als er veel volk op de markt was, hield hij zich met zingen bezig.

In deze tijd waren er twee dieven met hem in de gevangenis gesloten, teneinde deze godzaligen getuige van Christus des te zwaarder te bezoeken. De pausgezinden zijn gewoon de gelovigen zeer te plagen met de tegenwoordigheid van goddeloze en onrechtvaardige liederen, wat ook door de hemelse Vader wordt toegelaten, opdat zij aan hun hoofd Jezus Christus gelijkvormig zouden zijn, Die onder de goddelozen verkeren moest. Toen deze beide dieven bij hem in de gevangenis zaten, wisten zij in het geheim van hun vrienden enige gereedschappen te verkrijgen, waarmee zij uitbraken en ontvluchtten. En, ofschoon de gelegenheid voor Gerstekoren zeer gunstig was, wilde hij niet weglopen, vooreerst, omdat hij vreesde, dat men van deze uitbraak zijn broeder zou beschuldigen, ten anderen ook, omdat hij zich niet geneigd gevoelde te ontvluchten, maar om te blijven. Hiermee bewees hij vooreerst zijn vurige liefde tot God en een ijverige begeerte, om zich voor de waarheid op te offeren, en ten andere ook zijn liefde tot de naaste.

Toen hij nu voor zeker vernam, dat het vonnis van het hof luidde, dat hij sterven moest, werd hij met grote vreugde vervuld, en loofde en dankte de Heere, dat Hij hem waardig had geacht om voor Zijn naam te lijden. Deze vreugde betuigde hij in een brief, aan de broeders toegezonden, waarin hij hen ook ijverig vermaande tot standvastigheid. Toen hij nu de heren van Honscote zagen, dat zij volgens het vonnis gedwongen waren, dit onschuldig lam op de slachtbank te leggen, stelden zij tot volvoering van hun boosheid de 4^e November vast, Daar er op die dag te Sint Wijnocxbergen een feest zou worden gevierd, hoopten zij, dat er velen naar dit feest zouden gaan, en meenden aldus hun voornemen met minder zorg voor oproer, dat zij in deze zaak vreesden, te kunnen volbrengen.

Te vier of vijf uur in de ochtend van de 4^e November lieten zij de gevangene uit de gevangenis naar het stadhuis brengen, waar zij hem zeer plaagden en hem baden zijn gevoelens te laten varen, en hun broodgod van een Grauwen monnik, die daar de mis bediende, aan te nemen, of tenminste te belijden, dat Christus in vlees en bloed in het avondmaal was; en beloofden hem, wanneer hij dit deed, terstond te zullen loslaten, doch hij

weigerde dit. Eindelijk begon de mispriester de mis te lezen. Vervolgens bonden zij Jan, brachten hem naar de kapel, en dwongen hem daar te blijven. Doch Jan keerde de mispriester de rug toe, stopte ogen en oren toe, daar hij hun lasterlijke boosheid zien noch horen wilde. Toen nu de mispriester de broodgod ophief, wat zij *heiligen* noemen, vroeg iemand, die nevens Jan neerknielde: "Is Christus nu niet in handen van de priester?" Toen antwoordde Jan: "Neen, neen, o neen, Hij zit aan de rechterhand van Zijn Vader in de hemel."

Nadat het gewone uur aangebroken was, en zij zagen, dat zij niets op hem konden winnen, werd hij in de vierschaar gebracht, waar hij veroordeeld werd, om als ketter te worden verbrand, vooral omdat hij niet geloofde, dat Christus' vlees en bloed in het avondmaal tegenwoordig was.

Toen zijn vonnis gelezen was, beweerde hij op zeer voortreffelijke wijze, dat zijn belijdenis overeenkomstig de waarheid was, en vals, wat zij met vuur en zwaard voorstonden. Aldus werd hij in de handen van de beul overgeleverd, die hem met behulp van zijn dienaren, terstond voorbracht. Toen Jan in de deur van het stadhuis stond op de bovenste trap, zag hij met een zeer opgeruimd gelaat, alsof hij lachte, naar het volk, en sprak de omstaande schaar zeer vrijmoedig uit Gods woord aldus aan: "Alzo beloont deze boze wereld de ijverige dienaren des Heeren. Want in vroeger tijd, toen ik dronk en schonk, zwierde en dobbelde, en in allerlei goddeloosheid leefde, behoefde ik voor dusdanige boeien niet te vrezen (hij hief hierbij zijn geboeide handen op). Toen was ik ieders vriend, door ieder geprezen en geacht maar, zodra gaf ik mij niet aan de Godzaligheid over, of de wereld begon mij vijandig te zijn, en mij te vervolgen, gevangen te nemen en te doden, doch hieronder ben ik welgemoed en getroost. Want nooit wist ik, dat Gods Woord zo machtig is als ik nu gevoel. Daarom, lieve broeders, weest vrijmoedig; want al ziet men hen aldus gevangen, gebonden en geboeid (en hij toonde weer zijn handen), het zal niet schaden: want dit hebben zij Christus ook gedaan. Hebben zij," zegt Hij, "Mij vervolgd, Zij zullen ook u vervolgen; de dienstknecht is niet meerder dan Zijn Heere."

Toen Jan aldus in het perk stond, kwam er een broeder tot hem, nam hem bij de hand en troostte hem, en scheidde niet van hem, totdat hij in de hut ging om te worden verbrand. Daarna riep Jan, aan de ene zijde van het perk opgaande, aanhoudend het volk toe, en werd ook door velen vermaand en vertroost.

Toen hij aan het einde daarvan kwam, begon hij de 130sten psalm te zingen: "*Uit diepe nood schrei ik*, enz. Na het eerste vers begonnen te hebben, kwam de Minderbroeder, die nauwelijks door het volk kon heendringen, tot hem, om hem in de laatste uur zijns levens nog te kwellen. Hij viel voor Jan Gerstekoren op de knieën en zei: "Jan, bekeer u, het is nog tijd." De lijder luisterde er niet naar, en keerde hem de rug toe. De daarbij staande broeders riepen de Minderbroeder toe: "Bekeer uzelf, gij huichelaar!" Intussen zong Jan ongehinderd voort. Toen de Minderbroeder zag, dat hij niet vorderde, stond hij op, begon het volk aan te spreken, en vermaande hen zich niet te laten ontstichten, "al hoorden zij," zei hij, "de ketter van God zingen."

Enige broeders, die daarbij stonden, riepen: "Zwijg, niemand is er door ontsticht."

Toen wendde Jan zich naar de monnik en zei: "Zou er ook iemand ontsticht kunnen worden, als men van God zingt?"

Andermaal riepen de omstaande broeders: "Neen, er is niemand door ontsticht."

Hij zong voort en eindigde de psalm. Velen zongen stil mee, anderen met luider stem. Zij, die hem vermaanden en vertroostten, gingen daarmee vrijmoedig voort en zeiden: "Strijd vroom, mijn broeder, uw verlossing is nabij" enz. Meer dan vier honderd waren er, die dit deden. Velen bestrafden ook de monnik op dappere wijze. Jan beantwoordde de troostrijke woorden van de broeders en zei, dat hij daar gekomen was, om met de hulp des Heeren te strijden.

Toen de monnik zag, dat Jan noch het volk hem gehoor gaf, viel hij op zijn knieën in het slijk, en vermaande het volk, om voor die ellendigen ketter, zoals hij hem noemde, te bidden, en hield zich, alsof hij ook bad. Doch niemand wilde met hem bidden of knielen, waarom hij het volk toornig aankeek. Toen Jan de psalm gezongen had, viel hij op de knieën, en bad God vurig doch kort. Terstond stond hij op, en wekte het volk als vroeger, op, de heilige Schrift te onderzoeken, teneinde door geen valse leer te worden verleid. Hij vermaande hen ook de mensen niet te vrezen, maar God, en zei bij herhaling: "Vreest de mensen niet, want zij moeten vergaan als kaf, als wind, als een oud kleed. Zij hebben geen macht een haar van ons hoofd te krenken, dan met de wil des Vaders."

En, toen hij gereed stond in de hut te gaan, zei hij: "Mijn broeders, nu ga ik voor u ten offer, volgt mij gewillig en vrijmoedig na, als de Heere dit ook over u mocht beschikt hebben."

Toen hij er was ingegaan, en zich aan de paal geplaatst bad, kwam de monnik andermaal tot hem, viel voor hem op de knieën, en zei: Jan, nog is het tijd: bekeer u toch! Doch Jan luisterde niet naar hem.

Toen hij aan de paal stond, bad hij voor zijn vervolgers, en beval zijn geest herhaaldelijk de almachtige God aan. De broeder, die hem bij de hand genomen had, stond in het midden der gerechtsdienaren en bij de beul. En, ofschoon hij de martelaar voortdurend vermaand, en aan de dienaren, vooral aan de beul, ernstig gevraagd had, hem te laten spreken, aangezien het nu zijn leven gold, was er toch niemand, die hem gevangen durfde nemen; maar zij waren meer, verbaasd, verlegen en beschaamd dan hij, die daar de dood moest ondergaan.

De beul, die in dit ambt nog niet behoorlijk was geoefend, verworgde Jan op deerlijke wijze en verbrandde hem, zo zelfs, dat de omstanders zeer ontroerd riepen: "gij moordenaar, waarom vermoordt gij de man aldus tegen het vonnis?"

Aldus gaf deze vrome getuige van Christus Jezus zijn geest aan de Heere over, op de 4de November 1560.

Zijn lichaam werd tot as verbrand, en de as op de markt begraven. Velen werden door de dood van deze martelaar in de kennis van het Evangelie versterkt en ook velen verlicht.

Hoofdstuk 6

Enkele andere geloofsgetuigenissen uit Vlaanderen

Melden is een dorp in het zuiden van de Belgische provincie Oost-Vlaanderen. Het is een deelgemeente van Oudenaarde. Melden is een langgerekt, kronkelend straatdorp, langs de Schelde. In het dorp staat de Sint-Martinuskerk.

1. Johannes de Klerck

JAAR 1525

Johannes de Klerck, geboren te Melden, was de oudste broeder van Pieter de Klerck, van wie wij later zullen spreken. Deze Johannes werd, in het jaar onzes Heeren 1513, in de stad Melden gevangen genomen, omdat hij aan de deuren van de grote kerk aldaar enige artikelen aangeslagen had tegen de gezonden aflaatbrieven van de paus, waarin hij schreef, dat de paus de antichrist was. Hierom werd het volgende vonnis over hem uitgesproken, namelijk, dat hij gedurende drie dagen, op zekere tijden, met roeden zou gegeseld, en hem een schandteken aan het voorhoofd zou ingebrand worden. Toen zijn moeder, die een oprechte en christelijke vrouw was, maar een man had, die de waarheid haatte, zag dat haar zoon gegeseld en gebrandmerkt was, bemoedigde zij hem, en riep op luide toon: "Zo moet Christus met zijn merktekenen in u leven!"

Daarna reisde de genoemde Johannes de Klerck, gestraft en gebrandmerkt, naar Rosoay, in Brie, en vandaar naar Metz, in Lotharingen, waar hij enige tijd woonde, en zich met zijn ambacht het wolkammen bezig hield.

Op zekere avond voor de dag, waarop men, even buiten de vesting der stad, aan enige beelden in een kapel grote eer zou bewijzen, kwam Johannes, met een Goddelijke ijver, zoals de uitkomst leerde, ontstoken, aan de plaats waar de volgende dag de beelden zouden worden aangebeden, en sloeg die aan stukken. Toen nu de hogere geestelijken, priesters en monniken het volk met grote pracht en in processie daarheen leidden, en ontdekten, dat hun beelden geschonden en verbroken waren, bewogen zij de gehele stad, om de dader van dit feit te zoeken, die dan ook zeer spoedig werd gevonden.

Behalve dat men reeds vermoeden op hem had, hadden sommigen hem in de vroege morgen de stad zien ingaan. Hij werd daarom gevangen genomen, beleed zijn daad terstond en gaf voor het gehele volk de reden op, waarom hij dat gedaan had. Het volk ontstak daarover dermate in gramschap en woede jegens hem, dat men terstond verlangde, dat men hem een gruwelijke dood zou aandoen.

Nadat hij de zuivere leer van de Zoon Gods, Jezus Christus, voor de rechters en het volk met kloekmoedigheid had beleden, werd zijn vonnis geveld, en hij naar de plaats, Champasselle genaamd, gevoerd, waar hij zijn straf ontvangen zou. Men het hem een zeer wrede dood ondergaan. De beul hieuw hem eerst de rechterhand af, daarna werd hem de neus met scherpe tangen afgeknepen, zo ook de armen, de borsten afgesneden, en van zijn hoofd cirkelsgewijze de huid afgestroopt en met vuur verschroeid. Hij dit wrede schouwspel was niemand tegenwoordig, die zich niet ten hoogste hierover ontzette, voornamelijk toen zij de onoverwinnelijke standvastigheid zagen, waarmee God Zijn dienaar versterkte, die onder de grootste en zwaarste pijnigingen de volgende woorden uit de 115de Psalm op de lippen nam en uitsprak: "*Hunlieder afgoden zijn zilveren goud, het werk van mensenhanden,*" enz. Het leven, dat in dit ellendig lichaam nog over was, werd daarna spoedig door het vuur verteerd.

Dit geschiedde op de 29e Juli in het jaar onzes Heeren 1525.

2. Dionysius van Rieux

JAAR 1529

Dionysius van Rieux was een van de eerste, die te Melden de Evangelische leer beleet, en met zijn bloed standvastig bezegelde. Hij betuigde openlijk, dat de mis een ware verloochening van de dood en het lijden van Christus Jezus was. Dit gevoelen en deze waarheid hield hij vast; doch Briconet, de bisschop van Melden, beproefde door allerlei middelen hem hiervan af te brengen, en beloofde hem te zullen verlossen, en ook de jaarlijkse renten en voordelen te zullen geven. Doch hij stond hem zeer sterk tegen, bestrafte hem hard en zei: "Ja heer, bent u er toe gekomen en zo uitzinnig geworden dat gij mij tot zodanige verloochening, en verzaking van mijn God wilt verleiden? Weet gij niet, dat er geschreven staat: "Wie Mij verloochend zal hebben voor de mensen, die zal Ik ook verloochenen voor mijn Vader". Deze woorden van onze Heere Jezus Christus waren bij deze vrome man derwijze in zijn hart gedrukt, dat hij die dikwerf met grote nadruk herhaalde, ja dikwerf verschrikte, wanneer hij die uitsprak.

Hij werd veroordeeld om levend verbrand te worden, en op een stuk mandwerk naar de gerichtsplaats gevoerd, terwijl hij onophoudelijk sprak en het volk vermaande, dat zij de waarachtige leer van het eeuwige leven en van de zaligheid moesten aannemen. Men had een houten kruis in zijn handen gebonden, dat hij echter met inspanning van alle krachten uit zijn handen wist los te wringen, en wierp het in een plaats, waar het water placht te vloeien. En, daar het op die dag zeer had geregend, dreef het kruis met het water weg, hetwelk de priesters en monniken derwijze speet en ergerde, dat zij zich niet konden bedwingen hem allerlei leed aan te doen.

Aldus werd hij levend verbrand, en wel, volgens het verlangen van de vijanden der waarheid, onder langzame en ondraaglijke pijnigingen. Drie malen werd hij in de lucht getrokken, terwijl er een zwak vuur onder hem werd gestookt. Intussen liet hij niet na God aan te roepen, totdat hij de adem had uitgeblazen. Alzo werd deze goede en Godvrezende man de Heere Christus opgeofferd, op de 3de Juli in het jaar 1529.

3. Christophorus Fytretus te Nuys, bij Oudenaarde

JAAR 1586

Deze was een bedenaar van het Goddelijke Woord te Nuys. Toen de stad met geweld was overvallen en ingenomen, namen zij Fytrertis gevangen, en werd hij terstond opgehangen en vermoord. Daarmee waren zij nog niet tevreden, en verbrandden hem later.

Aldus eindigde deze goede man zijn leven, wat plaats had in het jaar van onze enige Zaligmaker Jezus Christus 1586.

4. Jan van Ostende, bijgenaamd Tromken

JAAR 1551

Jan van Ostende, Tromken bijgenaamd, uit het land van Vlaanderen, wist zich, in een grote vervolging van de christenen, die met wagens vol te Gent gevankelijk werden binnen gebracht, door de vlucht te redden. Later echter werd hij te Antwerpen gevangen genomen, waar hij de christelijke waarheid zeer vrijmoedig voorstond.

Terwijl hij in de gevangenis zat, schreef hij brieven aan de predikanten der Nederlandse gemeente te Londen, bovenal aan **Martinus Micron**, waarin hij hem en alle anderen vermaande, dat zij de vrede, die de almachtige God de gelovigen christenen in Engeland door Zijn grote genade gegeven had, niet moesten misbruiken, en de zegen des Heeren met dankbaarheid en vrees genieten. Hieruit blijkt, dat de goede martelaar al vooruit zag, dat Engeland, om de ondankbaarheid van het volk, een zware plaag boven het hoofd hing, wat wij, helaas, met onze ogen hebben aanschouwd.

In de gevangenis werd hij door verschillende personen ondervraagd, hetwelk hij zelf in vragen en antwoorden aldus heeft beschreven.

Vraag. Hoe lang is het wel geleden, dat gij gebiecht hebt?

Antwoord. Zeven jaar.

Vr. Hoe komt het, dat gij in zo lange tijd niet hebt gebiecht?

Antw. Omdat de biecht uit de mensen is en niet uit God.

Vr. Gelooft gij dan niet, dat gij door berouw, boete en vergeving van de priester van al uw zonden wordt gereinigd.

Antw. Het bloed van Jezus Christus maakt mij alleen rein van alle zonden.

Vr. In hoeveel tijd hebt gij het sacrament niet genoten?

Antw. In twee jaren niet.

Vr. Hoe kan het samengaan, dat gij, die een godvrezend man wilt zijn, en met recht daarvan alle maanden of om de zes weken gebruik behoort te maken, in zolang daar niet geweest zijt?

Antw. Omdat men het niet gebruikt naar de instelling en het bevel van Christus Jezus. Want Christus heeft wijn en brood verordend, en zij geven alleen brood.

Vr. Sommigen geven toch wijn, vooral de monniken.

Antw. Dat is waar; maar zij geven het alleen als wijn en niet als een deel van het sacrament.

Vr. Dat is waar. Wat dunkt u van het sacrament; gelooft gij, dat het brood Christus' lichaam is?

Antw. Nee; maar ik geloof, indien ik het ontvang naar de instelling van Christus, dat ik door het geloof het lichaam en bloed van Christus ontvang, namelijk, al de krachten en verdiensten, die mij door het verbreken van het lichaam en het uitstorten van het bloed van Jezus Christus ten goede komen.

Vr. Gelooft gij dan niet, dat door de vijf woorden, die de priester spreekt, Christus in de handen van de priester komt?

Antw. Nee; want Chrysostomus zegt, dat die de dis heiligde in het avondmaal, die heiligt hem nog, en dat uit zichzelf, uit loutere genade."

Vr. Wat dunkt u van de aanroeping der heiligen?

Antw. Ik houd mij aan het gebed, dat Christus mij geleerd heeft: *"Onze Vader, die in de hemelen zijt,"* enz,

Vr. Hoe denkt gij over het vasten?

Antw. Ik vast in het geheel niet.

Vr. Christus heeft toch zelf gedaan, moet men dan Christus niet navolgen?

Antw. Ja, in alle mogelijke dingen; maar, dat is een wonderwerk, en een onmogelijke zaak, die niemand heeft verricht dan Mozes, Elia en Christus. Want, wanneer wij Christus daarin navolgen, dan moeten wij, zonder iets te eten of te drinken, vasten.

Vr. Houdt gij ook de quatertemperdagen?

Antw. In het geheel niet.

Vr. Moet men dan nimmer vasten?

Antw. Ja, wanneer de kerk in nood verkeert, en zij zich voor God verootmoedigt en Hem om genade, hulp en verlossing bidden wil.

Vr. Vast gij dan ook?

Antw. Ja,

Vr. Wanneer?

Antw. Als de nood dit eist.

Vr. Wat wil het zeggen: als de nood dit eist?

Antw. Dat is, wanneer ik mijn vlees kastijden, of iets bijzonders van God bidden wil, dat ik van hart verlang te ontvangen.

Vr. Wat noemt gij dan vastenpijs?

Antw. Zoals ik dit heb, hetzij vlees of vis, maar dat matig.

Wij spraken ook nog lang over de kinderdoop, over de rechtvaardigmaking en meer andere dingen, die te uitvoerig waren om te beschrijven; wij hebben ons alleen bij het bovenstaande bepaald.

Na deze samenspraak redetwistte hij nog eens met enige monniken, die de schout tot hem gezonden had, om hem te ondervragen en te onderzoeken, die hem ook vroegen, of de paus het hoofd der kerk was.

Toen hij antwoordde, dat dit Christus was, zeiden zij: "maar gelooft gij niet, dat ook de paus het hoofd is?"

"Nee," zei hij, "want anders moest de kerk twee hoofden hebben, en zou ze een monster zijn. Christus is alleen het hoofd, en al de anderen zijn Zijn leden."

Ja," zei de monnik, "dit zeggen al de kettters. Is St. Pieter dan niet het hoofd der Apostelen geweest, die Christus voor alle andere Apostelen altijd aansprak, daar Hij op hem zijn kerk grondvest; daar Hij hem beval de penning uit de vis te halen; en daar Hij hem tot driemaal toe beveelt zijn schapen te weiden?"

Jan antwoordde: "De Apostelen hebben gelijke macht en hetzelfde bevel van Christus ontvangen, en in één onderwijst Hij hen gewoonlijk allen, die hetzelfde ambt en dezelfde bediening hebben. Daarom, wat Petrus bevolen is, is allen anderen Apostelen en pastoren bevolen. Want pastor betekent een herder, en een herder is een verzorger van schapen of schaaphoeder; dus gaat hun het bevel gezamenlijk aan: "Hoed Mijn schapen."

Zij vroegen hem, waarom hij het Evangelie geloofde.

Hij antwoordde: "Omdat het de kerk heeft aangenomen."

"Waarom gelooft gij dan niet," zei zij, "al wat de kerk houdt, gebiedt en leert?"

Hij antwoordde daarop: Omdat zij houdt, gebiedt en leert, wat tegen het Evangelie strijdt, wat zij goed heeft aangenomen, en waaraan zij zich behoort te houden."

Toen zeiden de monniken: "Zijn dan al onze ouders verdoemd?"

Jan antwoordde: "Dat wil ik aan het oordeel van God overlaten. God zal de tijd der onwetendheid aanzien, en hun genadig zijn; maar het licht des Evangelies schijnt, dat geruime tijd verborgen was. Laat ieder voor zich toezien dat hij het waarneemt. Christus heeft nu Zich onzer ontfermd, en het Evangelie weer aan het licht gebracht, met kracht laten doordringen, en de gehele aarde er mee vervuld, hoewel de paus met al zijn aanhangers daartegen is."

Na nog vele woorden te hebben gesproken, zeiden de monniken eindelijk "Wij zijn hier niet gekomen om met u te redetwisten. Wij hebben al genoeg van u. Als men redetwisten wil,

moet men het in de scholen doen."

Nadat deze vrome getuige der waarheid aldus de waarheid beleden, de vijanden der waarheid overwonnen en beschaamd had, werd hij door de raad van Antwerpen ter dood veroordeeld, en in de maand Oktober van het jaar onzes Heeren 1551 verbrand.

5. Arnoud Diericks

Arnoud Diericks, een Godvruchtig en eenvoudig man, geboren in West-Vlaanderen, was een landbouwer van zijn bedrijf, en vertrok uit zijn vaderland, teneinde Gods Woord in de gemeente des Heeren te horen, en daarnaar te leven. Aldus kwam hij in Oost-Friesland bij de gelovigen, betoonde zich daar enige tijd zeer vlijtig en naarstig, om de wil van God te leren verstaan door de prediking van het Evangelie.

Daarna begaf hij zich eens weer naar Vlaanderen, om daar zijn vrienden te bezoeken, zoals hij vroeger meermalen had gedaan. Toen hij op zijn terugreis was, begaven zich de gerechtsdienaren van Brugge op weg om zekere kerkdief te zoeken. Immers, de pausgezinden versieren hun kerken met goud en zilver, en menen, dat God, Die een Geest is en in de Geest wil gediend zijn, met zulke uiterlijke dingen kan worden vereerd, terwijl hun afgodische kostbaarheden dikwerf de dieven ten roof worden. Deze namen hun intrek in het logement, waar ook Arnoud die nacht gelogeed was, namen hem gevangen en dachten, dat zij de dief hadden gevonden.

Toen hij gevangen zat, openden zij zijn pak, en vonden er brieven in, die enige broeders uit Vlaanderen aan de broeders te Embden geschreven hadden. Zij zagen bij die gelegenheid wel, dat hij de dief niet was, die zij zochten, maar beschuldigden hem voor een ketter, en lieten hem aangaande zijn geloof ondervragen. Arnoud verzocht hun om daarmee toch te willen wachten tot de volgende dag, en dat hij hun dan alles zou meedelen, wat zij slechts vragen zouden. Diezelfde nacht bracht hij door in het vurig gebed tot God, waarin hij vroeg, dat God hem, volgens Zijn belofte, Zijn Heilige Geest wilde geven, Die door hem spreken zou, teneinde getuigenis af te leggen van de Evangelische waarheid.

Bij het aanbreken van de dag kwamen vier monniken tot hem in de gevangenis te Brugge, die hem wegens zijn geloof ondervroegen, wat hij met grote vrijmoedigheid beleed, terwijl hij met de Schrift het valse geloof en de uitgedachte sacramenten en plechtigheden der pausgezinden weerlegde. Het was treffend om te horen, hoe eenvoudig, aangenaam en gepast hij op elk artikel de heilige Schrift aanhaalde, zodat ieder, die het hoorde, zich daarover verwonderde.

Zij zagen, dat hij een landman was, en aan geen hogeschool gestudeerd had, en ondervonden nochtans, dat de monniken, die voor geleerden te boek stonden, hem niet konden tegenstaan, maar veel meer door hem niet de Schrift overwonnen en beschaamd gemaakt waren. Onder andere zeiden zij: "Hij moet van de duivel bezeten zijn, hoe zou hij anders de Schrift aldus kennen."

Nadat de geestelijken dikwerf met hem gesproken hadden vooral over het artikel, of ook de heiligen onze voorsprekers, voorbidders of middelaars bij God zijn; en aangezien Arnoud Christus de behoorlijke eer gaf, die geen schepsel toekomt, daar Christus alleen onze Middelaar, Voorspreker en Voorbidder bij de Vader is, werd hij door een vonnis veroordeeld, om levend te worden verbrand, welke dood hij met grote en wonderlijke standvastigheid onderging.

Aldus legde hij door zijn dood van de ere des Zoons Gods getuigenis af, en ontsliep in de Heere, hetwelk geschiedde op de 22ste Maart in het jaar onzes Heeren 1557, te Monikeree, in Vlaanderen, waar hij het eerst gevat en gevangen genomen was.

Mesen (Frans: *Messines*; Vlaams: *Meesen*) is een stad en faciliteitengemeente in de Westhoek van de provincie West-Vlaanderen. De stad telt bijna 1000 inwoners en is daarmee de kleinste stad van België.

6. Daniël Galland

7. Pieter Annood

JAAR 1561

In het jaar 1561 geschiedde het, dat velen uit West-Vlaanderen, vooral van Meessen en daaromtrent, vluchtten naar Engeland, en er velen in het begin van de winter te Nieuwpoort verzameld waren, die, wegens de tegenwind, wel zes weken genoodzaakt waren daar met hun huisgezinnen stil te liggen. Met een gunstige wind vertrok er een schip met lieden bevracht, van Nieuwpoort naar Londen; doch, daar de wind zeer spoedig veranderde, werden nog enige genoodzaakt met hun huisgezinnen achter te blijven.

Op de 28e November gingen, omtrent middernacht, sloop, om naar Londen te varen, François Bolle en zijn huisgezin, en Jan Godschalck en zijn huisgezin, beiden van Meessen; verder Gerard Matte en zijn huisgezin, van Yperen, en Jakobus Bucerus. Doch daar de wind, zodra zij in zee waren, veranderde, was de schipper genoodzaakt in de haven te **Duinkerken** binnen te lopen. En, ofschoon zij hier niet lang dachten te zullen blijven, en geen plan hadden het schip te verlaten, wegens het gevaar, zei nochtans de schipper, omdat hij vrees had, dat zij en hun kinderen het schip verlaten moesten.

Aldus verlieten zij omtrent de middag het schip, en kwamen in de stad. François Bolle en Jan Godschalck gingen met hun gezinnen ten huize van een burger, die zij goed kenden, logeren. Maar Gerard Matte en Jakobus Bucerus namen hun intrek in *de Wilde Zee*. Deze werden door de schout en het volk opmerkzaam gadeslagen. De volgende dag kwamen ook in de stad Pieter Annood, Daniël Galland, Jan Campen en nog enige andere broeders, die allen in *Beselare* logeerden. Toen nu het gerucht hoe langer hoe meer zich in de stad verspreidde, dat er zeer vele Lutheranen, zoals zij hen noemden, van Nieuwpoort en elders gekomen waren, deed de schout daarnaar onderzoek, en begon daarmee des morgens omstreeks acht uren.

Vooreerst kwam hij in de *Wilde Zee*, waar Gerard Matte en Jakobus Bucerus gelogeed waren, en vroeg naar hen. Doch zij waren reeds terstond uitgegaan, om naar de zee te gaan, en wisten niet, wat er gaande was. Toen de schout niet vond, wie hij zocht plaatste hij twee gerechtsdienaren aan de deur van het logement, met bevel de beide mannen bij hun komst gevangen te nemen. Hij ging intussen naar andere plaatsen, en kwam ten laatste aan het logement, *Beselare* genaamd waar hij Pieter Annood en Daniël Galland gevangen nam, en wel vooral, zoals men zei, omdat er enige boekjes bij hen gevonden waren. Terwijl intussen de schout in dit logement kwam, om genoemde lieden gevangen te nemen, waren Jan Campen en nog enige anderen naar de schepen gaan zien, zodat zij toen nog niet gevangen genomen werden.

Na hun vangenneming werden Pieter Annood en Daniël Galland terstond voor de heren gebracht, waar zij gedurende vier uren werden ondervraagd.

Deze beide werden omtrent een half jaar in de gevangenis gesloten, en op velerlei wijze door monniken en priesters, alsook door vrienden en bloedverwanten aangevallen. Toen men zag, dat men niet vorderde, bedreigden zij hen met de pijnbank, waardoor Pieter Annood, een zeer gevoelig man, bevreesd werd, en zijn vrijmoedigheid enigermate liet varen. Maar door de

genade Gods hield **Daniël** zich voortdurend even vroom, en vreesde pijn noch smart, noch zelfs de dood, en wel wegens de krachtige liefde, die hij Christus zijn Zaligmaker toedroeg. Aldus werd Daniël zeer wreed gepijnigd, vooral om zijn medebroeders te noemen, doch hij verklapte niemand, niettegenstaande hij zo jammerlijk gepijnigd was, dat hij het voorkomen van een mens geheel scheen te hebben verloren. Niemand, of hij moest een hart van steen gehad hebben, kou hem zonder tranen zien. Daarna werd hij van Pieter gescheiden en in een duister hol gebracht, zodat niemand tot hem of tot Pieter toegang had.

Eindelijk ontboden de heren een zeer vermaarde priester van Brugge, die steeds met de grootste haat het heilige Evangelie zocht te verdrukken. Hij was een dokter in hun godgeleerdheid, van de monnikenorde de Augustijner geheten, genaamd Rogerius de Jonge, alsmede van Yperen broeder Jan Heijda, geestelijke van de Jakobijnen orde. Doch ook deze konden met hun drogredenen niet veel uitrichten, want Daniël, als iemand die op de ware hoeksteen Christus vast gebouwd was, liet zich door geen wind der valse leer bewegen.

En, toen **Pieter Annood**, die in vele opzichten naar de zin der priesters gehandeld had, hoorde, dat hij het leven niet zou behouden, en hoop had van niet weer op de pijnbank te zullen komen, daar hij dit meer dan de dood vreesde, beriep hij zich weer met hartelijk berouw vrijmoedig op zijn eerste belijdenis, die hij zowel voor de heren van Duinkerken als voor de deken van Ronse had afgelegd, en betuigde daarbij tot de dood te blijven, zoals hij ook door Gods genade gedaan heeft. Van zijn belijdenis en die van Daniël is men niet veel zekers te weten gekomen, ofschoon men zich verzekerd kan houden, dat zij zeer vrijmoedig en voortreffelijk geweest is, en wel wegens de strenge en ellendige gevangenschap.

Toen nu Pieter, kort voor zijn dood, door de krachtige hand Gods weer was opgericht, bad hij terstond zijn medebroeder Daniël Galland uit de grond zijns harten om vergiffenis, en daarna ook aan alle gemeenten, waar die ook gevonden werden, en verzocht ook aan enige broeders, die hij bij zijn terdoodbrenging tegenwoordig zag, om hun gemeenten het bericht van zijn terugkering over te brengen, met bijvoeging van de bede om het hem in naam van alle gemeenten te willen vergeven.

Hij heeft ook een afscheidsbrief aan alle gemeenten nagelaten, die hij met zijn eigen hand, ofschoon onder grote en zware pijnen, geschreven heeft, die hier volgt:

- ? "Vaarwel, gemeente Gods, die hier op aarde zijt de Bruid van Christus, Zijn uitverkoren duif, die naar geen andere stem hoort dan naar die van uw Bruidegom. Gij zijt de zijne en Hij de uwe. Gij zijt een ware lelie onder de doornen, en een ware gemeente van Christus, waarvan Hij het Hoofd is en een enige Zaligmaker; van welke gemeente ik beken een krank lidmaat te zijn, die in dit leven dikwerf door mijn krankheid ben gevallen, maar ook menigmaal door Zijn genade weer opgericht.
- ? Vaarwel gij, die nu een oprecht gevoelen en geloof hebt van alle artikelen van het geloof, nodig ter zaligheid, en ook met de apostelen meer in alle reinheid der dienstbetoning overeenstemt dan enige vergadering op aarde.
- ? Vaarwel gij, die Christus op de rechte wijze beleden hebt in Zijn Goddelijke en ook menselijke natuur, en in Zijn ambten, zoveel als nodig is tot zaligheid te belijden. Want gij belijdt Hem voor waarachtig God en ook voor waarachtig mens, deze twee naturen onvermengd bestaande, verenigd in één Persoon, terwijl iedere natuur haar eigenschap behoudt. Die Hem ook belijdt in Zijn ambten, waar Koning, Hoge priester en Profeet, als uw enige Beschermmer, Bestuurder en Voorstander, uw Middelaar, Verzoener en Voorspraak, Die u volkomen tot in eeuwigheid geheiligd heeft met de enige offerande van Zijn lichaam en bloed, Die ook uw enige profeet en leraar is, door Wiens kracht en Geest alle profeten en leraars geprofeteerd en onderwezen hebben, nu nog onderwijzen en onderwijzen zullen tot aan het einde der wereld.

- ? Vaarwel gij, die een oprecht gevoelen hebt van de sacramenten van uw Bruidegom en Verlosser, die twee in getal zijn, namelijk de doop en het avondmaal des Heeren, door Christus ingesteld en gebruikt. Gij, zeg ik, die hiermee geen koophandel drijft, zoals de pausgezinden, die ook met grote onbeschaamdheid, boven de goddeloze vervalsing, op hun eigen gezag nog vijf sacramenten aan de andere hebben toegevoegd, zoals het vormsel, de biecht, de olie, de priesterwijding en het huwelijk. En, wat zij ook van deze sacramenten leren in hun scholen, zo is er nochtans niet een geweest, die mij wist te zeggen, wat een sacrament was, waaruit men gemakkelijk zien kan, dat zulken spoedig kunnen vervallen tot een dwaze aanneming van sommige zaken als sacramenten want zij belijden toch niet, waardoor men andere zaken van de sacramenten behoort te onderscheiden. Wanneer nu zulke blinde leiders reeds lang in zulk een gruwelijke onwetendheid verkeerd hebben, konden zij gemakkelijk de andere blinde gewone lieden verleiden, en zij beiden in de gracht gevallen; zoals men ook ziet, dat geheel Europa met deze valse leer en de toverij van deze lieden, tot straf van de ongehoorzaamheid der mensen, is besmet geworden.
- ? Vaarwel gij, die de sacramenten van Christus niet misvormt, als waarvan de pausgezinden u vals beschuldigen, want zij zelf doen dit; maar aangaande het sacrament des Doops, waarvan Johannes de Doper de eerste bedienaar was, en die de apostelen voor en na de dood van Christus getrouw gediend hebben, gelooft gij, dat het een waarachtig zegel, zoals Paulus van de besnijdenis leert, van de gerechtigheid van het geloof is. Gij gelooft ook, volgens de Schrift, dat er tussen de doop van Johannes en die zijner apostelen geen onderscheid is, zoals de priesters tussen deze onderscheid maken. Want van één ware doop maken zij er twee, en verstaan de woorden van Johannes niet, die zij voor hun gevoelen gebruiken: "Ik doop u wel met water, maar die na mij komt, die zal u met de Heilige Geest en met vuur dopen." Met welke woorden Johannes hier onderscheid maakte tussen zich en alle andere predikers en bedieningen des doops en tussen het ambt en het werk van Christus. Want de dienaren en ook Johannes, kunnen die niet anders dan met water bedienen, maar Christus alleen geeft de Heilige Geest.
- Uw vrouwen dopen ook niemand zoals de pausgezinden doen; maar uw dienaren van het Woord, die het heilig Evangelie prediken, hebben ook de bediening van de sacramenten. Gij houdt het er ook voor en gelooft, dat alle kinderen der gelovigen, uit kracht der belofte van God, ja, al konden zij ook niet gedoopt worden, zalig, zijn. Want hun komt, zoals Christus zegt, het koninkrijk der hemelen toe; terwijl de pausgezinden het tegendeel leren, te weten, dat de kinderen, die niet worden gedoopt, ook niet behouden worden.
- ? Vaarwel, ware gemeente van Christus, gij die het hoogwaardig avondmaal van Christus, onze Heere onderhoudt naar zijn heilige instelling, zonder daar van af te doen of bij te voegen; zonder daarmee tevens enige jaarmarkt of genezing van alle ziekten en wonden, zoals de priesters doen, te verbinden; die dat ook onderhoudt tot Zijn gedachtenis, zoals Hij het bevolen heeft, en zijn dood verkondigt, totdat Hij komen zal. Gij, die dit gebruikt tot versterking van het geloof van alle gelovigen, die dit ontvangen, en niet met de pausgezinden beweert, dat het de doden kan helpen. Gij ontvangt ook Christus' lichaam en bloed door het geloof, en ontkent aldus de verandering van het brood en de wijn in het avondmaal. Uw dienaren onthouden ook niemand de gezegende drinkbeker, zoals de pausgezinden doen, en die als het ware stelen. Gij aanbidt niet noch laat aanbidden een stukje brood, noch een teug wijn voor uw Zaligmaker, maar alleen de enige en eeuwige God."

Toen nu deze beide heilige martelaren, van de 20ste November 1560 tot de 18de April 1561,

hadden gevangen gezeten, werden zij door de heren van Duinkerken tot de vuurdood veroordeeld. En, teneinde hen geruster en met minder vrees te kunnen ombrengen, hielden zij des morgens, totdat de daad volbracht was, de stadspoorten gesloten; doch dit hielp niet veel, want enige kwamen door het water, anderen met bootjes en op andere wijze in de stad.

Als nu deze heilige mannen en getuigen van Christus aan elkaar gebonden, uit de gevangenis naar de vierschaar geleid werden, deelde Pieter, al voortgaande, de drie bijzondere redenen mee, waarom de gelovigen zich onder het kruis verblijden.

- ? Vooreerst, omdat zij om een goede zaak lijdten.
- ? Ten tweede, omdat zij van de gewisse en tegenwoordige hulp van God in hun lijdten zeker zijn.
- ? Ten derde, omdat hun verdrukking slechts een korte tijd duurt, en hun tot eeuwige vreugde strekt.

Aldus spraken zij het volk zeer vrijmoedig toe, terwijl zij onderweg door de broeders met troostrijke vermaningen werden versterkt.

Toen zij in de vierschaar waren gekomen, en het doodsvonnissen over hen uitgesproken was, dankten zij de heren voor hun vonnis, en zeiden: "Gij kon niets beter geven dan gij hebt." Voor het rechthuis waren op de straat, de Kruisstraat genaamd, alle toebereidselen gereed gemaakt. Doch, aangezien Pieter Annood een zeer begaafd en welsprekend man was, wilden zij hen niet beiden te gelijk naar de strafplaats leiden, uit vrees dat hij het volk met de waarheid mocht bekend maken, maar voerden Daniël, die minder gewoon was te spreken, eerst alleen naar de strafplaats, en deze werd aan de paal geplaatst. Daarna werd Pieter met de grootste spoed uit de vierschaar naar de hut geleid, niettegenstaande de schout hem beloofd had vrijmoedig te mogen spreken.

Doch Pieter Annood, met welke haast hij ook werd voortgedreven, liet niet na de omstaande schaar op treffende wijze te vermanen, en wekte ieder op, om het heilloze pausdom te laten varen, en bewees, dat het ten enenmale onmogelijk was, dat zij, die daaraan bleven vasthouden, zalig konden worden. Met duidelijke woorden bewees hij ook, welke de voornaamste redenen waren, waarom het gehele pausdom, vooral de streek van Vlaanderen, in zulk een tastbare duisternis bleef ronddolen.

- ? "Vooreerst," zei hij, "omdat er sedert enige eeuwen, in plaats van godzalige en getrouwe dienaren van het goddelijke Woord, geen andere dan valse leraars, huurlingen, ja wolven in de dienst der kerk geduld waren, en de godzaligen vervolgd, verdreven en enige schandelijk ter dood gebracht werden.
- ? Daarenboven is ook de overheid door het pauselijk gezag geruime tijd verblind geweest, en heeft aldus alle afgoderij en de valse godsdienst beschermd, en staat die nu nog met ijver voor.
- ? Ten derde, omdat zij, in plaats van Godvrezende onderwijzers, die de kinderen in hun jeugd in de vrees Gods en de hoofdzaken des geloofs onderwijzen, geen anderen wilden dulden, dan die de kinderen in allerlei bijgelovigheden, schandelijke plechtigheden, ja, zelfs meer dan heidense afgoderijen van hun vroegste jeugd tot hun volwassen leeftijd ten enenmale als verdrinken. Dit zijn de oorzaken van alle dwalingen, wanneer deze waren weggenomen, zou het met het pausdom gedaan zijn."

In één woord, hij toonde de gave der welsprekendheid, die in hem was, alsmede zijn uitgebreide kennis in de heilige Schrift op de meest schitterende wijze.

Daarna nam hij van de broeders, die hij daar zeer bedroefd zag, een zeer hartelijk afscheid, en vertroostte en vermaande hen, terwijl hij de bozen met de toekomstige toorn Gods ernstig bedreigde; zodat hij op de strafplaats geruime tijd met het spreken van zulke en dergelijke redenen doorbracht.

Eindelijk lieten zij hun bedroefde moeders hartelijk groeten, en gaven zich met een verheugd

gelaat gewillig tot de dood over. Nadat zij de Heere vurig aangeropen, hun zielen in Zijn handen aanbevolen hadden, en voor hun vijanden gebeden, werden zij verworgd en verbrand, en ontsliepen zalig in de Heere.

Daarna werden zij uit het vuur getrokken, en op een slede naar de galg gevoerd, waar zij aan zeer hoge en sterke palen werden gehangen en met zeer zware en sterke ketens de dieren des velds overgegeven.

Doch op de 22ste April tussen tien en elf uren werden hun lijken door de broeders met dankzegging aan God afgenomen en begraven.

Joh. Decavele in: De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen, blz 332. 1562. In hetzelfde jaar werden in Duinkerke Franse Calvinistische geschriften ontdekt bij Pieter Annoot en Daniël Gallant, cfr. p. 414. Nog in 1561 werd te Waasten de boekencolporteur Jan Hacke gearresteerd, die zowel te Doornik als in het Westkwartier Calvinistische geschriften had aan de man gebracht, cfr. p. 418.

8. Carolus de Koninck

JAAR 1557

Carolus de Koninck was vroeger een Karmelieter monnik te Gent in Vlaanderen; en, nadat hij door Gods genade, aan de Evangelische waarheid kennis verkregen had, zei hij het monnikenleven vaarwel, en volgde de gemeente van Christus naar Engeland, waar hij zich oefende in het vertalen van boeken. Hij heeft namelijk *de Openbaringen en het gruwelijke leven en de dood van Franciscus Spira*, die de waarheid had verloochend, in de Nederduitse taal overgezet.

Toen de gemeente des Heeren door de tirannie van de wrede Izébel, namelijk Maria, koningin van Engeland, vervolgd en verdreven werd, kwam hij ook met de broeders te Embden in Oost-Friesland. Daarna kwam de begeerte bij hem op, om de verstrooide broeders in Brabant en Vlaanderen te bezoeken, en hij reisde daar in het jaar 1556 heen. Toen hij Embden verliet en sloop weg, was het hem, alsof hij in het vuur ging, wat hem ook andermaal te Groningen, ten huize van de godzalige doctor Hiëronymus, overkwam. Toen hij dit daar meedeelde, riep hem de doctor, dat hij in de pausgezinde streken niet reizen moest, waar men de christenen zo jammerlijk vermoordde. Hij zei: "Deze reis moet ik nog doen, en dan niet meer."

Na enige tijd in de gemeente des Heeren te Antwerpen, waar Caspar van der Heyden toen bedienaar van het goddelijke Woord was, vertoefd te hebben, reisde hij naar Gent, waar hij de broeders ook toesprak en vermaande. En, aangezien daar een zware vervolging was ontstaan, was ook daar de liefde van velen verkoeld, waarom hij hen ernstig vermaande, Christus toch ongeveinsd te dienen, en de pauselijke bijgelovigheid als vergif te schuwen, en zei, dat de Heere hen niet kan verdragen, die aan beide zijden hinken, en heet noch koud zijn.

Vervolgens reisde hij naar Brugge, waar terstond tot hem kwamen allen, die de Heere liefhadden en hongerig waren naar de gerechtigheid Gods door het genieten van zijn Woord. Hij wekte tien op tot een oprecht christelijk geloof en tot een godzalig leven. Doch de satan, die een mensenmoorder van den beginne is geweest, zag, dat zijn rijk door de helderheid van het Evangelie zou vallen, en ruide zijn dienaren de geestelijken op, die op een listige wijze wisten te vernemen, waar hij met de christenen vergaderen zou. Toen hij na de samenkomst het huis in de Ezelstraat verliet, namen zij hem gevangen, en lieten hem in de kerker brengen. Toen zijn eigen broeder te Gent dit hoorde, verzocht hij twee Karmelieter monniken met hem te willen meegaan, en hoopte, dat men hem langs die weg, en wel als iemand, die onder de regel en de gehoorzaamheid van de opziener van het klooster staat, zou kunnen verlossen. Aldus kwam hij tot zijn broeder, en vermaande deze, dat hij tot de gehoorzaamheid zou terugkeren, en het monnikskleed weer zou aannemen. Carolus antwoordde hem zeer vrijmoedig, dat hij het kleed en het teken van het beest verloochend had, dat hij door Christus tot vrijheid was geroepen, en daarom geen slaaf der mensen mocht worden, en verzocht zijn broeder alle onkosten en moeite te sparen, want dat het tevergeefs zou zijn.

De monniken en priesters hielden vele en lang twistgesprekken met hem, doch zij konden de waarheid der heilige Schrift niet tegenstaan. Hij wilde met hen niet spreken dan in de tegenwoordigheid van de overheid, omdat hij wist, dat zij gewoonlijk met leugens hun zaken zoeken goed te maken, en de waarheid te verduisteren. Zij beriepen zich gedurig op de oude leraars der kerk, om hun missen, het vagevuur en de aanbidding der heiligen te bevestigen.

Doch daartegen stelde hij andere oude leraars, die dit alles verwierpen, en bevestigde zijn gevoelens bovendien met de heilige Schrift, wat zij niet konden. Aldus bestrafte hij de monniken in tegenwoordigheid der overheid, en zei, dat zij als domme ezels niets anders dan distelen en doornen uit de oude leraars bijeenraapten, en, wat er in de boeken van deze christelijk en goed was, en met de Schrift overeenkwam, niet aanroerden.

De overheid en de raad bemerkten zeer goed, dat hij een onoverwinnelijk fundament in de Schrift bezat en enige waren ook in hun geweten overtuigd, dat hij de waarheid voorstond. Nochtans, uit vrees en ontzag voor de bloeddorstige geestelijkheid spraken zij geheel anders als de geestelijkheid tegenwoordig was, dan wanneer zij alleen met Carolus waren.

Toen de heer N. zulk een helder verstand en kennis in de heilige Schrift in Carolus zag, zodat priesters, monniken noch enige geleerde hem konden tegenspreken, en dikwerf beschaamd van hem gingen, beloofde hij hem te zullen helpen, indien hij niet hardnekkig wilde blijven, en ook verlot aan de paus te zullen vragen om het monnikenleven te kunnen vaarwel zeggen, indien hem dit zozeer tegenstond, en boven alles, dat hij hem een rijke post zou beschikken en hem verzorgen.

Carolus antwoordde: "Mijnheer, ik dank u voor uw goede gunst, maar gij weet niet, wat gij aanbiedt. Waarom wilt gij mij een rijke post geven, opdat ik vreedzaam en gerust zou kunnen leven? Maar gij weet toch wel, dat geen rijkdom rust aan het hart kan geven, als het geweten bezwaard is. Nu doet gij uw best, dat ik de beleden waarheid van het Evangelie zou verloochenen, en de leugens aanhangen; dat zou mij grote onrust veroorzaken, en een eeuwig knagende worm in mijn gemoed verwekken, en wat zouden mij goederen en rijkdommen baten? Daarom is het mij beter voor de waarheid des Heeren de dood te ondergaan, dan de waarheid te verloochenen en een gedurige dood te sterven."

Nadat nu de geestelijken zagen, dat zij niets op hem konden winnen, werd hij bij vonnis openlijk door hen als een ketter verklaard, en daarna, op de 22ste April, van het pauselijk priesterschap ontzet.

En nu leverde hem de bisschop over in de handen van de wereldlijken rechter, gelijk Christus aan de heidenen werd overgeleverd door de wetgeleerden en de priesters. De overheden veroordeelden hem, levend te moeten worden verbrand, waar hij hen allen voor dankte, en hij riep de Heere aan, hun het te willen vergeven, die hem uit onwetendheid tot de dood vervolgden. Daarna werd hij met grote stilte en zachtmoedigheid gelijk een lam ter slachting geleid.

Toen hij aan de paal gebonden was, hief hij de ogen naar de hemel en riep de Heere aan. Terwijl het hout ontvlamde, verdroeg hij de pijn zo lijdzaam, dat ieder er zich over verwonderde, en ontsliep aldus in de Heere.

Weinige dagen na zijn overlijden greep de almachtige God een hunner, die de oorzaak van zijn gevangenneming was, derwijze in zijn geweten, dat hij het met zijn leven betaalde. God is een rechtvaardig Rechter over de boze.

Aldus werd Carolus de Koninck de Heere in het vuur opgeofferd, op de 27ste April in het jaar 1557.

9. Jan de Grave

JAAR 1565

De Heilige Geest spreekt door de mond van de profeet Joël: "Ik zal in de laatste dagen, zegt de Heere, uitstorten van Mijn Geest over alle vlees, en uw zonen en uw dochteren zullen profeteren," enz. Broeders, deze voorspelling werd nu volkomen en bijzonder in die tijden vervuld. Want wij zien duidelijker, dat het goddelijke Woord, dat hier vroeger aan weinigen was geopenbaard, nu zeer rijkelijk wordt verkondigd in alle landen en onder alle volken der wereld. Zodat wij terecht met de apostel mogen uitroepen: "Hebben zij het gehoord? Ja toch, hun geluid is over de gehele aarde uitgegaan, en hun woorden tot het einden der wereld." Maar niet allen zijn het Evangelie gehoorzaam geweest. Waarlijk, wij beleven de dagen, waarvan de Heere Christus Jezus gesproken heeft dat het Evangelie des koninkrijks verkondigd wordt in de gehele wereld. Want in alle koninkrijken, landen, steden en dorpen wordt nu de zuivere leer der waarheid zo openlijk gepredikt, dat allen, van de meeste tot de minste, naar de goddelijke belofte God kunnen zien en Zijn wil leren kennen. Ja, de kennis van Zijn Woord is nu zo rijkelijk uitgestort, dat ook vele verborgen schatten der Goddelijke wetenschap, die in vorige eeuwen verborgen waren, de mens wonderbaarlijk zijn geopenbaard. Ieder, wie hij ook zij, groot of klein, arm of rijk, edel of onedel, geleerd of ongeleerd, kan nu van God horen, en Zijn wil leren kennen, indien hij zijn oren en ogen niet voor de waarheid wil toesluiten; want God laat nu volgens Zijn Woord zonder enig bedeksel prediken, zodat het licht voor alle mensen schijnt, en voor niemand bedekt is dan voor hen, die verloren gaan, in wie de God dezer wereld de zinnen verblind heeft. Vele landen, die buiten de kennis van God waren, en sedert vele eeuwen onder het pausdom als verdronken lagen, in alle onwetendheid en blindheid van het hart, heeft God met de kennis van Zijn Woord in deze tijden laten beschijnen, waar nu de leer des duivels is verdreven, en de lieden in de zuivere waarheid en de waren godsdienst met ijver worden onderwezen. Die zijn volk niet waren, heeft God door Zijn genade, tot Zijn volk en eigendom aangenomen, en hun, die Hem niet kennen, is Hij bekend geworden. Waar wij heengaan, in welk land het ook zij, overal vinden wij godvrezende lieden, mannen en vrouwen, wier harten en ogen door de kennis van het goddelijke Woord zijn verlicht. En, al zijn er ook intussen, door de werking des satans, gruwelijke en bloedige vervolgingen uitgebroken, tot verduistering en onderdrukking der waarheid, zo is echter daardoor de prediking van het Evangelie niet gestuit; integendeel, zij heeft veel meer alle landen bezocht, het licht ontstoken en velen bekeerd.

Want, toen de kennis van het goddelijke Woord tot enige landen was doorgedrongen, en velen het pausdom lieten varen, zoals in Duitsland, Engeland, Schotland, Oost-Friesland, Frankrijk en vele andere omliggende landen en steden, wat hebben toen toch de machtige tirannen met al hun bloedvergieten uitgericht, dan juist dat daardoor de harten der mensen hoe langer zo meer tot liefde der goddelijke waarheid werden opgewekt? Ik bid u, wie heeft kunnen verhinderen, dat Gods Woord in die landen zou verkondigd worden? Ten spijt der wereld zal het Evangelie van Gods Zoon de gehele wereld door worden verkondigd, voor het einde der wereld daar zal zijn. Hoe vijandig de koningen zich daartegen ook verklaren, kan God toch door enige middelen de harten der mensen verlichten en genade geven, opdat Zijn waarheid vrijmoedig onderwezen en aangenomen worde, zoals wij nu in de genoemde landen duidelijk zien, waar tiet nu geoorloofd is het zuivere Woord van God te prediken, en godzalig daarnaar te leven. Zo heeft het de Heere ook behaagd om onze verblinde Nederlanden reeds gedurende enige jaren te verlichten met het licht van Zijn Woord, en over velen, die geruime tijd in de

schaduw des doods gezeten hadden, het licht Zijner kennis te laten schijnen. Waar de valse leringen van de roomse antichrist de beklagenswaardige gewetens zoveel jaren hebben gekweld, is nu het geluid van het goddelijk Woord gehoord, en de waarheid door velen aangenomen.

Wie zou kunnen meedelen, hoe menigeen in deze Nederlanden, die in de kennis van de goddelijke wil onderwezen werd, de pauselijke dwalingen en zijn valse synagoge heeft verlaten? En, ofschoon er ook nu en dan een kruis te dragen viel en vervolgingen ontstonden om de waarheid, zo is echter daardoor het Woord des Heeren meer en meer aan het licht gekomen, zodat er bij ons geen dorpje te vinden is, waar de bazuin en de prediking van het goddelijke Woord niet is gehoord. Ja, vele geringe, eenvoudige en onwetende lieden, die nauwelijks lezen of schrijven konden, werden in de wetenschap der Heilige Schrift zo begaafd, dat zij de wijste en kundigste leraren der pauselijke schoten gemakkelijk konden overwinnen. Ik zwijg nog van enige vrouwen, maagden en jongelingen, die zulke gaven van allerlei geestelijke kennis ontvingen, dat ieder met recht zich daarover verwonderde.

Daarenboven weerstonden zij vele en velerlei verdrukkingen op mannelijke wijze, en weerstaan die nog dagelijks, zoals men elk ogenblik zien kan. Daarom kunnen wij de Heere onze lieve God nooit genoeg danken, dat Hij zich verwaardigt in deze tijd Zijn aanschijn over onze landen te laten lichten en de groten en kleinen Zijn heiligen wil openbaart. Geloof moet zijn naam worden tot in eeuwigheid. Amen.

Toen nu het licht der waarheid allerwege in Vlaanderen ontstoken was, en het Woord des Heeren in vele plaatsen en streken van dat land gepredikt werd, zoals reeds overvloedig in dit boek is meegedeeld, en wel niet zonder wrede slachting en bloedvergieting der christenen, begon het vuur van het Evangelie ook te ontbranden te Axel, Hulst en omstreken, waar enige eenvoudige lieden het Woord des Heeren met alle ijver aannamen. Onder anderen was er een zekere Jan de Grave, geboren te Eckergem, bij Gent, een molenaar van beroep, die te Hulst woonde.

Zie voor uitvoerig verslag: *De Molenaar van Heinsdijk* en *De Reformatie in Noord Vlaanderen*, op theologienet.nl.

Niet lang hierna, op Zaterdag namelijk, de 24ste Februari, kwam, op bevel van burgemeester en beambten van Hulster-ambacht, de beul van Antwerpen, Couzijnken genaamd, te Hulst, om het vonnis op de genoemde dag aan de gevangene te voltrekken. Maar, aangezien de burgemeester des Zondags een grote maaltijd wenste te houden, zo had dit 's zaterdags, wegens de voorbereidselen van de maaltijd, niet plaats, en werd de zaak tot Dinsdag uitgesteld. Toen nu het feest van Hubrecht Dulle, dat hij met de beambten en anderen twee dagen achtereen in alle dronkenschap en liederlijke overdaad hield, voorbij was, kwam des Dinsdags morgens de schout met zijn dienaren in de gevangenis, om de martelaar naar het rechthuis te brengen.

Toen Jan zag, dat het uur van scheiden daar was, kuste hij zijn medegevangene, nam vriendelijk afscheid van hem, en zei: "Vaarwel mijn broeder, vaarwel; de tijd van mijn opoffering is nabij."

Zodra de dienaren binnen kwamen, bonden zij hem, en leiden hem als een geduldig lam naar het stadhuis, in gezelschap van twee grauwe monniken die hem terstond aanvielen en vroegen, hoe het hem ging.

Jan zei: "De Heere hebbe dank; Hij maakt het goed met mij."

"Maar gelooft gij niet," zeiden zij, "aan de heiligen?"

"Nee," zei Jan, maar ik geloof in de enige, almachtige en eeuwige God, Die hemel en aarde geschapen heeft."

Andermaal vroegen zij: "Geloof je niet, dat Christus met vlees en bloed in de mis is?"

"Christus," zei Jan, "is in de hemel, vanwaar Hij komen zal om te oordelen de levenden en de doden."

Och, arm mens," zeiden zij, "dat jij niet geloven wilt, dat God almachtig is." Zij vroegen en prevelden nog veel meer, niet zonder woede in hun gelaat.

Doch Jan zweeg stil, en hief zijn hart en ogen naar de hemel. Toen nu de pausegezinde Farizeeën en de schriftgeleerden met de schout en beambtenwaren vergaderd, beraadslaagden zij op listige wijze, en geboden de dienaren zich daarnaar stipt te gedragen. Zij bepaalde namelijk, dat zij scherp zouden toeluisteren, en zo er iemand was, die iets ten goede van deze gevangene of uit de Schrift spreken zou, dat zij die, wie hij ook ware, terstond in de gevangenis zouden werpen.

Intussen zocht de schout met zijn dienaren zeer ijverig hout en stro, waarmee de martelaar zou worden verbrand, wat zij nauwelijks vinden konden, daar niemand hun tot dit doel hout of stro wilde verkopen. Eindelijk verscheen er een boer met een vracht hout, die de schout dwong zijn hout op de markt te lossen. Er was echter nog een zwaarigheid, want de schout kon niemand krijgen, die een gat in de paal wilde boren, waaraan de lijder zou worden verworgd. Om het vonnis te kunnen uitvoeren, was de burgemeester verplicht de paal naar een wagenmaker te laten brengen, die verzocht werd er terstond een gat in te boren, omdat, zoals hij zei, het dienen moest om een leuning in een paardenstal te maken.

Terwijl zij bezig waren om toebereidselen te maken, kwam er een zekere Jan Willaerts, brouwer, die aan Jan de Poorter, die ook beambte was, vroeg: "Wat moet hier worden verricht? Moet deze Jan de Grave sterven? Gedurende mijn gehele leven heb ik nooit iets kwaads van hem gehoord of gezien; bovendien spreekt hij niet dan over God."

Daarop antwoordde Antonis Geerlof, die daar tegenwoordig was: "Dat is waar; hij is een onschuldig lam, maar volgens het bevel moet hij sterven."

Jan Willaerts hernam: "Maar zullen de beambten hun vonnis met dit bevel kunnen goed maken? Jan de Poorter hield zich stil, ging terstond naar de beambten van Hulsterambacht, en deelde alles mee, wat de brouwer gezegd had. Terstond werd deze man, op bevel van de beambten, gehaald, en in de gevangenis, die Jan de Grave verlaten had, gezet, waar hij geruime tijd, op zijn eigen kosten en tot zijn verdriet, geduld moest oefenen.

Ziet, aldus werden allen, die de waarheid en de goede gunstig waren, door de wereld beloond. Ofschoon er geen vrees bestond, verzamelden toch de priesters met de beambten zich in de kerk want de bozen vrezden altijd wegens hun kwaad geweten.

Na geruime tijd, omstreeks twaalf uur des voormiddags, toen de burgemeester en de beambten van Hulsterambacht in de vierschaar zaten, werd de lijder voor hen gebracht, om zijn doodsvonnis te horen. Toen de gevangene daar stond, opende hij vrijmoedig, als door de Heilige Geest versterkt, zijn mond, en vermaande, in het bijzijn van al het volk, dat daar samengekomen was, de heren zeer ernstig, dat zij de zaak goed moesten onderzoeken en een rechtvaardig oordeel vellen zouden, en zei plechtig: "Mijn heren, gij allen moet eens voor de Rechterstoel van Jezus Christus verschijnen, zoals ik heden voor u sta, waar ieder rekenschap zal moeten geven van zijn daden; weest dus voorzichtig in hetgeen gij doet."

De burgemeester viel hem in de rede, en zei spijtig tot hem: "Weet gij anders niets te zeggen? Wij hebben met wijzere mensen gesproken dan gij bent."

De gevangene hernam: Ziet wel toe, wie gij veroordeelt, en wat gij doet; want ik verklaar u, dat mijn geloof rust op de grond der profeten en apostelen, en ik bekeer daarin te leven en te sterven."

"Dit zoekt gij nu," hernam de schout, "het arme volk wijs te maken."

"Welaan dan", zei de gevangene, "ik heb geen ander geloof; doet naar uw welgevallen."

Naar ouder gewoonte, vermaande de schout de beambten, om het vonnis te vellen en uit te spreken. De burgemeester verklaarde, dat het goed zou zijn over hem en zijn metgezellen uit

te spreken, wat de schrijver zou voorlezen. Aldus werd het vonnis op de volgende wijze gelezen:

“Beambten ontvangen hebbende de raad van geleerden, alsook de vele inlichtingen van onze geestelijken, en bovenal van de geloofsrechter van deze streek, hebben bevonden, dat deze Jan de Grave, molenaar, geboren te Eckergem, of hoe hij anders heten mag, een voorstander is van het valse geloof, en zich verklaart tegen ons christelijk geloof, vooral waar deze Jan zegt, dat God niet waarlijk is in de mis in vlees en bloed, dat heiligen in de kerk te plaatsen, ter bedevaart te gaan, afgoderij is, en meer andere verfoeilijke gevoelens tegen ons geloof; zo veroordelen wij hem om te worden verworpd en zijn lichaam verbrand, en daarna aan de paal te worden gesteld op het galgenveld van deze stad; voorts zijn goederen, meubelen, enz, waar die ook gevonden worden, verbeurd te verklaren, ten bate des konings.”

Nadat dit vonnis gelezen was, zei de veroordeelde lijder met een verheugd gelaat: Ik dank U, o Heere, mijn God, dat Gij mij waardig hebt geacht voor Uw naam te lijden.”

Daarna werd de gevangene naar de beul geleid, die tot hem zei: "Als gij veel wilt praten, dan zal ik u met deze bal de mond stoppen."

De gevangene antwoordde: "Ik zal liever zwijgen."

Maar, beminde lezer, wij moeten hierbij ook niet vergeten de schandelijke daden en handelingen van de pausgezinden, waarbij men hun goddelozen en bloeddorstige aard zeer duidelijk kan zien. Daar de gevangene zich bijzonder met de lezing van het Nieuwe Testament had bezig gehouden, daarin zeer was geoefend, en aan hetzelfde zijn twistgesprekken met en tot beschaming van de priesters en de geloofsrechter veel ontleend had, hing de beul, op bevel van de beambten en het inblazen der priesters, de gevangene zijn Testament om de hals, om met hem te worden verbrand. Hieruit ziet men duidelijk, dat de pausgezinden niet alleen de christenen, maar ook Gods Woord zoeken uit te roeien; doch dit zal hun geen van beide gelukken.

Eindelijk werd de lijder, als een onschuldig lam, zeer haastig naar de brandstapel gebracht, die op de markt door de beul gereedgemaakt was. Wie kon zonder tranen aanzien, hoe jammerlijk de gevangene al hinkende naar de brandstapel liep! Hij was toch, zoals wij boven hebben verhaald, zo naar het lichaam verzwakt, wegens de onlijdelijke koude, die hij in de gevangenis verduurd had, dat hij niet lopen kon; en vooral wegens het afvriezen van de tenen zijner voeten.

Toen hij, zo spoedig hij dit hinkende doen kon, naar de strafplaats ging, vermaande bij het volk tot de waarheid, en bad ieder, die door dit licht werd beschenen, in de waarheid te volharden. Hij bad ook voor zijn vijanden, aldus: "O lieve barmhartige en hemelse Vader, vergeef het toch mijn vervolgers, wat zij mij aandoen voor uw goddelijke naam! O God, verlicht hen met de ware kennis van Uw Woord!"

De schout reed te paard als een briesende leeuw, opdat hij zijn woede te beter zon tonen, en riep op bittere wijze tot de lijder: "Men heeft het u dikwerf genoeg gezegd." De martelaar zei: "O mensen, dit geschiedt voor de waarheid. Ik bid u, blijft toch in de waarheid!"

De schout kon de grote vrijmoedigheid van de lijder niet verdragen, en schreeuwde tot de beul: "Haast u, haast u, doe uw dingen."

De gevangene ging zelf in de hut, plaatste zich vrijwillig aan de paal, en vroeg bovendien of hij goed stond.

"Ja Jan," zei de beul, "gij staat goed," en deed hem een strop om de hals. Toen de gevangene aan de paal stond, riep hij niet luide stem "*O Heere God, o hemelse Vader, ontferm u over mij! O barmhartige Vader, ontvang mijn geest!*"

Aldus ontsliep deze vrome getuige van Christus, terwijl bij de naam des Heeren aanriep, in de Heere, en bezegelde met zijn bloed de belijdenis zijns geloofs, op de 27e Februari 1565.

N

adat deze godzalige martelaar zich had opgeofferd, gingen de beambten, met enige pausgezinden, zich verlustigen ten huize van Hubrecht Dolle, hun burgemeester, waar zij zich als dieren aan het overmatig gebruik van spijs en drank overgaven. De burgemeester was met het bloed van deze martelaar nog niet verzadigd, maar braakte onder deze goddeloze hoop vele hoogmoedige woorden tegen God en Zijn Woord uit, en blaasde dreiging en moord tegen de discipelen des Heeren.

Maar de Heere, die het bloed van zijn heiligen kan wreken, liet de dood van zijn dienaar niet lang ongewroken aan de bloeddorstige burgemeester. Op zekere tijd namelijk, en wel op de 7e Augustus, toen de genoemde burgemeester fris en gezond van Antwerpen, waar hij een zilveren schaal met drinken gewonnen had, te paard naar huis keerde, werd hij onderweg van de spraak beroofd, en stierf op de 10e van genoemde maand, op St. Laurensdag.

Aldus eindigde deze bloeddorstige tiran zijn leven, niet zonder opmerkelijke bestraffing des Heeren. Men zei, dat hij zulk een verklaard vijand van het Evangelie was, dat hij daarvan geen woord horen of verdragen kon. Ja, hij zei, dat het zonde was tegen zulke christenen één woord te spreken. In één woord, op de dag voor hij sprakeloos was, sprak hij vreselijke bedreigingen jegens enige vervolgte christenen uit, en zei, dat hij hen doden zou. Doch de Heere verhinderde zijn goddeloos voornemen. Hem zij lof tot in de eeuwigheid!

10. Coenraad van der Belijen

[JAAR 1569.]

Coenraad van der Belijen, Adriaanz., tussen de zeventig en tachtig jaren oud, was een spinner van beroep, en sedert geruime tijd tot kennis der waarheid gekomen, waarin hij zeer vurig was, daar hij al de vergaderingen van het volk des Heeren bijwoonde, en in het geloof standvastig bleef tot het einde. Op zekere tijd geschiedde het, dat Coenraad op de markt de schout bestrafte wegens het plegen van geweld aan de arme lieden in het beroven van hun boter en andere zaken op een gewone dag. De schout werd daarom nijdig, liet Coenraad gevangennemen, en beschuldigde hem van ketterij, zoals zij dit noemen. Hij ging ook naar de priester, en vroeg, of hij deze man niet kende. Deze antwoordde hem, dat hij hem in geen acht of negen jaren gezien had. Niettegenstaande dit alles, ondervroegen zij hem aangaande zijn geloof, waarbij hij de Heere Jezus Christus op vrome wijze beleed. Dit werd de oorzaak van een langdurige gevangenschap, die omtrent acht of negen maanden duurde. In die tijd zocht men hem van het geloof af te trekken, en wel door onaangenaamheden, die men hem aandeed. Doch, ofschoon deze gevangenschap hem, zijn vrouw en kinderen tot armoede bracht, was hij nochtans inwendig rijk en bezat alles, ja achtte op geen ding om Christus te gewinnen. Maar, zoals Christus zegt, dat onze huisgenoten onze vijanden kunnen zijn, vielen zijn vrouw en kinderen hem zeer aan, om de waarheid te verloochenen. Hij zei tot hen, wat Christus zei tot Petrus, dat, wanneer zij daarmee wilden komen, zij thuis moesten blijven, teneinde hij door hun woorden niet mocht verflauwen. Op een andere wijze werd deze vrome man zeer aangevochten door zware koude, daar het toen een strenge winter was, zodat bijna zijn beide voetenwaren afgevroren. Niettegenstaande dit alles, bleef hij even warm in de liefde Gods, en droeg zijn kruis met lijdzaamheid. Aangezien er zelden een aanvechting alleen komt, kwam hem de priester als een listige slang van tijd tot tijd aanvallen, evenals de slang Eva, en beloofde hem, daar hij zelf een slaaf van de dood was, het leven, zo hij zijn geloof wilde laten varen. Doch hij weigerde dit zeer, aangezien hij wist, dat hij toch eens sterven moest, en zei, dat zijn dagen, menselijker wijze gesproken, toch niet vele meer zouden zijn. Met de oude Eleazar wilde hij aan de jeugd geen kwaad voorbeeld, geven, en toonde zich bereid zijn bloed te storten voor de waarheid, om met de oude Simeon in vrede heen te gaan, aangezien hij met de ogen van het geloof zijn zaligheid zag. Zo wonderbaar werkte God in dit zwak aarden vat, dat hij, hoewel hij niet lezen kon, zo vast in de apostolische leer volhardde, dat zij hem door geen enkel middel konden aftrekken. Toen zij alle hoop moesten opgeven om hem afvallig te maken van het geloof, ontving hij eindelijk het doodsvonniss om levend te worden verbrand. Toen het vonnis was uitgesproken, voor hij zijn offer brengen zou, kwamen er twee Minderbroeders tot hem, zoals zij voorgaven, om hem te troosten. Terwijl hij hen ten enenmale verfoeide, zei hij, dat hij zeer getroost en bereid was zijn bloed voor de waarheid te laten vergieten, en dat zij moesten heengaan, wat zij ook deden. Toen het uur was aangebroken om de lijdenskelk te drinken, werd hij met een verheugd gelaat van het stadhuis gebracht, doch sprakeloos als een lam. Want de vijanden der waarheid, die alle menselijke barmhartigheid vergeten, hadden hem een grote houten bal in de mond gebonden, die zij, wegens zijn omvang, met een hamer daarin moesten slaan, waardoor hem het bloed aan alle kanten uit de mond liep, waarom velen hem beklagden. En, ofschoon hij zich in die toestand bevond, zei hij nochtans genoeg, door met het hoofd te knikken, de ogen naar de hemel te slaan en de handen op te heffen, waardoor hij met een verheugd gelaat zijn ijverige volharding ieder te kennen gaf, en offerde aldus zijn leven in de vlammen de Heere tot een aangename reuk, in het jaar 1569.

11. JAN CLAYSONE

Koopman van scheerwol, van Eeklo, was daar in 1568 bij verstek verbannen verklaard. Hij bleef evenwel te Antwerpen wonen, waar hij op deze dag als calvinist gehangen werd. 23 oktober 1571.

Bron: *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen, Deel II, p. 369, J. Decavele.*

12. Wilhelmus Pressius

JAAR 1584

Wilhelmus Pressins, geboren te Aken, was omtrent zesendertig jaren oud, toen hij in de Nederlanden kwam, om vruchten van zijn studiën te laten blijken ter ere van God en tot bloei der christelijke gemeente.

Hij aanvaardde het predikambt op het platte land in de omstreken van Gent, waar hij enige tijd werkzaam was. Intussen werd de stad Aalst door de hervormde hernomen, en wel op de 23ste April 1583, en terwijl de hervormden te Gent de gemeente **Aalst** wilden voorzien van een bedienaar van het Goddelijke Woord, zonden zij daarheen Wilhelmus Pressius, een man van tamelijke geleerdheid, met een goed uiterlijk, zeer geoefend in de godsdienst en van goede wandel.

Toen deze beroepen en bevestigd was, bediende hij daar met goede vrucht het predikambt, totdat die stad weer door de Spanjaarden werd ingenomen, wat plaats had op de 13de November 1583. De predikant werd gevangen genomen, die de volgende dag alle bijzonderheden van zijn gevangenschap in schrift stelde, zoals hier volgt, en aan de hervormden te Gent dit geschrift toezond.

"Wilhelmus Pressius wenst de kerkenraad te Gent *genade ter zaligheid door Jezus Christus.*

Eerwaardige broeders, ik zend ulieden een beknopte geschiedenis mijner gevangenschap van 30 November 1583 tot de 24e Januari 1584, teneinde gij weten zoudt, hoe het mij in mijn gevangenschap gegaan is, daar ik alle middelen heb aangewend om de waarheid te verbreiden.

Na de inneming van Aalst ben ik des anderen daags, de 30e November, door de gouverneur, vergezeld van kapitein Moor, de Engelse verrader, gevangen genomen. Toen die als een Judas de handen aan mij wilde slaan, zei ik tot Moor: Neem dieven en schelmen gevangen, want reeds genoeg ben ik gebonden door het woord van de gouverneur." Aldus werd ik in Gravensteen gebracht, en aan Engelsen, die die nacht daar waakten ter bewaring overgegeven. In de morgen van de 1e December kwamen er twee kapiteins van wie de een, naar ik dacht, de gouverneur was, die mij in het Waals vroegen: "Van waar bent gij?"

Ik antwoordde van Aken, omdat ik daar burger was.

"Hoe lang bent gij te Aalst geweest?"

"Zeven maanden."

"Wat hebt gij daar onderwezen? Bent ge een Martinist, Calvinist of wederdoper?"

"Ik ben noch Martinist, Calvinist, wederdoper noch paus gezinde, maar heb alleen onderwezen de leer van Christus en Zijn Apostelen."

"Dat is goed; maar ieder beroemt zich Christus en Zijn leer aan te hangen."

"Dat is waar, mijn heren, maar hun werken bewijzen het tegendeel."

"Dit zegt gij naar waarheid. Maar vanwaar bent gij uitgezonden?"

Ik antwoordde, dat ik door die van Gent was gezonden; want ik wilde de lieden van Aalst niet bezwaren, die mij hadden beroepen, opdat zij door mij geen gevaar zouden komen. Nadat zij mij gegroet hadden, gingen zij heen.

Des anderen daags werd ik tot de overste gebracht, niet zonder grote bespottung van de Engelsen, die des morgens het tegendeel aan mij hadden beloofd. Daar werd ik stevig geboeid, en in een gat geworpen, waar ik vijf weken, God weet hoe, gezeten heb, en waar ik grote smaadheid heb moeten verduren van vele soldaten en enige monniken in soldatenklederen; maar, de Heere zij dank, mijn woorden zijn bij velen niet zonder vrucht geweest, zoals de tijd zal leren. Doch, voor de Engelsen vertrokken, werd ik door enige slimme vossen onder hen liefelijk vermaand, om door een verzoekschrift aan hun oppergerechtsdienaar mijn ontslag te vragen, dat zeker volgen zou, volgens hun zeggen, als ik dit deed. Doch, daar ik in het geheim vernomen had, dat het was om mij naar Engeland te zenden teneinde hun verraad jegens Aalst bij haar majesteit te verdedigen, verkoos ik liever te sterven, dan een dekmantel voor hen te zijn in hun hier bedreven schelmstukken. Ik moest dus geduld hebben tot de 31^e Januari zonder eenmaal door mijn tegenpartij te worden toegesproken. Daarna echter werd ik voor de commissaris ontboden, waar zij mij geboeid brachten. Van vele woordenwisselingen waren de volgende de voornaamste.

De commissaris vroeg mij: "Hoe heet gij?"

"Wilhelmus Pressius."

"Van waar bent gij?" Van Aken, in Duitsland."

En nadat hij statig had verklaard, welke last hem was opgedragen, hadden wij de volgende gesprekken.

De commissaris zei: "Gij hebt, tegen het uitgedrukt bevel van de koning, in zijner majesteits landen een vreemde nieuwe leer gepredikt, en met de oproerlingen gemene zaak gemaakt; vervolgens hebt gij aangeraden de geestelijken en katholieken als verraders te verjagen en te vervolgen, en ten gevolge daarvan heeft zijn majesteit wettige redenen om mij morgen als rechter over u te doen handelen, enz. Wat antwoordt gij daarop?"

"Ik heb Gods heilig Woord gepredikt, en ik kan noch wil dat loochenen; want geroepen zijnde ben ik gekomen, en heb mijn ambt volgens Gods Woord bediend; van oproeren weet ik niet. En in geval de Koninklijke majesteit of zijn hoogheid mijn dienst verlangden, en ik vrij ware, ik zou hun in dit opzicht zo graag dienen als andere protestantse vorsten, landen of steden. Ook heb ik, voor zover ik weet, in zijner majesteits landen niet gepredikt, en daarom niet tegen het uitgedrukt bevel gezondigd."

"Hoe, zijn deze dan geen landen van zijn majesteit?"

"Neen. Ik houd het er voor, dat zij in het algemeen herenlanden zijn, waarover hij het bestuur heeft. De koning wordt ook gebiedster in Azië genoemd, maar meent gij, dat de bewoners van Azië zondigen door hem te gehoorzamen die over hen regeert?"

"Neen."

"Derhalve word ik ten onrechte beschuldigd. Doch die zaak gaat mij echter niet aan, en moet door heren en rechtsgeleerden worden uitgemaakt. In een ander opzicht word ik ten onrechte beschuldigd. Het is waar, dikwerf heb ik der overheid gebeden de hoereerders en overspelers te noodzaken tot een geregeld leven, en hen en andere boosdoeners te straffen. Voor het overige wil ik graag priesters en andere pausgezinden tot rechters hebben. Dunkt het de koningin een ander opzicht goed om mij te laten doden, hij doe het, maar ik ben verzekerd, dat, wanneer ik voor zulk een rechterstoel stond, en ik zo goed als de koning zou verhoord worden, ik zeer goed zou aantonen, dat mij geweld en onrecht wordt aangedaan."

"De koning spreekt u niet zozeer wegens de godsdienst aan, maar de koning oordeelt zelfs, dat gij u beter en geschikter dan enige anderen hebt gedragen, en ook dat gij niet onder zijn

bepaald bestuur behoort, en daarom wil zijn koninklijke majesteit niet zo gestreng met u handelen, maar vergeeft u alles uit genade, en door betaling van losgeld kunt gij vrij worden; zeg daarom goedschiks, wat gij zoudt willen geven?"

"Ik bezit niets, want ik ben arm aan goederen, waarvan ik beroofd ben. Bovendien zou het niet goed van mij zijn, die niets misdaan heb, enig losgeld te geven."

"Gij moet losgeld geven omdat uw volk de monniken en priesters zo schandelijk behandelen en losgeld doen betalen."

"Wat anderen gedaan hebben, gaat mij niet aan; want ik heb er nooit voordeel van gehad."

"De koning beveelt u als losgeld te betalen twee duizend gulden, die moet gij opbrengen."

"Die eis is geen genade maar openbaar geweld, daar het mij niet mogelijk is die te betalen. Ik vind het verkieslijker voor betere genade terstond te sterven, dan voor zulk een som eeuwig hier te moeten blijven."

"Ik verhaal," zei de commissaris, "dat uw volk de monniken en priesters slecht heeft behandeld, zelfs ook in Engeland; velen toch heeft men er beroofd en streng gestraft."

Dit geschiedde niet wegens de godsdienst, maar om slechte daden en verraderijen; maar gijlieden hebt ten onrechte vele vrome en godzalige lieden vervolgd, zo lichamelijk als naar hun bezittingen."

De koning doet dit met goed recht, daar zij oproerlingen zijn jegens zijn majesteit; maar de uw doen het de katholieken ten onrechte."

"Mijnheer, gijlieden bent hier rechters in uw eigen zaak, maar, wanneer wij voor een oprechten en onpartijdige rechter stonden, zeg ik vrijmoedig, dat alles wel anders zou blijken."

En toen hij bleef aandringen op twee duizend gulden, zei ik: "Hoe zult gij er mee geholpen zijn, als ik hier moet verteren, daar deze eis onmogelijk is te volbrengen."

"Uw volk heeft arme monniken, die geen stuiver bezaten, wel twee duizend gulden doen betalen. Wij weten ook wel, dat gij uit gebrek aan geld niet behoeft te sterven; uw volk heeft zijn leraars veel te lief."

"Aan hun liefde twijfel ik niet; maar de macht ontbreekt hun, aangezien de broeders meest in gevangenschap verkeren, en velen die ons aanhangen zijn behoeftige lieden."

"Die van Gent en Antwerpen zijn rijk genoeg."

"Mijnheer, ik ben daar niet met velen bekend, en weet ook, dat de grote hoop het met ons in het geloof niet eens is, en dat velen, die de macht daartoe hebben, en ook landen en steden besturen, niet veel naar de godsdienst vragen, maar veel meer naar hun eigen eer en voordeel zoeken, zoals ook bij ulieden plaats heeft, en daarom, wacht ik ook weinig van zulken. En gedurende een half jaar te gaan bedelen van stad tot stad, om het losgeld uit de schamele gemeente te verzamelen, dat zal ik niet doen, en besluit daarom liever te sterven," enz.

"Mocht het Gode behaagd hebben, dat er zo weinige te Gent en te Antwerpen gevonden werden, doch wij weten wel beter. In één woord, ik heb u de bedoeling van zijn hoogheid meegedeeld, en gij kunt daarover nadenken."

"Ik weet wel wat ik daarop zeggen moet."

"Schrijf aan al uw geestverwanten."

"Weet gij iemand die zulk een som voor een ander wil geven, verzoek hem dit dan; ik weet niemand te noemen." Daarna ging hij heen, en nu kunt gij wel nagaan, hoe hard zij hun best deden.

Toen er geen geloofsrechters noch priesters tot mij kwamen, om met mij te redetwisten, en ik vernam, dat zij op de predikstoel ons en onze leer zeer belasterden, liet ik niet na mij bescheiden daarover te beklagen bij allen, die de gevangenis bezochten, zoals monniken, soldaten en gevangen burgers, en zei, dat zij mij ten onrechte gevangen hielden, en achter mijn rug mijn leer belasterden, terwijl zij bij mij behoorden te komen, om mij met Gods

Woord te onderrichten, waarin zij meenden, dat ik dwaalde, en verzekerde hun, dat, zo men mij beter onderrichtte, ik hen wilde volgen. Dit werd door allen toegestemd. Lang wachtte ik echter tevergeefs, totdat er zich eindelijk een sterke als nieuw geboren Goliath opdeed, die waarlijk zeer geschikt was om het pausdom te beschermen. Deze, door een beambte ter maaltijd genodigd, kwam de 15de Januari, buiten mijn weten, tot mij. Hij bond, zoals het spreekwoord zegt, de kat de bellen aan, had verscheidene gesprekken met mij, en begon vooral te spreken over de velerlei sekten onder ons en de eenheid van de roomse kerk.

Ik zei, dat het een oude gewoonte van de satan was de ware kerk te beschuldigen aangaande dingen, waarvan hij en zijn dienaren zelf de oorzaak zijn. Dit is uit de testamenten wel bekend, en ten tijde van Augustinus waren er wel tachtig ketters, en nu bestaan er, behalve het pausdom, veel meer dan duizend sekten, terwijl er andere ontstaan, om het vroegere licht der waarheid te verduisteren, waartoe de duivel alle ketters en tirannen opwekt.

"Maar," zeiden de priesters, in de roomse kerk bestaat geen twist."

Ik zei: "Uw eigen geschiedenissen getuigen het tegendeel."

Hij vroeg mij, wie onze onderwijzers waren, aan wie wij onze leer hadden ontleend, aan Calvijn, Maarten Luther of Menno."

Ik antwoordde: "Wij hebben die van Christus, van de Profeten en van de Apostelen."

De priester zei: Ja, dat zeggen zij allen; maar zeg mij, met wie gij het eens bent?"

Ik herhaalde wat ik reeds gezegd had, en zei, dat ik, goed bekend was bij hen, die de waarheid lief hadden, en dat ik mij nog nooit slaafs verbonden had aan enige mensen of hun geschriften, maar alle geesten beproefde en het goede behield.

Hij vroeg: "Welke leer hebt gij dan gepredikt?"

Ik zei: "Ik ben onderwezen door Christus; vraag het hun, die mij gehoord hebben. Vroeger ontving ik onderwijs van priesters en monniken, doch Gods Woord heeft mij eindelijk in alles rust geschonken."

De priester zei: "Dan bent gij het toch met ons eens."

Ik antwoordde: "Ja, in zover de roomse kerk iets gelooft, onderwijst en vasthoudt, wat met Gods Woord, de twaalf artikelen van het geloof, de tien geboden en het gebed van onze Heere overeenkomt."

De priester zei: "Men moet zich zoveel geloof niet aanmatigen, om zijn eigen mening te volgen, want ik zou niets anders durven onderwijzen dan wat ik bij de kerkvaders lees."

Ik zei: "Wij stellen de heilige Schrift boven alle oude en nieuwe schrijvers, en geloven zeker, dat zij volkomen leert, wat tot zaligheid nodig is, en dit is daarin zo eenvoudig beschreven, dat alle lieden het verstaan, die zalig worden. Wat dunkt u mijnheer?"

De priester zei, dat Gods Woord wel volledig onderrichtte, maar dat er verschil bestond over het rechte verstaan ervan, welke verklaring men bij de kerkvaders moest zoeken, wie men meer moest geloven dan anderen; en dat het eenparig gevoelen van al de kerkvaders ons verzekerde, of wij de heilige Schrift goed verstonden."

Daarop zei ik: "Mijnheer, heeft dan het kind de moeder voortgebracht? Ik geloof, dat het Woord de ware kerk voortbrengt en niet de kerk het Woord."

De priester vroeg, hoe ik verzekerd kon zijn, dat ik de Schrift goed aan mijn volk verklaarde, wanneer ik de kerkvaders niet volgde.

Ik zei: "Zeer goed, daar de Schrift met zichzelf niet in strijd is, en dat zij als zodanig wordt gebruikt; ten anderen, als de uitlegging goed overeenkomt met het geloof, de tien geboden, het Onze Vader en ook niet strijdt met de liefde tot God en de naasten. Eindelijk heb ik nog een veel betere verzekering, dat de heilige Schrift Gods Woord is, en ik het goed versta; maar dat gaat mijnheer te hoog, want ik bedoelde de getuigenis des Heiligen. Geestes.

"Hoe," zei de priester, gebruikt gij dan geen schrijvers?"

Ik antwoordde: Ja, pausgezinden en alle anderen, die mij bevallen, zoveel ik dit doen kan, maar heb daarbij mijn geweten niet aan schrijvers gebonden, maar neem alleen aan, wat waar

is."

De priester zei: "Wij moeten niet menen, dat de kerk dwaalt; de kerkvaders zijn heilig geweest."

Ik zei hem, dat de algemene kerk nooit geheel kon dwalen, maar dat bijzondere kerken wel kunnen dwalen en geheel afvallen, zoals dikwijls is gebleken en nog blijkt."

Toen kwam hij met de opvolging van pausen en bisschoppen voor de dag, en zei, dat wij op zulken niet konden wijzen.

Ik zei, dat dit niets baatte om enige leer te beschermen, als Gods Woord er niet mee gepaard gaat.

Daarop vroeg de priester: "Hoe, staat er niet Matthéüs 16. vers. 18 *gij zijt Petrus?* De pausen zijn immers opvolgers van St. Petrus?"

Ik antwoordde, dat de kerk van God op Christus, Die Petrus beleden heeft en de andere Apostelen mede gepredikt hebben, is gebouwd.

"Dat is waar," zei de priester, "maar gelijk St. Petrus het hoofd der eerste gemeente en van de Apostelen was, zo is ook de paus het hoofd der kerk."

Ik zei: "Stond dit zowel in Gods Woord als in de bepalingen der pausen geschreven, dan zou ik het geloven. En wilt gij weten wat Christus tot Petrus zei, Matthéüs 16, van de sleutelen, voeg er dan Matth. 18 en Johannes 20 bij, dan zult gij zien dat het bisschopsambt aan geen enkelen maar aan alle Apostelen was opgedragen, en zij van Christus gelijke macht hadden ontvangen, zoals blijkt Handelingen 2, vs. 3, 4, 8, 11."

"Zo," zei de priester, "behoort er dan in de kerk geen overheid te zijn, hoe zal men dan de gemeente goed kunnen regeren? Er moet een opperhoofd zijn, om de onderdanen te onderwijzen en te regeren."

Ik zei, dat ik in Gods Woord de hoge titels van overheid en dergelijke niet vond, maar dat die veel meer door Christus verboden zijn, Lukas 22. Wij erkennen geen overheid dan een vroom bestuurder; de kerkdienaren waren broeders onder de anderen en dienaren der gemeenten en geen heren om elkaar of de gemeente iets te gebieden.

De priester zei: "Heeft Christus niet tot Petrus gezegd: "Weid mijn schapen," en wel tot driemaal toe? Ziehier derhalve de overheid."

Ik zei: "Verklaar mij, wat Christus daarmee bedoelt."

De priester antwoordde: "Het bestuur der kerk."

Ik vroeg hem echter, of er iets anders bestond dan de bediening van het Woord, het gebruik der sacramenten en de tucht. De priester ontkende dit, en zei, dat dit in de roomse kerk goed werd onderhouden, waarom de Paus zich *Servus Servorum* noemde."

Ik zeide, dat de titels heel wat anders waren dan de werken, dat Christus ons niet het verkrijgen van titels, maar te arbeiden heeft bevolen. Ja, zei ik verder, de paus spot met de gehele wereld daar hij in zijn hoogmoed, rijkdom en macht overtreft, dat deed Petrus niet.

De priester zei, dat de paus nochtans een opvolger van Petrus was, want dat hij op diens stoel zat.

Ik antwoordde, dat het zeer onzeker was, of Petrus ooit te Rome was geweest, en wanneer de paus gehouden wilde worden voor een opvolger van Petrus, dat hij dit dan met de leer en het leven moest tonen; dat Petrus Gods Woord had gepredikt en heilig had geleerd, en dat de paus dit niet prediken kon, noch heilig leefde, maar zeer goddeloos was, gelijk zijn daden en die zijner vleiers getuigden.

De priester zei: "Al ware de paus een schelm (dat is hij, zei ik), is hij toch een opvolger van Petrus en het hoofd der kerk. Gij komt altijd met ons zondig leven voor de dag om ons bij het volk verdacht te maken. Wij weten wel, dat wij vele gebreken hebben, maar de predikanten zijn ook geen engelen."

"Dit is waar," hernam ik, "wij belijden allen arme zondaars te zijn, maar toch geen verachters van Gods Woord. Bij ons worden niet geduld openbare afgodendienaars, godslasteraars,

dronkaards, hoereerders, overspelers, schelmen en Sodomieten, noch meinedigen, dieven, verraders en moordenaars, zoals er onder de pausen en andere geestelijken gevonden worden; en, om dit te verbeteren, moeten de gebreken worden uitgeroeid en het pausdom zal verdwijnen."

Toen zei de priester: "Mijnheer, gij spreekt zeer overdreven." Ik zei: "Dat is zo niet, ik spreek de waarheid, zoals u zelf zeer goed weet."

De priester hernam: "Welnu, ofschoon een koning niet het werk van een koning doet, is hij daarom geen koning? Zo ook met mij: al verricht ik ook al niet het werk van een pastoor, zou ik daarom geen pastoor van Cathem zijn?"

Ik zei: "Het ambt der vorsten verschilt zeer van dat der kerkdienaren; gij kunt wel pastoor van Cathem zijn, al bent u goddeloos, maar niet een dienaar van de Heere Jezus Christus."

"Ja," zei hij, "gij hebt zeer veel van ons goddeloos leven te zeggen, wat was Calvijn? Een kerkrover; want toen hij te Brugge in een abdij woonde, heeft hij eindelijk de kerk bestolen, is van daar naar Genève gereisd, en daar predikant geworden. Mr. Adriaan, te Dendermonde, had geld van een ander in en gaf het aan de eigenaar niet terug." enz.

Ik zei hem, dat hij zich zeer vergiste, want dat Calvijn nooit te Brugge was geweest en ook geen priester; maar dat hij tot de dood zijns vaders in de rechten had gestudeerd, zich daarna in de godgeleerdheid geoefend en het predikambt aanvaard had. Genoemde heer van Dendermonde, zei ik, is geen dief noch schelm, daar hij niet geweigerd heeft het geld terug te geven.

De priester zei, dat hij het zo had horen vertellen.

Ik zei, dat het zeer ongepast was voorname personen door leugens te belasteren.

De priester zei: "Gij beweert wel, dat Calvijn een meester is, aangezien gij meer partij voor hem trekt dan voor Luther."

Ik zei, hij is een man van eer, waarom zou ik dan zijn eer niet naar waarheid verdedigen?

De priester zei, dat Calvijn bloeddorstig was geweest, Servet had laten doden, en daarna een geschrift had uitgegeven, wat inhield, dat men de ketters mocht doden, enz.

Ik zei: Wij en anderen, die te Genève verkeerd hebben, weten beter, wat het ambt der kerkdienaren is dan gij en andere vijanden der waarheid. Servet werd door rechters gedood, die wel wisten, wat hun ambt inhield, en aangezien gij toestaat, dat hij rechtmatig gedood is, waarom zoekt gij dan de Godzalige man, die in heiligheid en geleerdheid het gehele pausdom te boven gaat, te bezwaren?"

De priester begon weer van de hak op de talk te springen, en sprak andermaal van de kerkvaders en de opvolging, en dat zij altijd de paus voor het hoofd der kerk hebben gehouden.

Ik zei: Ja, dat zegt gij nu maar zo; maar hoe komt het, dat men in uw kerk zich meer beroept op de kerkvaders, ja ook op Aristoteles en Plato, dan op de profeten en Apostelen. Ik heb vele en velerlei hervormde gemeenten bezocht, maar ik hoorde nooit zo dikwerf de namen van Calvijn, Luther of van andere mannen, zoals bij u met sommige lieden plaats heeft. Steunde gij op Gods Woord, dan zoudt gij niet nodig hebben u op onzekere personen te beroepen, die zowel voor ons zijn als voor u. Ik stem toe, dat de paus gedurende enige eeuwen is erkend voor het hoofd der roomse kerk, maar van den beginne is dit niet zo geweest, en tot heden wordt dit nog niet overal toegestemd, zoals in Griekenland en elders wel is gebleken."

De priester zei, dat deze allen ketters waren geweest.

"Het is waar," zei ik, "de pausgezinden houden allen voor ketters, die de paus de voeten niet kussen."

Wij spraken ook over de mis. Ik vroeg hem, of die door God was ingesteld.

Hij antwoordde bevestigend. Doch ik zei, dat noch de naam noch de vorm in Gods Woord te vinden was.

De priester vroeg: "Staat er niet Matthéüs 26: "Neemt, eet, dat is mijn lichaam?""

Ik zei, dat deze woorden tussen andere instonden, en noemde de gehele tekst, en zei: "Denk nu eens in uw geweten na, of daar bevolen wordt het brood te verbergen, als in triomf rond te dragen, te aanbidden, enz."

Hij vroeg mij, of ik niet geloofde, dat het brood in het avondmaal het lichaam van Christus was.

Ik zei: Ja; wie dit ontkent, begrijpt de bedoeling van de sacramenten niet; maar een andere zaak is het te zeggen: het brood is het lichaam van Christus en: het lichaam van Christus is in het brood, of het brood wordt in het lichaam van Christus veranderd, enz."

De pastoor zei, dat hij wel wist, wat Calvijn daarvan in zijn "Onderwijzing," zei, en voegde er bij: "Ik geloof wel, dat gij dit hebt gelezen?"

"Ja," antwoordde ik, "zowel als het daarover verhandelde in de kerkvergadering te Trente."

De pastoor zei: "Dit onderwerp zou veel stof tot spreken kunnen geven, maar het is toch tevergeefs." De aanbidding van de heiligen was bij hem geen afgoderij.

Ik verlangde daarvan voorbeelden uit Gods Woords, het voorbeeld van heiligen of enig bevel van God.

Hij zei: "Staat er niet: Verhoor ons God, om Abrahams, Izaks en Jakobs wil?"

Ik zei, dat dit wilde zeggen: om Uws verbonds wil, met hen opgericht.

Hij haalde ook verder het bevel van Paulus en Jakobus aan, tot bevestiging van het bidden van de een voor de ander, en ook uit de Maccabeën, wat ik hem alles naar behoren verklaarde, te uitvoerig om hier alles mee te delen.

Verder spraken wij over de kerkvergaderingen, over de orden, welke macht een geestelijke had in zaken van het geloof en andere dingen, en in hoeverre wij die te achten hebben, heb ik hem met weinige woorden verklaard.

Aangaande het doden van ketters en het bloedige geschrift van Karel de Vijfde, wat hij goedkeurde, antwoordde ik hem, dat allen geen ketters waren, die zo genoemd worden; en dat men ook een groot onderscheid moet maken tussen verleiders en hen, die verleid worden.

Doch hij zocht de zaak te bekorten, ofschoon hij zijn pausdom zeer goed, op zijn wijze, kon verdedigen, want hij was een geleerd man.

Eindelijk verzocht ik hem, zo vriendelijk als ik slechts kon, om over velerlei zaken uitvoerig met elkaar te spreken, want ik had tijd genoeg.

Doch de priester zei: "Het is toch tevergeefs, gij bent al te hardnekkig ik zou wel wensen, dat er goede vrede bestond en de twist gedaan was."

Ik zei, dat de protestanten reeds sedert lang een vrije algemene kerkvergadering verlangd hadden, doch tot nog toe tevergeefs.

De priester zei: "Hoe, heeft men er te Trente niet een gehouden? Waarom zijn zij daar niet verschenen?"

Ik zei, dat men nog dacht aan de kerkvergadering van Constans. Verder zei ik tot hem: "Mijnheer, gij en wij zouden het haast eens zijn, wanneer gij drie zaken zoudt willen laten varen.

"En welke zijn die?" vroeg de priester.

Ik zei: "vooreerst, de afgoderij; ten tweede de menselijke overleveringen; ten derde, het vermoorden van christenen, om vervolgens te handelen volgens Gods Woord."

De priester zei: "Dat is nog groter godslastering dan van Servet. Lastert gij de heilige kerk aldus?"

Ik antwoordde: "Dat doe ik niet, maar dit doen uw eigen werken."

En zo ging hij verstoord heen. Zij zorgden ook, dat er geen priesters meer kwamen, want zij en de Spanjaarden zeiden: "Het is hem aangeboren en te vergeven, daar hij nooit anders geweten heeft." Aldus zit ik hier met twee van onze medebroeders, van welke een in mijn gevangenschap voor het Evangelie gewonnen is. Niemand mag ons bezoeken.

Eindelijk, mijn broeders, werd ik nog eens, en wel op de 24e Januari, voor de commissaris ontboden, die mij vroeg, of ik mij had bedacht aangaande mijn losgeld.

"Mijnheer," zei ik, "Ik heb het u de 3de dezer maand verklaard."

Hij zei: "Gij moet twee duizend gulden storten."

Ik zei, dat het onbetamelijk was mij boven een pastoor te schatten.

Hij zei "Die van **Dendermonde** houden de pastoor met zijn losgeld."

Ik zei: Hebben zij hem om mijnentwil gehouden, laat mij gaan; men zal u het geld zenden, ofschoon het ver boven mijn vermogen is.

Hij zei: "Neen, gij moet twee duizend gulden betalen."

Ik zei: "Dan moet ik hier maar omkomen."

"Ik kan het niet veranderen," zei hij, en hij ging heen.

Aldus zit ik hier zonder enige troost der verlossing, maar dank onze hemelse Vader, Die mij boven alle menselijke verwachting hoop schenkt, wonderbaar vertroost en bewaard heeft. Aangaande mijn moeilijke gevangenschap hebt gij genoeg van anderen gehoord, en gij zult daar nog van horen door enigen van mijn medegevangenen, indien de Heere hen voor mij verlost.

Lieve broeders, de aard van onze vijanden is ulieden goed bekend; bidt daarom voor ons, en bedenkt, dat ook gij in hetzelfde gevaar kunt komen, opdat gij broederlijke liefde aan mij bewijst, zoals ik u allen toedraag. Ik wens ulieden allen, alsook de regering en de gemeente in uw stad, onoverwinnelijke kracht des Heiligen Geestes en een Godzalige wandel door onze Heere Jezus Christus. Amen.

Uit Aalst in onze gevangenschap,

1 Februari 1581. Nieuwe stijl.

Ulieder onderdanige en getrouwe dienaar des Woords,

Wilhelmus Pressius."

Toen de kerkdienaren te Gent deze brief hadden ontvangen, deden zij al, wat zij konden, om hem te helpen, vooral bij jonker Jan van Hembyse, opperraadslid te Gent, aangezien hij daartoe wel over middelen beschikken kon, door gevangenen als anderszins. Doch, aangezien hij niet zo gunstig jegens de gemeente gestemd was als vroeger, moest alle hoop, tot grote droefheid der vromen, worden opgegeven.

En, gelijk het ook scheen, was dit een middel, waardoor God hem wilde roepen om een getuige Zijner waarheid te zijn. Hij werd dus eindelijk, uit haat tegen het Evangelie, zonder de minsten schijn van recht, door de vijanden der waarheid zeer wreed in een put verdrongen. Dit geschiedde in Maart van het jaar onzes enige Zaligmakers en Verlossers Jezus Christus, 1584.

13. Mr. Arent en

14. Mr. Adriaan

JAAR 1584

Toen de stad **Dendermonde** in Augustus 1581 was ingenomen, doodden de vijanden de beide predikanten.

De Spanjaarden leidden Arent in het leger, brachten hem vandaar weer naar de stad en andermaal naar het leger, waar hij werd opgehangen.

De andere predikant werd moorddadig in een zak gesmoord. Aldus ontslieden deze beide vrome en godzalige mannen in de Heere, in het jaar van onze enige Heiland en Zaligmaker Jezus Christus 1584.

Hoofdstuk 7

Uit de geschiedenis van het Waasland.

1564

Te Rupelmonde wordt de protestantse predikant om zijn ketterij levend verbrand.

1566

De Beeldenstorm trekt door Vlaanderen en Brabant. Nieuwkerken blijft gespaard.

Herman Capronus vestigt zich als protestantse predikant in het Land van Beveren. Hij predikt onder de dijkwerkers in Doelpolder.

1567

In Augustus arriveert een leger van 10.000 Spaanse en Italiaanse huurlingen onder de Hertog van Alva. De Raad van Beroerten velt *1100 doodsvonnissen* tegen ketteren.

De kerk en enkele huizen van Verrebroek worden geplunderd door de geuzen en in brand gestoken. Pastoor Berric wordt door de Spanjaarden opgepakt en terechtgesteld wegens zijn hervormde gezindheid.

1568

De Tachtigjarige Oorlog begint. Willem Van Oranje valt de Nederlanden binnen maar de veldtocht mislukt. In mei laat Alva de hertogen Egmond en Horne onthoofden op de Grote Markt te Brussel.

1570

Hulst staat half onder water door de Allerheiligenvloed. (2)

Op het Spaans Kwartier in De Klinge ligt een garnizoen *Spaanse soldaten ingekwartierd*.

De kerk van Sint-Gillis wordt zwaar beschadigd.

1574

Vrasene heeft een kerk en ongeveer 1400 gelovigen. (1) De abt van de Sint-Pietersabdij te Gent heeft het patroonrecht over de pastorie, de kapelanie en de kosterij. Het was een "schoon en groot dorp". (1) Vrasene vormde samen met Sint-Gillis een vierschaar.

In juli-augustus richten de geuzen een schrijven aan het land van Beveren om te kiezen: ofwel zich aansluiten bij hen, ofwel een flinke som geld naar Middelburg sturen. Het is niet bekend of er werd betaald. (3)

1576

Sint-Gillis: Joos Verdonck krijgt 15s.gr betaald voor "dertich nachten wakens op den thoren" en daarna nog eens "17s.gr voor een maand wakens".

Op 1 augustus vindt op het Vlaams Hoofd een eerste confrontatie plaats tussen muitende Spanjaarden en plaatselijke inwoners. Hoogbaljuw Servaas van Steenlant drijft de Spanjaarden terug samen met gewapende boeren. Vanuit het Antwerpse garnizoen krijgen de muiters versterking en doden 60-80 boeren. De baljuw van Beveren wordt door de Spanjaarden gevangen genomen en onthoofd.

Op 26 september vindt op het grondgebied van Burcht een gevecht plaats tussen de Spanjaarden en boeren die de wacht optrokken aan de Scheldeoever. Een 60-tal boeren waaronder 14 van Haasdonk verliezen het leven. Burcht wordt in brand gestoken en Kruibeke geplunderd.

In oktober keren de Spanjaarden terug en op 26 oktober brandt de markt van Beveren af.

In Haasdonk raken de Spanjaarden in gevecht met soldaten van het leger van de Saten-Generaal. De kerk wordt in brand gestoken en geplunderd, samen met 24 huizen.

1578

Vrasene: Pastoor Van Der Poorten moet door het strenge optreden van de Gentse Calvinisten zijn kerk verlaten en vestigt zich te Leuven. (1)

Van 1578 tot 1580 zetten de Wase gemeentebesturen een actie op het getouw om zich van het

Hoofdcollege te ontdoen. De Gentse Calvinisten steunden hen hierbij .

Op 28 juni wordt de *katholieke godsdienst verboden* en wordt de kerk van Nieuwkerken gesloten. De pastoor, Thomas De Jonghe, duikt waarschijnlijk onder. Een tijdje later neemt de eerste protestante dominee, **Wilhelm Pressius**, zijn intrek in de pastorie.

Onder leiding van Calvinistische Gentenaars worden volgende kloosters geplunderd: Boudelo te Klein-Sinaai (8 aug), Hulsterlo nabij Kieldrecht, Roosenberg in Waasmunster, van de Predikheren in Temse en de Wilhelmiëten in Beveren.

1579

Vrijwel alle priesters zijn verjaagd. Te Sint-Pauwels hadden verscheidene kettters wanorde gesticht. Zij werden door het hoofdcollege van het Land van Waas veroordeeld tot boete. Plunderaars van de abdij van Baudeloo werden onthoofd. De prins van Oranje was woedend en besloot met de hulp van de hoogbaljuw Van Steelant de hoofdschepenen van Waas te doen afzetten. In hun plaats werden de nieuwe protestantse hoofdschepenen aangesteld, die op hun beurt in alle gemeenten protestantse schepenen benoemden.

Onder de katholieke hoofdschepenen die ondanks hun afzetting trouw bleven waren Gillis Van Der Donckt (Verdonck) en griffier Louis Thierin, beiden van Sint-Gillis. Ze moesten zich verschuilen om niet vermoord te worden.

1580

Willem Van Doornik, pastoor te Haasdonk, duikt onder. *In het geheim dient hij doopsels en huwelijken toe*, te Haasdonk maar ook te Beveren, Melsele, Nieuwkerken, Kruibeke, Bazel, Temse, Tielrode, Elversele, Waasmunster, Hamme, Sint-Niklaas en Antwerpen. (3)

In Melsele, Beveren, Haasdonk, Kieldrecht, Verrebroek worden predikanten benoemd.

In Melsele werkt eerst Nicolaes Rijckmaker en daarna Joos Van Lierde. (3)

1583

Farnese, de Hertog van Parma komt aan het bewind. Dezelfde Van Steenlant die eerst met Oranje meedeed, verzoende zich met Farnese en leverde hem zelfs versterkingen. Gillis Van Der Donckt en Louis Thierin werden naar Eeklo gestuurd waar Farnese zich bevond, en konden mits betaling van 25.000 gulden de genade afkopen.

In Nieuwkerken komt pastoor De Jonghe terug en kan het *herstel van het religieus leven* beginnen.

1584

Door een hoge vloed worden de polders van Sint-Gillis, Vrasene en Verrebroek overstroomd.

(1)

1585

Landslieden verblijven op het Fort Zillebeke (gelegen op de dijk van Vrasene, aan de grens met Beveren?) (1)

Inname van Antwerpen. Een schipbrug sluit de Schelde af ten Noorden van de stad en verhindert zo de toevoer van munitie en voedsel. Op 17 augustus geeft Antwerpen zich over.

Vele Calvinisten verlaten het land en vestigen zich in Holland.

Beveren ligt verlaten, slechts 1/3 van de grond is bewerkt, huizen zijn vernield en bomen werden omgehakt. (3)

1587

Door oorlog, strooptochten en ziekte was het land ontvolkt. In het Waasland komen wolven voor. In 1588 worden 36 wolven gedood tijdens een klopjacht.

1591- 1592

Wanneer de Nederlanders in september 1591 Hulst veroveren, wordt het Land van Waas extra zwaar belast met militaire logementen. Diverse uitvallen van de Staatse troepen naar o.a.

Stekene doen mensen en soldaten op de vlucht slaan. (1)

De geuzen komen tot in Sint-Gillis en gebruiken de kerk als arsenaal.

1596

De Nederlanders proberen Fort Zillebeke in te nemen.(1)

De Spaanse fortengordel in 1596: fort De Klinge (later fort Bedmar), Eecken Schans, fort Fuentes (latere Spinola), fort Sint-Jansteen.

Van Hollandse zijde: vesting Hulst, fort Moerschans, fort de Raap, fort Zandberg. (2)

Op De Klinge loopt de verdediging van de Eecken Schans tot aan de Koningshoeve naar de Stationstraat en zo naar het Spaans Kwartier. Hulst is omgeven met water door het doorsteken van de dijken in 1584-1585. (2).

De enige doorgang naar Hulst ligt langs de dijk tussen Clinge en Kieldrecht. Door een schijnmanoeuver worden de Hollanders uit Hulst weggelokt naar de schijnaanval op Breda. Bliksemsnel zit Albertus Van Oostenrijk (legerkamp te Sint-Niklaas) met 30.000 man op het fort Spinola van waar op 8 juli 1596 de aanval op Hulst aanvangt en fort De Raap als eerste valt. Op 16 augustus 1596 geven de Hollanders (geholpen door de Fransen) zich gewonnen in Hulst.

Het Waasland wordt geteisterd door een *epidemie* (Rode loop).

1599

Op 23 april en op 5 juni steken de Nederlanders te Vrasene respectievelijk drie en zes huizen in brand. Bij deze laatste gelegenheid worden twee geuzen gevangen genomen.(1)

De Klinge komt onder de parochie Hulst.

1615

Na de val van Antwerpen (1585) blijven de overstroomde polders in het noordoosten van het Waasland drijven. Om militair-strategische redenen is de hogere overheid niet geneigd daar spoedig enige verandering in te brengen. (1)

Het twaalfjarig bestand tussen de Republiek der Nederlanden en Spanje (1609-1621) brengt een adempauze. Een deel van de polders wordt in de jaren 1613-1622 ingedijkt. Phillipe de Licques, hoogbaljuw van het Land van waas, dijkt meer dan de helft van het grote leen "Braderix" in dat toebehoort aan de Baron van Ghistelles. Dit leen ligt grotendeels op het grondgebied van Vrasene. (1)

Hulst wordt heropgebouwd tot de huidige vesting met behulp van het Waasland. (2)

1619-1648

30-jarige oorlog. Het Hollandse leger concentreert zich rond Hulst, de polders zijn drooggelegd. Fort Spinola geeft zich over en Hulst wordt ingenomen (1645).

Hierna volgt de Vrede van Westfalen (=Munster). Zeeuws-Vlaanderen wordt Generaliteitsgebied, de Schelde wordt gesloten, in 1644 volgt de vastlegging van de landsgrenzen volgens de opstelling van de Hollandse legers. (2)

1622

Nadat in 1615 de polder in het uiterste zuidwesten van het overstroomd gebied was ingedijkt (Rodemoer, Sint-Gillisbroek, Zalegem), in 1616 het er aanpalende Turfbanken en Verrebroek, en in 1619 Beverenpolder, wordt in 1622 de kring gesloten met Vrasenepolder. (1)

1645

De Hollanders hebben Hulst ingenomen. De protestanten beheersen Hulst en de paters Recoletten komen naar de Klinge. (2)

Zij hebben hun kerk (Sint-Willibrordusbasiliek) moeten afstaan aan de protestanten. In 1646 komen de katholieken van Hulst naar De Klingen en in 1647 deze van Sint-Jansteen. Tot dan toe was De Klinge een buitenparochie van Hulst geweest.(2)

Een linie wordt gevormd door de Hollanders vanaf de Ferdunanduspolder langs Heikant, Schommeling, Kapellebrug, Hoge Geest, naar de Zeeuwse Clinge tot de Moerschans. Alles daarbinnen samen met Hulst zit ingesloten door de Hollanders. Het kampement van Prins Frederik Hendrik lag achter de Hoge Geest, tussen de kapel Ter Eecken (Kapellebrug) (= nu grens België-Nederland, opmerking van mij) en de Hulststraat. (2)

Op 4 oktober komen de Hollanders in Nieuwkerken en roven in het dorp. Vandaar trekken zij

naar Stekene om te plunderen.

1646

Een grote Nederlandse en Franse troepenmacht zijn van eind juni tot midden september actief tot in Sint-Gillis. (1)

1691-1695

De Negenjarige Oorlog (1689-1697) ontstaat een nieuw conflict tussen Lodewijk XIV en de Spaanse koning Karel II, nadat ze in 1678 vrede hadden gesloten.

Oorlogsdreiging zijn in de tweede helft van de 17de eeuw bijna dagelijkse kost. De inwoners worden tegen een minimale vergoeding verplicht *soldaten te huisvesten* en met hun paarden en karren leveringen te doen van allerlei materialen. In maart 1691 rijden inwoners van Vrasene naar Brussel en moeten zes mannen met spaden (pioniers) naar Grembergen om daar of elders te gaan werken. In april en mei logeren Hollandse troepen in Vrasene.

In 1695 worden vanuit Vrasene wagens bespannen met drie paarden gestuurd naar Dendermonde, Mechelen, Brussel en Leuven. Pioniers worden naar Brussel, Waasmunster en elders gezonden. Vooral in 1695 is er de dreiging dat de Fransen tot hier zouden doordringen. Soldaten hebben een vechtpartij in een herberg op de Mosselbank; een logement Engelse ruiters heeft in Vrasene enige weiden zodanig vernield dat er geen gras meer op kan groeien.

(1). De Vrede van Rijswijk (1697) zorgt voor een adempauze en kort nadien wordt tussen Spanje en de Republiek een overeenkomst gesloten om in acht steden Hollandse soldaten te logeren. (1)

1701-1706

Bij de dood van de kinderloze Spaanse koning Karel II komt het Spaanse rijk toe aan zijn achterkleinzoon Filips V, maar deze zeventienjarige was tevens de kleinzoon van Lodewijk XIV. De Zuidelijke Nederlanden worden opnieuw het slagveld van Europa (Spaanse erfenisoorlog). Tot in het Land van Waas is dit voelbaar (1)

De Bedmarlinie liep van Fort De Perel tot in Stekene en moet als een fortengordel dienen tegen Zeeuws-Vlaanderen. In juni 1701 komt te Vrasene het eerste order toe om 82 kloeke en bekwame mannen met spaden te sturen, en een derde ook met bijlen om aan de linie te werken. Men bouwt aan de linie zelfs tenten en barakken om de pioniers te kunnen logeren. Vanaf 1703 tot 1706 worden de inwoners naast de dagelijkse opdrachten om stro, eten, munitie te vervoeren, geconfronteerd met echt militair geweld langs de Bedmarlinie. Het komt herhaaldelijk voor dat men aan beide strijdende partijen steun moet verlenen.

De oorlog eindigt in 1715 en de Nederlanden gaan over naar de Oostenrijkse Habsburgers. (1)

Het fort Bedmar was 16 ha groot en stervormig. Het was een onderdeel van de verdedigingsdordel van sas van Gent tot Antwerpen. (2)

In de periode 1701-1714 liggen de legers tegenover elkaar tijdens de Spaanse Secessieoorlogen. De grote alliantie (Engeland, Verenigde Provinciën van Nederland en Duitsland) tegen Spanje, Frankrijk en Zuid-Nederland. Deze laatste liggen achter de Parmagracht. Centraal in de strijd ligt nu de schans Sint-Jan en fort Bedmar. Met wisselende kansen blijft Hulst Nederlands gebied. Het Waasland komt onder Oostenrijks gezag. (2)

1748

De tolgrenzen tussen de Oostenrijkse Nederlanden en de Hollandse Staten worden ingericht volgens de ligging van de legers in 1648. (2)

Voetnoten

(1) VRASENE INT LANT VAN WAES , gedenkboek 850 jaar Vrasene, Stadsbib SN 1986

(2) DE KLINGE, EEN SMALLE STROOK ZAND..., gedenkboek vijfjarig bestaan folkloregroep "De Klomp", De Klinge, Stadsbib. SN, 1981.

Classis indeling in Zuidelijk vlaanderen:

- a) Gent, Eeklo, Zomergem, Hansbeke, Ursel, Tielt, Deinze, Lokeren, Eksaarde, Dendermonde, Axel, en andere gemeenten, mochten die gesticht worden,
- b) SLUIS: Aerdenburch, Middelburch in Vlaanderen, Oostburch, Sint Anne, Westcapelle, (Ramscapelle), Heyst, Knocke, Lapschure, Casant, Heynkewerve, Groede, Breskens, Schoondycke, Sinte Cruys.
- c) BRUGGHE: Damme, Wendune, Blanckeberghe, Uytkeercke, Zuwenkeercke, Stalhille, Meedtkeercke, Sint Prs, Dudtzeele, Lisseweghe, Oostkeercke, Moerkeercke, Jabbeke, Vassenare, St-Andries".

Lijst van predikanten, werkzaam te Brugge en in het Brugse Vrije, anno 1581

Aardenburg: Thomas Brusceus.

St. Anna ter Muiden: vacant, waarnemend predikant: Balthazar van Dijke, pred. te Knokke.

Blankenberge: Tot 12 september 1581 voorzien door predikanten uit omliggende gemeenten. Cornelis Reyniers.

Breskens: Daniël de Coster (afgezet op de class. verg. te Westkapelle op 9 mei 1581) waargenomen door Johannes IJserman, predikant te Groede.

Brugge: Johannes Capito, Adrianus Lopus (Kandidaat). Theodorus van den Berghe (Montanus), Jan Lamoot (beroepen in 1581), Johannes Firmijn (beroepen in 1581). Carolus Agricola (dec. 1581-mei 1584), Jean Haeren (predikant van de Waalse gemeente).

Damme: Jacobus Orphanus (tot 28 febr. 1581), Gilles van Wijckentorre.

Dudzele: Johannes de Moor.

Groede: Johannes IJserman.

Heist: Engelbertus Egmondanus.

Heinkens werve (Hanekinswerve): Guillaume Smidt.

Jabbeke: in 1581 geen predikant meer. Henricus Brant had onwettig de gemeente verlaten.

Cadzand: vacant.

Knokke: Balthazar van Dijke.

St. Kruis: vacant (omwille van "den vijand").

Lapscheure: vacant.

Leffinge: Thomas Rageboom (vanaf eind 1581. Hij oefende er onwettelijk het predikantsambt uit, want hij was predikant te Uitkerke, waarde classis hem ook verplichtte te blijven).

Lissewege: Franciscus Nicolaas Borluut.

Meetkerke: Jan Buf.

Middelburg in Vlaanderen: Oliverius Besont (gestuurd uit Gent).

Moerkerke: Jacobus Orphanus (maart-mei 1581).

Nieuwmunster: vacant.

Oostburg: Jacobus Noortman.

Oostende: Jan Ghys (tot eind febr. 1581) terug te Oostende aug. - sept. 1581.

Oostkerke: Mattheus Macreel.

Oudenburg: vacant.

Ramskapelle: Johannes Vos.

Schoondijke: Joost van den Roziere.

Sluis: Johannes Arcerius (tot ongeveer mei 1581), Gilles van den Houte (vanaf eind 1581).

Stalhille: vacant.

Uitkerke: Thomas Rageboom (eind 1581 onwettig vertrokken naar Leffinge). waargenomen door Franciscus Cosyn.

Wenduine: Johannes Marcus.

Westkapelle: Tilmannus Cupus (tot juni 1581, vertrok naar Lo), daarna vacant. Zuienkerke: Franciscus Cosyn.